কামৰূপৰ বুৰঞ্জী।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ইতিহাস; আৰু মোগলৰ লগত অসম আৰু কোঁচবেহাৰৰ সংঘৰ্ষণৰ বুৰঞ্জী। পৰিশিষ্টৰে সৈতে।

পুৰণি হাতে-লিখা অসমীয়া বুৰঞ্জী-পুথিৰ পৰা সংগৃহীত।

KAMRUPAR BURANJI

OR

An account of ancient Kamarupa ; and a history of the Mogul conflicts with Assam and Cooch Behar, up to A.D. 1682. With Appendices.

Compiled from old Assamese Manuscript Chronicles.

Edited by

SURYYA KUMAR BHUYAN,
M.A., B.L. (CAL.), PH.D. (LOND.), D. LIT. (LOND.),
Vice-Chancellor, Gauhati University.

PUBLISHED BY THE DEPARTMENT OF HISTORICAL AND ANTIQUARIAN STUDIES, ASSAM.

1958

Published by—

The Government of Assam in the Department of Historical and Antiquarian Studies, Narayani Handiqui Historical Institute, Gauhati, Assam.

প্ৰকাশক—

অসম চৰকাৰৰ বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগ।
গুৱাহাটী, অসম।

FIRST EDITION, OCTOBER, 1930.

SECOND EDITION, APRIL, 1958.

Printed by—

THE SPECIAL OFFICER, ASSAM GOVERNMENT PRESS, SHILLONG.

PUBLISHERS' NOTE

Kamrupar Buranji is one of the earliest publications of this Department and a book of invaluable editorial work done by Dr. Bhuyan. The compilation is based on original manuscripts which are by themselves chronicles of great historical value. It is to be admitted that but for his pioneering work in the line of historical research, the Buranjis would not have seen the light of day.

The Department, thanks to Government's sanction and good response of the Assam Government Press, Shillong, is really glad for being able to bring out the second edition of the book for which the reading public, scholars and students of historical literature of Assam had been anxiously waiting. The publication has been in great demand because of its intrinsic worth and also because it was made a text-book for the B.A. Examination in Assamese. Incorporation of new matters of interest has added to the importance of the book.

We may only expect that the reading public will continue to take interest in the subject, and scholars and students in general will find in the book enough materials to work upon with regard to original research in Assamese language, literature and history.

P. C. Choudhury,
Deputy Director of the Deptt. of Historical & Antiquarian Studies in Assam.

Gauhati, Assam :
The 26th Mar. 1958

PREFACE TO THE FIRST EDITION

The present publication, *viz.*, *Kamrupar Buranji* or a history of Kamarupa, has been compiled from several original sources with a view to bring under one cover all available materials relating to the subject.—

The *first chapter* containing a legendary account of the ancient Hindu kingdom of Kamarupa has been taken from two old manuscript chronicles in possession of the Kamarupa Anusandhan Samiti ; the first eight paragraphs have been taken from a chronicle borrowed some years ago from the India Office Library, London, by Srijut Benudhar Sarma, and the second portion, from paragraphs 9 to 10, from another chronicle generally known as *Padshah-Buranji* or a history of the Delhi Sultanate The *second and the fifth chapters* have also been taken from the same *Padshah-Buranji*,[1] a transcript of which was also prepared for the Samiti by Mr. Sarma.

The remaining seven chapters, *viz.*, Chapters III–IV and VI–X, representing the main bulk of the book have been taken from an old manuscript chronicle in possession of the American Baptist Mission at Gauhati. This portion was also published in 1853 in the *Arunodoy*, the organ of the Mission. The manuscript itself was collected between 1840-50 by Rev. Nathan Brown who was then in charge of the Mission at Sibsagar. There are directions here and there in the manuscript for preparing the press-copy for publication in the journal ; and the manuscript also bears traces of the handiwork of Rev. Nidhi Levi Farewell, the first Assamese convert to Christianity and a distinguished worker in the field of Assamese literature. The manuscript is in an excellent state of preservation, and offers a unique and flawless specimen of Assamese penmanship. The letters are distinct from each other, and so are the words. The termination of sentences and chapters has been carefully indicated. Dates have been mentioned in connection with almost every important event. Of all the historical manuscripts which we have had an opportunity of examining the present one has appeared to us to be the most perfect.

---

[1] For a detailed description and analysis of the *Padshah-Buranji* see S. K Bhuyan's "New Lights on Mogul India from Assamese Sources", published in *Islamic-Culture*, Hyderabad, Deccan, for July 1928 to July 1929 ; and "Assamese Historical Literature", published in *Indian Historical Quarterly* for September 1929.

This chronicle deals with the conflicts of the Moguls with Cooch Behar and Assam, commencing from the dismemberment of the Cooch Behar kingdom after the death of Maharaja Naranarayan, when the rival princes Parikshit and Lakshminarayan visited the court of Emperor Jahangir in solicitation of the Emperor's intervention in their claims to the throne. The Muhammadan wars of Assam during the reigns of the Ahom Kings, Pratap Singha, Jayadhwaj Singha, Chakradhwaj Singha and Gadadhar Singha are then narrated in full giving prominence to the campaigns of Allah Yar Khan, Satrajit, Mirza Nathan, Mir Jumla, Ram Singha, and Mansur Khan. The chronicle ends with the accession of Gadadhar Singha in A.D. 1681 and the defeat of the Mogul army under Nawab Mansur Khan in the battle of Itakhuli in April 1682, which saw the termination of the long hostilities between the Moguls and the Assamese, though they were revived to an appreciable extent during the reign of Swargadeo Rudra Singha, 1696-1714, who resented the humiliating overtures of Murshid Kuli Khan, Governor of Bengal. The incidents described in this chronicle are interspersed in other buranjis of a more general and comprehensive character dealing with the full details of a sovereign's reign. In its attempt to give in a connected form all the events relating to a very important chapter of Assam history, *viz.*, its conflicts with the Moguls, our present chronicle is raised to the rank of a historical monograph of rare and unique importance not only to the historians of Assam but to those of the greater Timurids.

The manuscripts of the above chronicle as we have received from the American Baptist Mission is in three parts, of which only the first part, folios 1 to 55, has been reproduced here. The second part, folios 57 to 68, contains copies of eighteen letters which passed between the representatives of the Ahom and the Mogul courts. These letters have also been inserted in their appropriate places in the body of the narrative in the first part. The third part contains three episodes from the history of India, *viz.*, the rise of Timurlane from a poor shepherd boy in Central Asia to the Emperorship of Delhi, Jahangir's conquest of Secundderabad and Shah Jahan's interview with Raja Prithivi Shah of Candour. The third part has been omitted from the present publication as it belongs more fittingly to the *Padshah-Buranji*, having no direct bearing upon the history of Assam.

The three appendices to the book have also been compiled from different original sources. *Appendix A*, which contains miscellaneous information on the history and topography of Kamarupa was compiled by the late Srijut Sarunath Barua of Chamata in the district of Kamrup. He was a man who like Harakanta Sarma-Barua, the author of the *Assam Buranji*, represented the older and the modern phases of our life and culture

He was well-versed in the traditional lore of the country, and his manuscript reveals positive traces of his acquaintance and use of a comparatively large mass of historical compilations. He was desended from the Kayastha-Bhuyans of Kamarupa and he compiled a treatise on the Gomothas of Kamarupa besides a handbook of the Kaitheli system of arithmetical calculations. Sarunath Barua died on December 27, 1924, at the age of 70, and the manuscript of his *Kamrup-Puravritta* or the antiquities of Kamarupa forming the contents of Appendix A, has been received from his son Sriman Krishnanath Barua, a student of the Cotton College, Gauhati. The value of Sarunath Barua's treatise consists in the concise and systematic survey of the Mogul relations of Assam, in the carefully compiled list of the governors of Kamarupa from Sayiid Abu Baker in 1537 *saka* to the Dihingia Phukan in 1709 *saka*, on the description of the shrines and rivers of Kamrup and of the revenue administration of the district.

Appendix B enumerates the hillocks of Kamrup which have a religious sanctity with some indication of the names of the gods or goddesses to whom they are sacred. The list was compiled from ancient scriptures in 1634 *saka* or 1712 A.D. under the orders of King Rudra Singha, probably at the time when he halted at Rajaduwar in North Gauhati with his colossal army mobilised for the invasion of Bengal, a scheme which fell through on account of the unexpected demise of that ambitious sovereign. The list is appended to an old manuscript chronicle recovered by the late Hemchandra Goswami from the family of Sukumar Mahanta of North Gauhati. It was also published several years ago in the fifth volume of the *Usha* edited by Rai Sahib Padmanath Gohain-Borooah. The information derived from the *Yogini-Tantra*, the *Kalika-Puran*, and the topographical knowledge of the time have been placed under contribution in the compilation of the list under the supervision of the pious sovereign, and its importance has been admitted in such remote and learned quarters as the Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. [1]

Appendix C gives a history of the legendary Hindu kings of Kamarupa and contains a large mass of information on a number of topics, the narrative coming down to the invasion of Assam by Mir Jumla. This desultory survey of Buchanan-Hamilton is contained in a manuscript record in the India Office Library,

---

[1] "My friend, Professor Bhuyan,......... has found in one of the Buranji's or Assamese chronicles, a list of all the sacred places as recorded in the *Yogini-Tantra*, with their vernacular names and the exact distances from each other. The chapter will, when published, be of the greatest importance for the study of the topography of the Kamakhya hills." Prof. Giuseppe Tucci in "A Visit to an 'Astronomical' Temple in India" published in the *Journal of the Royal Asiatic Society* for April, 1929, P. 247, *n.*

London. It was published in Montgomery Martin's *Eastern India* in 1838 in a somewhat mutilated form. From the accounts of the early period of Assam history compiled by William Robinson in 1841 and Gunabhiram Borooah in 1875 it is evident that these two authors were largely indebted to Buchanan-Hamilton's fragmentary but critical narrative.

Though the contents of our present publication, *Kamrupar-Buranji*, have been collated from different sources, they have a homogeneous unity of their own. They throw light on the history of that particular tract of land in Eastern India known by the extremely elastic designation of Kamrup or Kamarupa. Once it represented the vast area from Sadia to the Karatoya dwindling down at present to a small district in the Assam Valley Division. Our present book, therefore, follows the history of the area denoted by the term in different ages. Thus, the first chapter relating to ancient Kamarupa covers a wider tract than the remaining chapters. Even during the wars with the Moguls the main theatre of military operations was Western Assam or Kamarupa except on one occasion when Mir Jumla went up to the capital of Gargaon and occupied it for some months. The outstanding events in the metropolis of the Ahom government have also been broadly indicated as far as they were connected with the hostilities with the Moguls. While the subject of the Muhammadan wars of Assam have been fully given their due share of prominence in the Persian chronicles of the Mogul court our present chronicle has recorded for all ages the Assamese version of the same events thus placing at the disposal of the constructive historian materials preserved by the two rival protagonists of the conflicts.

Besides the wealth of historical materials with which our chronicle is replete it has a peculiar charm of its own. It was compiled beyond doubt during the latter part of the seventeenth century during the continuance or immediately after the cessation of the hostilities with the Moguls, and as such it offers us a unique example of the Assamese prose style of the period. Our ancient chronicles were mostly shrouded in a veil of anonymity and our present chronicle shares the same fate. But one thing is sure: it must have been written by a man who was in direct touch with the Assam-Mogul diplomatic relations either as a combatant or as a messenger or as an official news-writer. His style has therefore been infected with a touch of cosmopolitanism due to the surroundings in which he moved. While the structure of the sentences is primarily Assamese the vocabulary is hybrid in places. Here and there the author or authors have emulated a conscious literary style by retaining words in their original

Sanskrit forms rather than their Assamese variants and by using forms which were in vogue only in the poetic diction of the period. The *buranjis* were generally written in the matter-of-fact colloquial and racy Assamese prose ; and our present chronicle has the additional charm of an artistic prose imbued with an archaic literary grace and flavour.

The language of the diplomatic letters inserted in the chronicle is a curious medley of Persian, Hindi and Assamese. Remembering the processes of transcription which the letter had undergone before they reached their present stage in the manuscript we may say that the text has been well preserved.

In publishing this chronicle our object has been to place at the disposal of the public a mass of original materials. A critical examination of the evidence will be a premature labour unless we have access to all the available sources or data to go upon. The preparation of a correct text, which the uninitiated reader will be able to follow with the aid of the marginalia, is our objective at the present.

Readers who desire to pursue further their study of the Muhammadan wars of Assam before and during the days of the Moguls will find ample enlightenment from the following Persian chronicles :—Shah-nama, Tarikh-i-Ferishta, Tabaqat-i-Nasiri, Riyaz-us-Salatin, Akbar-Namah, Ain-i-Akbari, Tuzuk-i-Jahangiri, Padishah-Namah, Fathiyah-i-Ibriyah or Tarikh-i-Ashan or Tarikh-i-Mulk-i-Ashan, Alamgir-Namah, Ma'asir-i-Alamgiri, Muntakhab-ul-Lubab or Tarikh-i-Khafi-Khan, Hadiqat-us-Safa, Risalat-us-Shuhada, Maasir-ul-Umara and the recently discovered Baharistan-i-Ghaibi by Mirza Nathan. By a closer examination of the Persian and Assamese sources it will be seen there is more agreement than discrepancy in the two corresponding accounts.

I express my indebtedness to the Kamarupa Anusandhan Samiti for their permission to publish portions from the *Padshah-Buranji* ; to Mr. Narendranath Ganguli, Manager, *Bengal: Past and Present*, for kindly obtaining for me the permission of the Calcutta Historical Society to reproduce the picture of Nawab Mir Jumla and for lending me the Society's half-tone block of the same which was prepared from the original picture belonging to the collection of the late Rao Bahadur D. B. Parasnis of Satara; to Rev. A. J. Tuttle of the American Baptist Mission at Gauhati for lending me the manuscript of the chronicle ;to Maulavi Abul Fazl Sayiid Ahmed, M.A., of the Department of Islamic Studies in the Cotton College, Gauhati, and a Corresponding Member of the Department of Historical and Antiquarian Studies for

his ungrudging assistance in the preparation of the texts of the historical letters. I shall fail in my duty if I do not record in his connection the gratitute of all students of Assam history to His Excellency Sir Laurie Lucas Hammond, K.C.S.I., C. B. E., Governor of Assam, during whose administration the Department of Historical and Antiquarian Studies was established; to Mr. J. R. Cunningham, C.I.E., whose initiative and instrumentality brought the Department into being and to Mr. A. H. W. Bentinck, C.I.E., Honorary Provincial Director of the Department, whose interest and sympathy have made the publication of Assamese historical classics possible.

Cotton College,
Gauhati, Assam,
October 1, 1930.

S. K. Bhuyan,
Honorary Assistant Director of Historical and Antiquarian Studies, Assam.

PREFACE TO THE SECOND EDITION

The first edition of *Kamarupar-Buranji* came out in October, 1930, and the second edition is now published after an interval of twenty-eight years. The book has been well received : it was perscribed for many years as a text-book for the B.A. Examination in Assamese : and its materials have been used by scholars in the compilation of their dissertations and articles. The demand for the book is still persistent ; and it has rather increased in recent years owing to the stimulation of interest in the past history of Assam. The Department of Historical and Antiquarian in Assam has, therefore, considered it proper to bring out a new edition.

The purpose of the book, as it originally appeared in 1930, was to bring under one cover a collection of recorded materials throwing light on the ancient kingdom extending from the Karatoya to the river Dikkaravasini ; and on Western Assam of the Ahoms extending from the Manaha to the Barnadi. Both these territories, though varying in dimension, were known by the common appellation of Kamarupa. The present name Kamrup is applied to a district the areas of which form part of the two earlier Kamarupas. The present book *Kamrupar-Buranji* represents the past history of Kamrupa in the three denotations of the same term. The conflicts with the Moguls had their theatre of operations mainly in Western Assam : on one occasion, the invaders advanced as far as the Bharari river in Central Assam, and on another, to Gargaon, the capital in Upper Assam. The term Kamrupa is, therefore, appropriate in view of the territories which come within the purview of the information embodied in the book.

Advantage has been taken in this new edition to incorporate some valuable materials which have reached our hands in the meantime, and they have been selected to replenish and enlarge the information which could be gathered from the first edition. The paragraphs have been renumbered to accommodate the new additions. The new materials are:—

1. Paragraphs 17-19. Sacred rivers of Assam ; the foundation of Manipur by Babrubahan ; and an account of Bhalukpang Raja, also known as Pratap Singha Raja.

2. Paragraphs 20-27. The foundation and ascendancy of Cooch Behar under Biswa Singha, Naranarayan and Chilarai.

3. Paragraphs 141-150. Letters exchanged between the Ahom monarchs Swargadeo Jayadhwaj Singha and Swargadeo Chakradhwaj Singha on the one hand, and Raja Prananarayan of Cooch Behar on the other, of the *saka* years 1584 to 1589, A. D. 1663 to 1667.

The Buranjis from which these three pieces have been taken are enumerated in the section *Original sources of Kamrupar Buranji* inserted in the prefatory pages. Space has been found for these new additions by the omission of an appendix of the first edition compiled by a modern author.

It is earnestly hoped that the book will continue to be read as before, and that its utility will be enhanced with the progressive realisation of the greatness of Assam's heritage, both in the splendour of its achievements, and the plenitude of materials treasuring those achievements.

Gauhati, Assam:
The 23rd March 1958.

SURYYA KUMAR BHUYAN

KAMRUPAR BURANJI

SECOND EDITION, 1958

Original sources of Kamrupar Buranji

The following original sources have been laid under contribution in the compilation of Kamrup Buranji. The figures in the right-hand margin refer to the paragraphs of Kamrupar Buranji.

	Source	Paragraphs
1.	*Padshah-Buranji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	1—8
2.	*Kamrupar Buranji*, Historical materials collected by Shri Benudhar Sharma.	9—16
3.	*Assam Buranji*, obtained from the family of the late Shri Krishna Kanta Adhikari Kaviraj of Gauhati.	17—19
4.	*Assam Buranji*, obtained from the Ahom Yuvak Sanmilan.	20—27
5.	*Padshah-Buranji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	28—38
6.	*Kamrupar Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	39—75
7.	*Padshah-Buranji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	76—83
8.	*Kamrupar-Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	84—140
9.	*Assam Buranji*, manuscript obtained from the family of the late Pandit Hemchandra Goswami.	141—150
10.	*Kamrupar Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	151—180
11.	*Assam Buranji*, obtained from the family of Sukumar Mahanta, supplementary portion.	181—182
12.	*Buchanan Hamilton*, manuscripts containing the results of the survey of India made by Dr. Francis Buchanan, in 1807-1814. General view of the history and manners of Kamrup, 175.MSS.EUR.D.98, obtained from the India Office Library, London.	183—222

প্ৰকাশকৰ পাতনি

প্ৰাচীন হিন্দুযুগৰ কামৰূপ, মধ্যযুগৰ কামৰূপ আৰু আহোমৰ আমোলৰ কামৰূপৰ বুৰঞ্জীসম্বন্ধীয় যিবোৰ পুৰণি আহিলা পোৱা গৈছে সকলোকে গোটাই এই "কামৰূপৰ বুৰঞ্জী" প্ৰকাশিত কৰা হ'ল। এইবোৰ সকলো আগৰ দিনৰ বুৰঞ্জীপ্ৰিয় অসমীয়াই লিপিবদ্ধ কৰি থৈ গৈছে; তাৰ লগে লগে আগৰ দিনৰ অসমীয়া ভাষাৰ ঠাঁচো সংৰক্ষিত হৈছে। সেই দেখি আমি তাক যিদৰে পাইছোঁ সেইদৰে প্ৰকাশ কৰিলোঁ। আজিকালিৰ পাঠক-সকলে পঢ়িবৰ সুবিধাৰ কাৰণে কথাবোৰ ছেদত ভগাই সজোৱা হৈছে, আৰু প্ৰত্যেক ছেদৰে সাৰাংশ কাষত দিয়া হৈছে।

এই বুৰঞ্জীৰ অধ্যায়বোৰ নানা ঠাইৰ পৰা গোটোৱা হৈছে।—

প্ৰথম, দ্বিতীয় আৰু পঞ্চম অধ্যায়।—কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিৰ হাতত থকা হাতে লিখা বুৰঞ্জী বা তাৰ নকলৰ পৰা।

তৃতীয়, চতুৰ্থ, ষষ্ঠ, সপ্তম, অষ্টম, নৱম আৰু দশম অধ্যায়।—গুৱাহাটীৰ আমেৰিকান ব্যাপ্টিষ্ট মিছনত থকা পুৰণি পুথিৰ পৰা। বুৰঞ্জীৰ এই অংশ ১৮৫৩ খৃষ্টাব্দত "অৰুণোদয়ত" প্ৰকাশিত হৈছিল। "অৰুণোদয়ত" প্ৰকাশিত বুৰঞ্জীৰ কাৰণে আমি পোৱা পুথিকে ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। বৰ্তমান গ্ৰন্থৰ পাঠ তৈয়াৰ কৰোঁতে মূল পুথি আৰু "অৰুণোদয়ৰ" পাঠ ভালকৈ মিলাই চোৱা হৈছে।

পৰিশিষ্ট (ক)—কামৰূপ জিলাৰ চামতা-নিবাসী স্বৰ্গীয় গঙ্গানাথ বৰুৱা সংকলিত অপ্ৰকাশিত "কামৰূপ পুৰাবৃত্ত" গ্ৰন্থৰ পৰা লোৱা হৈছে। গ্ৰন্থকাৰৰ পুত্ৰ কটন কলেজৰ ছাত্ৰ শ্ৰীমান কৃষ্ণনাথ বৰুৱাৰ পৰা মূল গ্ৰন্থ পোৱা হৈছে।

পৰিশিষ্ট (খ)—এই প্ৰবন্ধটি পঞ্চম ভাগ "উষাত" প্ৰকাশিত হৈছিল। কামৰূপৰ ক্ষেত্ৰ পৰ্য্যটনৰ মূল আৱিষ্কাৰক স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী ডাঙৰীয়াই উত্তৰ গুৱাহাটীৰ সুকুমাৰ মহন্তৰ ঘৰৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰা "অসম-বুৰঞ্জী" পুথিত পোৱা হৈছিল।

পৰিশিষ্ট (গ)—লণ্ডনৰ ইণ্ডিয়া-অফিচ লাইব্ৰেৰীত থকা হাতে-লিখা কাকতৰ পৰা লোৱা হৈছে।

আগৰ দিনৰ অসমীয়াৰ দেশপ্ৰেম তলত উদ্ধৃত কৰা বাক্যৰ পৰা ফুটি ওলাইছে।—

(১) পাছে সেই বেলা হাড়ি, বধি, পুনুকো মহেক আনো গড়ভিতৰীয়া কাঁড়ী আছিল সবে ৰাজাক বুলিবাক লাগিল, "স্বৰ্গদেৱ! তুমি মহাৰাজা হৈ কি কাৰণে বান্দিত দুখ পাই আছা, আমাক যুদ্ধলৈ কিয় পঠাই নেদা? আমাক কি কাৰণে কাণ্ড-ধনু শিকাইছা?" তেবেলে লেচাম-চিৰিং পুনুখো বড আনো গড়ভিতৰীয়া কাঁড়ী আছিল সকলকো পঠাই দিলে, ডড়ৰীৰ গড় পুনৰ্ব্বাৰ নবীন হব যেন বুলিলে। এই কথা গোহাঁইদেৱে শুনিলে, বোলে, "তিনি দেওৰ হবে কৌয়বক যে বধি দিলে আমাতোৰে হবে।" (৩৮ ছেদ)।

(২) কটকীৰ লগৰ এটা নাওবৈঠা পলাই নবাবত কলে, বোলে, "কটকীয়ে যি কৈছে, সকলে মিছা, গড় আওতাই যুদ্ধলৈহে দিন লৈছে।" পাছে নবাবৰ মনতে থাকিল। পাছে বঙ্গালক বান্ধি গড়-পুৰুষী তিয়াব কৰিলে। পাছে আচানে বঙ্গালৰ পাৰে সনাতন কটকীক পঠালে, বোলে, "বনৰ হস্তী যি খুজিছে হস্তী চাৰি নাদকো নিদিও; বনৰ আগৰ কাঠ যি খুজিছে কাঠ চাৰি তুষা কাঠকো নিদিওঁ; বালুক যি খুজিছে বালুক চাৰি ডেককো নিদিওঁ।" (৯১ ছেদ)।

৩) আৰ পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গালে মহাৰাজাত ৩ লাখ টকা, নটৰ হস্তী খুজি অধিক গৰ্ব্ববচন বুলিলে হৈছল আমৰ কটকীত কৰি। এই কথা শুনি ৰাজা চক্ৰধ্বজে মহাক্ৰোধ কৰি বচন বুলিলে,—"বঙ্গালৰ অধীন হই থাকিবতকৈ মৰণেহে উচিত।" তাত পাছে মহাৰাজা পাত্ৰ- মন্ত্ৰী সহিতে আলচ কৰিলে বঙ্গালক খেদিবাক প্ৰতি। সেই বেলা বৰবৰুৱাৰ পুতেক লাছিত-ডেকাক বৰফুকন পাতি পঠালে কলিয়াবৰলৈ কুকুৰা চৌং চাই। ই ঠাইতে বঙ্গালৰ কটকীকো বান্ধিলে। যুদ্ধ কৰিবাকো আজ্ঞা দি পঠালে বৰফুকনলৈ। (১৩৮ ছেদ)।

(৪) ই ঠাইত পত্ৰ বৰফুকনে শুনি বিৰাবৰণহেন দেখি নিখাকো সমাচাৰ জনালে। মহা পাত্ৰ কমুং বুঢ়াগোহাঁই এইখান বুলিব দিলে, "পূৰ্ব্বাপৰে গিয়া কাপোৰ দিয়া নাই এখন ধাৰিণ এৰি গিয়া কাপোৰ কিসক দিলে? বৰফুকনে হাতা-বাঁহে সমান পত্ৰহে লিখিব পাই। বৰফুকনৰ নাম তলত লেখি হাত।-বাঁৰ নাম কিয় ওপৰত লেখিলে? আৰ সীমনাৰ থান যি কৈছে সিমনা ভাঙ্গিবো নহয়। ঈশ্বৰে ৮ৰাজ যেখন দিছে ৮ সেহে ভোগ কৰে। ৮ মোৰ সীমনা বোলন এইখান অনুচিত। বিপৰীত হৈহে বুলিলে। আৰ যৌবা, হস্তী বিহুৰ নৰ্ধাই দিবান লিখিলা সি তোমাৰ যোবা আমাৰ বাসত পৰ, বাতো সি আপুনি তীৰ বন্দুক চলাৰ নোৱাৰে তাৰ কথা কি কব লাগে?" (১৫২ ছেদ)।

আগৰ দিনৰ মানুহে আমাৰ এই দেশক আচাম, আসাম, অচম, অসম, এই চাৰিৰ ভিতৰত কোনোটো নামেৰে অভিহিত কৰিছিল তাৰ বিষয়ে অলপ আভাস পোৱা যায়। বৰ্ত্তমান বুৰঞ্জী পুথিত প্ৰায় ডেৰকুৰিমান বাৰ দেশৰ নাম লোৱা হৈছে, তাৰ ভিতৰত 'আসাম' তিনিবাৰ আৰু 'আচম' তিনিবাৰ বুলি উল্লেখ আছে; বাকী সকলো ঠাইতে 'আচাম' নাম পোৱা যায়। অন্য বঞ্জীত 'অসম', 'অচম', 'ৱচম,' এই নামো পোৱা যায়। কাচী বুৰঞ্জীত

আচাৰ' আৰু 'আচাম' এই দুই নামো পোৱা যায়। এই দেশৰ নামত থকা 'স' ঠাইত 'চ' বুলি কোৱাৰহে আগৰ কালত আৰু এতিয়াও বেচি প্ৰচলন যেন দেখা যায়, যদিও লিখোঁতে 'স' আৰু 'চ' দুয়োকো লিখা হয়।

ভাষাৰ বৈশিষ্ট্যৰ বাহিৰেও বুৰঞ্জীৰ উপাদান হিচাবে এই পুথিৰ ঠাই অতি ওখ খাপত। আগৰ দিনৰ অসমীয়াৰ ৰণনীতি, ৰাজনীতি, আৰু সবাতোকৈ উপৰি অসমীয়া ৰাজপুৰুষ, বিষয়া আৰু কটকীসকলৰ অতুলনীয় দেশপ্ৰেম এই সকলোৰে ইয়াত আভাস পোৱা যায়। তাৰ উপৰিও ইয়াৰ ঘটনাবোৰ ভাৰত-বুৰঞ্জীৰ মোগল-যুগৰ অন্তৰ্গত, সেই দেখি মোগলৰ বুৰঞ্জী সংকলনত এই ঘটনাবোৰৰ বিশেষ মূল্য। আল্লায়াৰ-খাঁ, ছাত্ৰা-খাঁ, মীৰজুমলা, দিলাল-খাঁ, ৰামসিংহ, চুলতান আজমতৰা এইবোৰ মোগল-বুৰঞ্জীতো খ্যাতনামা পুৰুষ। সমসাময়িক অসম-বুৰঞ্জীত তেওঁলোকৰ বিষয়ে কি লিপিবদ্ধ আছে তাক জানিবলৈ পালে মোগল-বুৰঞ্জীবো অঙ্গ পৰিপুষ্ট হব। যি কালত বঙ্গদেশত গদ্য-সাহিত্যৰ উদ্ভৱ হোৱা নাছিল সেই সময়ত অসমীয়াৰ এনে বিচিত্ৰ গদ্য-সাহিত্য আৰু বুৰঞ্জীৰ সত্য সংৰক্ষণৰ চেষ্টা দেখিলে আজিকালিৰ আত্মবিস্মৃত অসমীয়াই পুলকিত নহৈ নোৱাৰে।

এই পুথি পাই অসমীয়া ৰাইজ আৰু মোগল বুৰঞ্জীত খাপ থকা সকলো অনুসন্ধিৎসুৱে আনন্দ লাভ কৰিব সেই আশাৰে আমি ইয়াক প্ৰকাশ কৰিলোঁ। এই গ্ৰন্থ সম্পাদন আদি কাৰ্য্যত ডিপাৰ্টমেন্টৰ বৰ্ত্তমান সহকাৰী শ্ৰীযুত বাসুদেৱ মিশ্ৰ বি-এ, আৰু ভূতপূৰ্ব্ব সহকাৰী শ্ৰীযুত উপেন্দ্ৰনাথ শৰ্ম্মা বি-এ, আৰু শ্ৰীযুত জীৱনচন্দ্ৰ নাথ বি-এৰ পৰা সহায় পোৱা হৈছে।

গুৱাহাটী, আসাম।
ইং ১ অক্টোবৰ, ১৯৩০।

শ্ৰীসূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।

সূচীপত্ৰ

প্ৰথম অধ্যায়

প্ৰাচীন কামৰূপ

অসুৰৰ বংশ ১
ধৰ্ম্মপাল ১
কেশৱকলাই ব্ৰাহ্মণ ১
প্ৰতাপসিংহ আৰু চন্দ্ৰপ্ৰভা ২
আৰিমত্তৰ পিতৃহত্যা ২
বৈদাৰগড় নিৰ্ম্মাণ ২
ফিঙ্গুৱা কোঁৱৰ ... ... ২—৩
বাৰভুঞা ৩
নৰকাসুৰৰ বংশ ৩
সুবাহু ৩
জিতাৰি বংশ ৪
আৰিমত্তৰ বংশ ৪
ফিঙ্গুৱা কোঁৱৰ ৪
মৃগাঙ্ক ৪
বাৰভুঞা ... ... ৪—৫
হাবিয়া মণ্ডল ৫
অসমৰ পবিত্ৰ নদ-নদী... ... ... ৫
বভ্ৰুবাহন স্থাপিত মণিপুৰ নগৰ ... ... ৫—৭
ভালুক পাঙ্গ বা প্ৰতাপসিংহ ৰজা... ... ৭—৯

দ্বিতীয় অধ্যায়

বিশ্বসিংহ, নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়

হাবিয়া মণ্ডলৰ ভেটত মহাদেৱ ১০
বেহাৰৰ পাতত বিশ্বসিংহ ... ... ১০—১১
স্বৰ্গদেৱৰ স্থাপিত-সাক্ষিত বিশ্বসিংহ ১১
বিশ্বসিংহৰ পুত্ৰ নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায় ... ১১
বিশ্বসিংহৰ অন্তিম অনুৰোধ ... ... ১১—১২
নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ৰ দিগ্বিজয় ১২
গৌড় যুদ্ধত চিলাৰায় বন্দী ১২
চিলাৰায়ৰ মুক্তি আৰু মৃত্যু ... ... ১২—১৩

তৃতীয় আধ্যা

ৰঘুদেৱ, লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিত

শিলাত ৰঘুদেৱৰ পাট স্থাপন	১৩—১৪
ৰঘুদেৱ আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ বিৰোধ	১৪
ৰঘুনাৰায়ণৰ পুত্ৰ	১৪
লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ মৃত্যু	১৪—১৫
পৰীক্ষিত আৰু বেহেকৰা কাজি	১৫
পৰীক্ষিতৰ বিৰুদ্ধে মকৰম-খাঁৰ অভিযান ...	১৫—১৬
পৰীক্ষিতৰে মকৰম-খাঁৰে যুদ্ধ	১৬
পাংসাৰ আগত পৰীক্ষিত আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণ ...	১৬—১৭
লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিতৰ বিদায়	১৭
পাংসাৰ সন্মুখত পুনৰ্ব্বাৰ পৰীক্ষিত	১৭
ত্ৰিবেণী তীৰ্থত পৰীক্ষিতৰ দেহত্যাগ... ...	১৭—১৮

চতুৰ্থ আধ্যা

মকৰম-খাঁৰ কোচহাজো আক্ৰমণ

বিজয়পুৰত নগৰ	১৮
চা-জাঁহাক সহায় ভিক্ষা	১৮—১৯
কামৰূপত যৱন	১৯
পৰীক্ষিতৰ মৃত্যু	১৯
বলীকোঁৱৰৰ শৰণাপন্ন	১৯

পঞ্চম আধ্যা

হাজোত সত্ৰাজিত

মহাৰাজাৰ বঙ্গাল অনুসন্ধান	২০
সত্ৰাজিতৰ নগৰ আক্ৰমণ	২০
যুদ্ধৰ আয়োজন	২০
বঙ্গালৰ আক্ৰমণ	২১
আহোমৰ পলায়ন	২১
যুদ্ধৰ যোগাৰ	২১
যুদ্ধ যাত্ৰা	২১—২২

যুদ্ধাৰম্ভ ২২
বঙ্গাল বধ ২২
বঙ্গাল বন্দী ... ... ২২—২৩
আহোমৰ জয় ২৩
মহাৰাজা ডিমৰুৱাৰ গৰাকী ... ... ২৩—২৪
দৰঙ্গ ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ... ... ... ২৪
বঙ্গাল ধৰিবৰ কলি ২৪
চানধৰাত গড় ২৪
বঙ্গালৰ পলায়ন ... ... ২৪—২৫
বিষয়াৰ শাস্তি ২৫
সন্ধিৰ বন্ধ ২৫
বিক কাঞ্জি বন্দী ... ... ২৫—২৬
তিনি কুঁৱৰীৰ মৰণ ২৬
সত্ৰাজিতৰ আক্ৰমণ ২৬
শৰণাগত সত্ৰাজিত ২৬
সত্ৰাজিতৰ পত্ৰ ... ... ২৬—২৭
মহাৰাজৰ মিত্ৰতা ২৭
ঢকাৰ কটকীৰ আগমণ... ... ... ২৭—২৮
মুদৈৰ মৰণ ২৮
সত্ৰাজিতলৈ কটকী ২৮
কটকীৰ কাৰ্য্য ২৮
সত্ৰাজিতক ধৰিবৰ উপায় ... ... ২৮—২৯
উমানন্দত সত্ৰাজিতেৰে দেখা-দেখি ২৯
সত্ৰাজিতৰ ষড়যন্ত্ৰ ৩০
সত্ৰাজিতৰ বিশ্বাসঘাতকতা ৩০

ষষ্ঠ আধ্যা

পাৎশাহী আমোলত কামৰূপৰ পৰগনা বিভাগ।

কোঁচৰজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ ... ... ৩০—৩১
শেখ্ ইব্ৰাহিমৰ কড়োৰীৰ পৰগনা সংগঠন ... ৩১
কামৰূপৰ চকলাৰ পৰগনা ৩১
চকলাৰ ঢেকেৰিৰ পৰগনা ৩১

চৰকাৰ শৰিকনকুলৰ পৰগনা	...	...	৩২
চৰকাৰ বঙ্গাল ভূমৰ পৰগনা	...	...	৩২
পৰগনা নামৰ অৰ্থ ...	...	...	৩২—৩৩
গুৱাহাটীত মীৰ্জ্জা জাহিনা	...	...	৩৩

সপ্তম অধ্যায়

অসম-বঙ্গালৰ ৰণ

খাতকৰাৰৰ পৰগনাসমূ ...	...	...	৩৩—৩৪
বঙ্গালৰ নগৰ কাড়িবা...	...	...	৩৪
বঙ্গাল বন্দী... ...	...	...	৩৪—৩৫
যুদ্ধ আৰু আহোমৰ জয়	...	...	৩৫
অন্তঃপুৰীয়াৰ পলায়ন ...	...	...	৩৫—৩৬
কাজলীৰ বালিত বঙ্গাল ...	...	...	৩৬
হাজোত যুদ্ধ ...	...	...	৩৬—৩৭
হাজোত বঙ্গাল ...	...	...	৩৭
বৰুৱা বন্দী... ...	...	...	৩৭
মধুপুৰত বঙ্গাল ...	...	...	৩৭
বেঁকীত বঙ্গাল ...	...	...	৩৭—৩৮
পিকচাই বন্দী ...	...	...	৩৮
কালপানীত যুদ্ধ ...	...	...	৩৮—৩৯
অসমীয়া সৈন্যৰ পৰাজয়	...	...	৩৯
কলিয়াবৰৰ যুদ্ধ ...	...	...	৩৯
আহোম সেনাৰ পলায়ন...	...	...	৩৯—৪০
সিমলাৰ বিপদ ...	...	...	৪০
বঙ্গালে কটকী ...	...	...	৪০
নাওবৈচাৰ বিশ্বাসঘাতকতা	...	...	৪১
কটকীৰ অপমান ...	...	...	৪১
বঙ্গালৰ পৰাজয় ...	...	...	৪১
দুই বৰুৱালৈ বঙ্গালৰ পত্ৰ	...	...	৪২
স্বৰ্গদেৱলৈ আহলাযাৰ-খাঁৰ পত্ৰ	...	...	৪২—৪৩
আহলাযাৰ-খাঁৰ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত	...	...	৪৩—৪৪
নোনাই-তামুলীৰ প্ৰশংসা...	...	...	৪৪
ভিতৰুৱা বনাতৰ ...	...	...	৪৪—৪৫
নবাবৰ পত্ৰ ...	...	...	৪৫—৪৬
কটকীৰ আশ্বাস ...	...	...	৪৬
আহলাযাৰ-খাঁৰ বৰবৰুৱালৈ পত্ৰ	...	...	৪৬—৪৭
স্বৰ্গদেৱ আৰু কটকী ...	...	...	৪৭—৪৮

শাইস্তা-খাঁৰ বৰফুকনলৈ দ্বিতীয় পত্ৰ ... ৪৮—৪৯
ভিতৰুৱা কাজিয়া ৪৯
নবাবৰ উকিলৰ বিবাদ... ... ... ৫০—৫১
নবাবৰ পত্ৰ ৫১

অষ্টম আধ্যা

হাজোত ফৌজদাৰ মীৰ্জ্জা-সাধুলা

আহোমৰ পাণ্ডু অধিকাৰ ৫২
জয়নাৰায়ণ ৰজা ... ... ৫২—৫৩
পাণ্ডু-পৰাজিত আহোম ৫৩
বিষয়াৰ শাস্তি ... ... ৫৩—৫৪
ছাত্তা-খাঁলৈ কটকী ... ... ৫৪—৫৫
কটকীৰ সমালোচনা ... ... ৫৫—৫৬
ছাত্তা-খাঁৰ উত্তৰ ... ... ৫৬—৫৭
অসমীয়া কটকীৰ বিদায় ... ... ৫৭—৫৮
বৰফুকনলৈ ছাত্তা-খাঁৰ পত্ৰ ... ... ৫৮—৫৯
অসমীয়া সৈন্যৰ কাৰাজ... ... ... ৫৯
আহোম ৰজাৰ কটকীৰে কথা-বাৰ্ত্তা ... ৫৯—৬০
ছাত্তা-খাঁলৈ বৰফুকনৰ পত্ৰ ৬০

নৱম আধ্যা

মীৰজুমলাৰ অসম আক্ৰমণ

মীৰজুমলাৰ আক্ৰমণৰ এটি উপকথা ৬১
আহোমৰ পৰাজয় ... ... ৬১—৬২
বিষয়াৰ ঠাই সলনি ... ... ৬২—৬৪
আহোমৰ বল ক্ষয় ৬৪
তিপামত বখান ৬৪
দিলাল-খাঁৰ ৰাজমন্ত্ৰীলৈ পত্ৰ ৬৫
মহাৰাজাৰ পাৎসাৰ লগত বৈবাহিক মিত্ৰতা ... ৬৫—৬৬
খানাখানা ভটীয়ালে ৬৬
বিষয়াৰ শাস্তি ... ... ৬৬—৬৭
পাৎসালৈ স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ ... ... ৬৭—৬৮
জয়ধ্বজসিংহৰ পাৎসালৈ কৰ-কাটন আৰু মৃত্যু ... ৬৮—৬৯

দশম আধ্যা

অসম আৰু বেহাৰৰ পত্ৰ সমাচাৰ

প্ৰাণনাৰায়ণ ৰজাৰ কুশলা-কুশল ৬৯
জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ ... ৭০—৭১
প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা জয়ধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ ... ৭১—৭৫
প্ৰাণনাৰায়ণে দিয়া উক্ত পত্ৰৰ সামৰণি অংশ ... ৭৫—৭৯
জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ ... ৭৯—৮০
জয়ধ্বজসিংহে দিয়া উক্ত পত্ৰৰ সামৰণি অংশ ... ৮০
প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা জয়ধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ ... ৮০—৮২
চক্ৰধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ ... ৮২—৮৩
প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা চক্ৰধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ ... ৮৩—৮৪
চক্ৰধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ ... ৮৪

একাদশ আধ্যা

ৰামসিংহৰ অসম আক্ৰমণ

ৰাজপাটত চক্ৰধ্বজসিংহ স্বৰ্গদেৱ ৮৫
পাংসালৈ আহোম কটকী ৮৬
স্বৰ্গদেৱলৈ পাংসাৰ উত্তৰ ... ... ৮৬—৮৮
ফুকনলৈ মিলাল-খাঁৰ পত্ৰ ৮৮
মিলাল-খাঁলৈ ফুকনৰ পত্ৰ ৮৮
তিনি গোহাঁইৰ ৰছিদ-খাঁলৈ পত্ৰ ... ... ৮৯—৮৯
স্বৰ্গদেৱৰ গুচৰত ৰছিদ-খাঁৰ উক্তি ৯০
চক্ৰধ্বজসিংহৰ ৰাজ্যাভিষেক ... ... ৯০—৯১
চক্ৰধ্বজসিংহৰ যুদ্ধৰ আয়োজন ৯১
যুদ্ধ আৰু বঙ্গালৰ পৰাজয় ... ... ৯১—৯২
গুৱাহাটীত গড় ৯২
শৰাইঘাটত ৰামসিংহ ৯২
যুদ্ধৰ সমাৰোহ ৯৩
শৰাইঘাটত যুদ্ধ ... ... ৯৩—৯৪
চক্ৰধ্বজৰ মৃত্যু ৯৪
ৰামসিংহৰ লাচিত বৰফুকনলৈ পত্ৰ ... ... ৯৪—৯৫
বৰফুকনৰ ৰামসিংহলৈ পত্ৰ ... ... ৯৫—৯৬
ৰামসিংহই গুৱাহাটী খোজে ৯৬
বুঢ়াগোহাঁইয়ে গুৱাহাটী নেদিবলে ... ... ৯৬—৯৭

লাচিত বৰফুকনৰ মৃত্যু ৯৭
ৰামধ্বজৰ মৃত্যু ৯৭
ডেৰেবাই পতা ৰজাসকল ... ... ৯৭—৯৮
নবাব আৰু স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ ৯৯
চিন্তামণি গড় ৯৯

দ্বাদশ অধ্যায়

গুৱাহাটীত নবাব মনচুৰ-খাঁ

নবাবৰ গুৱাহাটী আক্ৰমণ ১০০
পৰ্ব্বতীয়া ৰজাৰ মৃত্যু ... ... ১০০—১০১
লালুকসোলা বৰফুকন বধ ১০১
চুলতান আজমতাৰাৰ পত্ৰ ... ... ১০১—১০২
বঙ্গালৰ পৰাজয় ... ১০২—১০৩
বিষয়াৰ শাস্তি ... ... ১০৩—১০৪

APPENDIX A

গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্ব্বত

গুৱাহাটী অঞ্চলৰ গিৰি-তীৰ্থসমূহ ... ... ১০৫—১১০

APPENDIX B

কামৰূপৰ দুৱাৰ পৰগনা

ফুকন ৰাজখোৱাৰ ভাগে কামৰূপৰ বিভিন্ন অঞ্চল ... ১১১

APPENDIX C

General view of the History of Kamrupa ১১২—১১৭

By—

Dr. FRANCIS BUCHANAN, M.D., M.R.A.R.

কামৰূপৰ বুৰঞ্জী।

প্ৰথম অধ্যা।

প্ৰাচীন কামৰূপ।

অসুৰৰ বংশ।—শ্ৰীকৃষ্ণায় নমোনমঃ। দ্বিতীয়-মুনিশিলাৰ পৰা মানস নদীক লাগি কামপীঠ অন্তৰ্গত সোণকোষ সহিত কামপীঠ। কৰতোয়াকোষৰ পৰা সোৱণৰ দো-শীমাক লাগি ৰত্নপীঠ। কলঙ নদীৰ পৰা কটেতুৱাৰীৰ কৈলাস নদী পৰ্য্যন্ত ভদ্ৰপীঠ। দিক্কৰ-বাহিনীৰ পৰা দ্বিতীয় মুনিশিলাক লাগি সৌমাৰপীঠ। এই চাৰি পীঠৰ ৰজা প্ৰথমে ব্ৰহ্মাৰ পুত্ৰ মৈৰঙ্গ দানৱ, তান পুত্ৰ হটকাসুৰ, তান পুত্ৰ সম্বৰাসুৰ, তান পুত্ৰ ৰত্নেশ্বৰ। তাৰ পাচে ভিন্ন-বংশী নৰকাসুৰ তান পুত্ৰ ভগদত্ত, তান পুত্ৰ ধৰ্ম্মপাল, তান পুত্ৰ কৰ্ম্মপাল, তান পুত্ৰ পৃথ্বীপাল, তান পুত্ৰ সুবাহু। ৰাজাৰ অনীতি অন্যায় কৰে যেন কামাখ্যাই ক্ৰোধ হৈ কৈলাসক খেদাইলেক। ১ ॥

ধৰ্ম্মপাল।—পাচে গৌৰৰ পৰা ধৰ্ম্মপাল নামে ক্ষত্ৰিয় ৰজা হৈ আহি গোমণ্ড পৰ্ব্বতত পাট কৰি ৰজা হৈ গৌৰৰ, কনৌজৰ, মন্দাৰতলাৰ, জবই শাশানৰ, তিৰুলি, বাৰকাৰ, এই ছয় ঠাইৰ ব্ৰাহ্মণ, কায়স্থ, কলিতা আনি পণ্ডিতৰ সভা কৰি ৰাজাই কৰে। ২ ॥

কেন্দুকলাই ব্ৰাহ্মণ।—পাচে কেন্দুকলাই ব্ৰাহ্মণে কামাখ্যাক পূজা কৰি গীত গায়। গীতত তুষ্ট হৈ দেৱী দিগম্বৰী হৈ নাচে। এই কথা শুনি ৰজা বামুণক বোলে, "কামাখ্যা কিৰূপে নাচে মোক দেখাও।" বামুণে বোলে, "তুমি কুম্ভাক জালাই আঁৰ হৈ থাকিবা, মঞি দেখাম।" পাচে কেন্দুকলাই পূজাৰ সঙ্গে চাপৰি বজাই গীত গায়, এতেকে দেৱী নাচিব লাগিল। ৰজাক কুম্ভাক জালাই দেখি লাজ পাই দেৱী বিবস্ত্ৰে উবুৰি হৈ পৰিল। ক্ৰোধ হৈ ৰজাক শাপ দিলে, বোলে, "তোৰ বংশে মোক দেখিলে তৎকালে মৃত্যু হবো, কেন্দুকলাইৰো বংশ ছেদ হবোক।" ৩॥

প্ৰতাপসিংহ আৰু চন্দ্ৰপ্ৰভা।—ধৰ্ম্মপালৰ পুত্ৰ ৰত্নপাল, তাৰ পুত্ৰ সোমপাল, তাৰ পুত্ৰ প্ৰতাপসিংহ কন্যাকা গ্ৰামত পাট কৰিলেক আৰু উজানিৰ ভূঞাসকলক মাৰি এক পাট কৰি বৰৰজা হোল। তাৰ পুত্ৰ আৰিমত্ত। প্ৰতাপসিংহ ভাৰ্য্যাই সহিতে ব্ৰহ্মপুত্ৰত স্নান কৰি আছিল। ৰাতি ব্ৰহ্মপুত্ৰই স্বপ্ন দেখাইলেক, বোলে, "তোৰ ভাৰ্য্যা চন্দ্ৰপ্ৰভাক মোক দি। নেদে যেন গ্ৰাম, নগৰ উৰ কৰি ৰাজ্য মাৰি যাওঁ।" ৰজাৰ পাত্ৰ-মন্ত্ৰী ৰজাত গোচৰ দিলে, বোলে, "তোমাৰ এটা ভাৰ্য্যাক থাকি ৰাজ্য নষ্ট হয়। ই ভাৰ্য্যাত স্নেহ এৰা।" পাছে ৰজাই দানকৃত্য কৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰক দিলে। ব্ৰহ্মপুত্ৰে কত দিন অন্তৰত নীলাচলৰ আমবাৰুৰিত তুলি থলে। এক ব্ৰাহ্মণে পাই জীউ বোলে প্ৰতিপালন কৰিলে। ৪॥

আৰিমত্তৰ পিতৃহত্যা।—পাছে পুত্ৰ এটি জন্মিল। এটা সৰ্পে শিৰাত ছত্ৰ ধৰি আছে। প্ৰতিপাল কৰা ব্ৰাহ্মণক কামাখ্যাই স্বপ্ন দেখাইলেক, বোলে, "কামৰূপৰ ৰজা হব।" আৰি মাছৰ আকৃতি মুখ-লাগা যেন, ব্ৰাহ্মণে আৰিমত্ত ৰজাৰ নাম থলে। পাছে আৰিমত্ত ৰজা হই ইখানৰ লোক বশ্য কৰি উজানিৰ ৰজা প্ৰতাপসিংহৰ সৈতে যুদ্ধ হল। বাপেক বুলি নেজানে, যুদ্ধত প্ৰতাপসিংহ পৰিল। ফিৰি আহি মাকত কলে। মাকে প্ৰতাপসিংহৰ মৰণ শুনি ক্ৰন্দন কৰি পুতেকত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পূৰ্ব্ব বৃত্তান্ত কলে। পুতেকে বোলে, "তোক অন্যায় কৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰক দিলে। এই পাপে মোৰ হাতত অকালত মৃত্যু হল।" পাছে চন্দ্ৰপ্ৰভা অনুগামিনী হল। আৰিমত্তেও অকাল প্ৰায়শ্চিত্ত কৰি প্ৰতাপসিংহৰ প্ৰেত-কাৰ্য্য কৰি কামৰূপত ৰজা হৈ আছে। ৫॥

বৈদাৰগড় নিৰ্ম্মাণ।—পাছে একো পৰ একো পালা কৰি গড় এটা বান্ধিলেক। গড় বান্ধোতে বিহ-পৰুৱা সাপে মানুহক খায়। এটা বৈদ্যে আহি গুণ কৰি কহিলেক,—"বৈদাৰ নাম লৈলে সাপে পৰুৱাই খাব নোৱাৰে।" পাছে ঠাইে "বৈদা বৈদা" বোলে যেন সাৰায়। একাৰণে বৈদাৰ গড় খ্যাতি হল। গড়ৰ ভিতৰে ছয় কুৰি পুখুৰী খানিলেক। ৬॥

ফেঙুৱা কৌৰৱ।—পাছে কমতেশ্বৰৰ বংশ ফেঙুৱা নাম ৰজা বিহাৰৰ পৰা সিনিসিৰ ৰাজ্য বশ্য কৰি ঠাই ঠাই সকিৰুকুৰত গড় দি বৰডাগৰ সোণকুৰিহা পাৰত গড় দি বৈদাৰগড়ত আৰিমত্ত ৰজাৰ সৈতে ঘোৰ যুদ্ধ হল। যুদ্ধ জিনিব নোৱাৰি আৰিমত্তৰ ভাৰ্য্যা ৰত্নমালাৰ সৈতে কথা-বাৰ্ত্তা হল। তাই কৈ পঠালে, বোলে,—"ধনুৰ জৌৰিত বাৰ বান্ধিব, তবে বাৰ্ত্তা দিব, যুদ্ধ কৰিলোৰ

এতেকে বংশ ক্ষয় হব।" পাচে সেই প্ৰকাৰ কৰিলত যুদ্ধ হল। কল্যাণৰ পাৰাবি-হাৰা-বাৰ হিলাই কাঁড় নচলে। জিতুৱা বংশ-ক্ষয় হল; আৰিমত্ত নদীত ডুব দি কিবা হল। পাচে আৰিমত্তৰ ভাৰ্য্যা ৰত্নমালাক জিতুৱাই আনি ৰাখিলেক, বোলে, "আপোনাৰ স্বামীত বিশ্বাস নাই, আমাত কি বিশ্বাস!" তাৰ পাচে জিতুৱাক মাৰি আৰিমত্তৰ পুত্ৰ ৰত্নসিংহ ৰাজা হল। পাচে এটা ব্ৰাহ্মণী গমন কৰিলেক যেন, ব্ৰাহ্মণৰ শাপে ৰাজ্য হৰাল। ৭॥

ৰামভূঞা।—ৰামভূঞাৰ ৰাজা হল। পাচে স্বৰ্গ মহাৰাজাৰ ঘৰ গলিকৈ গৰাকে মাৰি কড়েবাৰীৰ হাথীশালত গড় থাকিলেক। বিনা-বিজয়পুৰ মাৰি কৰতোয়া গঙ্গাত আনি পুখুৰী দি আছিল। যাত পাচে বঙ্গালৰ মছলন্দ গাজী কেইদিন আমল কৰিছিল। পাচে হুচেন-চাহ পাৎসাৰ বেটা চুলতান গয়াছুদ্দিন, সি গৰুড়াচলত মৰিল। পাচে আৰু ৰামভূঞাৰ ৰাজা হল। ৮॥

আৰু এখন বুৰঞ্জীত প্ৰাচীন কামৰূপৰ কথা এই দৰে লিখা আছে:—

কামৰূপ দেশৰ যি যি ৰজাসকল হৈ গৈছে তাৰ লেখা :—

নৰকাসুৰৰ বংশ।—সত্য যুগত ব্ৰহ্মাৰ সন্ততি সম্বৰাসুৰ ৰাজা; তাৰ পাট ৰত্নাপীঠত। তাৰ পুত্ৰ মহীৰঙ্গ ৰাজা; তাৰ পাট বেলতলাৰ মৈৰোকা পৰ্ব্বতত। তাৰ পুত্ৰ ঘটকাসুৰ; তাৰ পাট শৰণীয়া পৰ্ব্বতৰ পশ্চিমে। বিষ্ণুৱে ঘটকাসুৰক মাৰি নৰকাসুৰক ৰাজা পাতিলে। ত্ৰেতাৰ অৰ্দ্ধ ভাগ গল। পাচে কলিযুগৰ আদিত দুৰ্ব্বিনীত দেখি নৰকাসুৰক মাৰি কৃষ্ণদেৱে তাৰ পুত্ৰ ভগদত্তক ৰাজা পাতিলে, কুৰু-পাণ্ডৱৰ যুদ্ধত ভগদত্ত মৰিল। তাৰ পুত্ৰ ধৰ্ম্মপাল ৰাজা; তাৰ পুত্ৰ কামপাল ৰাজা। নৰকাসুৰক আদি কৰি ১৯ পুৰুষ ৰাজা হল। ৯॥

সুবাহু।—অন্তত সুবাহু ৰাজা। বিক্ৰমাদিত্যৰ যজ্ঞৰ ঘোঁৰা সুবাহুএ ধৰিলে। পাচে বিক্ৰমাদিত্য সসৈন্য সহিতে বেঢ়ি আছিল। সুবাহু ৰাজা সুবল নামে পুত্ৰ ভাৰ্য্যা সহিতে পলাই যাই হিমালয়ত তপস্যা কৰি আছে। কলিৰ শেষত সুবল আছিল। চক্ৰৱৰ্ত্তী ৰাজা হল। নৰকাসুৰৰ বংশ সুবল অন্ত কৰি সমাপ্ত। তাত পাচে তাৰ মন্ত্ৰী সুমতি নাম, কৈবৰ্ত্তবংশৰ ৰাজা হল। ১০॥

জিতাৰি বংশ।—তাত পাচে ব্ৰাসিড়ী দেশৰ জিতাৰি নামে ক্ষেত্ৰি আসি মাধৱত সেৱা কৰি কামৰূপত ৰাজা হল। কুবেৰাচলত পাট কৰিলে। জিতাৰিক আদি কৰি ৰামচন্দ্ৰক অন্ত কৰি ১৭ সোতৰ পুৰুষ ৰাজা হল। ১১ ॥

আৰিমত্তৰ বংশ।—পাচে ৰামচন্দ্ৰৰ নগৰত সুন্দৰী কন্যা এক আছিল, শুভ্ৰাগাহে; সেই কন্যা সখীসকল সহিতে লোহিত্যত স্নান কৰিবলৈ গল। ব্ৰহ্মপুত্ৰ ক্ষোভিত হৈ সেই কন্যাক ধৰিলে ডুবুৱাই নি। ব্ৰহ্মপুত্ৰত হন্তে সেই কন্যাত আৰিমত্ত নামে পুত্ৰ হল। আৰিমত্তে কনতেশ্বৰৰ দুৰ্লভেন্দ্ৰক মাৰি বেহালত ৰাজা হল। তেৰ পৰা আহি কামৰূপত ৰামচন্দ্ৰ ৰাজাক মাৰি বৈদাৰগড় নামে পাট কৰিলে। কত দিন অন্তৰে বিশ্বনাথৰ উত্তৰে প্ৰতাপ-পুৰ নামে গড় কৰিলে। পুনৰ্ব্বাৰ কামৰূপলৈ আহি ভোগ কৰি আছিলে। ১২ ॥

ফিঙ্গুৱা কৌৱৰ।—পাচে দুৰ্লভেন্দ্ৰৰ ভাগিনাক ফিঙ্গুৱা নামে কৌৱৰ চপনিত কোঠ কৰি আছিল। খাটনিয়াৰ হৈ সেই কৌৱৰে মালিনী-ঘাটে ৰাজাৰ বুঢ়া ভাৰ্য্যা সহিতে কথা কৰিল। গড়ৰ উত্তৰ কাষে সিদ্ধি কৰাই ফিঙ্গুৱা কৌৱৰ ৰাজাৰ ভাৰ্য্যাৰ ঠাইলৈ গল। ই কথা ৰাজা পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সকলোৱে জানিলে। পাচে ৰাজাই দুষ্ট কৌৱৰক ধৰি আনি তলে-ওপৰে কাইট দি গাড়িলে। কৌৱৰৰ পুত্ৰ ভাৰ্য্যা, মালিনীৰ বংশ সকলোকে কাটিলে। এই কথাত লাগি পাত্ৰ-মন্ত্ৰীসকলৰ ৰাজালৈ অৱহেলা হল। সেই অপমানত লাগি, ঈশ্বৰক চিন্তি ৰাজা দেহ এৰিলে। ১৩ ॥

মৃগাঙ্ক।—তেওঁৰ পুত্ৰ শুকৰাঙ্ক ৰাজা হল। কতদিন ৰাজ্য ভোগ কৰি আছিল। পাচে অশ্বক্ৰান্তত দেহ এৰিলে। তাৰ পুত্ৰ শুক্ৰাঙ্ক ৰাজা হল। কত দিন অন্তৰে প্ৰতাপপুৰ নগৰলৈ গল। তেওঁৰ পুত্ৰ মৃগাঙ্কৰ ৰাজ্য পাতি বিশ্বনাথত গৈ দেহ এৰিলে। কৰতোয়াক সীমা কৰি সদিয়া পৰ্য্যন্তে ৰাজ্য ভোগ কৰি দেহ এৰিলে, পুত্ৰ নহল। ১১৬০ শকৰ পৰা আৰিমত্তৰ চাৰিপুৰুষ ১৪০০ শকলৈকে ভোগ কৰিলে। ১৪ ॥

বাৰভূঞা।—তাৰ অন্তৰে বাৰভূঞা হল। সেই কালত হুচেন-চা পাৎসাৰ চুলতান কলৰৰ গয়াচুদ্দিন কামৰূপলৈ আহিল; মঠ-মণ্ডপ ভাঙ্গিলেহি। তাৰ লগত ঘোঁৰা ১২ হাজাৰ, তুৰুকি ১৩ হাজাৰ, তেজি ঘোঁৰা সহিতে

মহলন্দ-গাজি নামে নবাব, কানু নামে দেৱান দুই নগত আহিছিল। পাচে চুনতানে গৰুড়াচলত দেহ এৰিলে। বৰ বৎসৰ গাবভুক্তাৰে ভোগ কৰিলে। ১৫ ॥

হাবিয়া মণ্ডল।—তাত পাচে বশিষ্ঠ শাপত মহাদেৱে হাবিয়া মণ্ডল নামে কোঁচ হল। পাৰ্ব্বতী হীৰা নামে কুঁচুনী হল। ঐ ঔৰসতে বিশুসিংহ নামে পুত্ৰ হল। ১৬ ॥

প্ৰাচীন কামৰূপৰ বুৰঞ্জীৰ বিষয়ে, বিশেষতঃ আৰিমত্তৰ ৰজাৰ পিতৃ প্ৰতাপসিংহ ৰজাৰ সম্পৰ্কে আন এখন বুৰঞ্জীত এইদৰে পোৱা যায়।—

অসমৰ পবিত্ৰ নদ-নদী।—প্ৰবিড় পুৰাণোক্তং ॥ হেমন্তগিৰিৰ দক্ষিণত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰত কৈলাসপুৰত আহোম দেশত দেৱাপিমক এই পৰ্ব্বতৰ দক্ষিণ নিকটতে তপস্যা কৰি আছিল। পাচে আশ্ৰম সহিতে বলে তল কৰিল, ওপৰত বৰ শিল হৈল, যোগবলে জলক ঠেলি তলত আছে। সেই শিলৰ পৰা জান আহি দিকৰঙ্গ নৈত পৰিছে, তাকে ব্ৰহ্মস্নান বোলে। সেই শিলৰ উজনিত পিছলা তীৰ্থ আছে। গঙ্গাৰ ভাগিন। সিও দিকৰঙ্গত বৈ পৰিছে হি। সত্যযুগত সেই পিছলা গঙ্গা নাম হৈল, অনেক লোকৰ পাপ হৰি কুশল কৰিল আৰু নৰনুপুৰত পাণ্ডু পত্নী মাদ্ৰি তাতে তল গৈ যোগবলে জলক ঠেলি ঈশ্বৰক চিন্তি আছে। সেই শিলৰ পৰা মাদ্ৰি নামে জান আহি দিক-ৰঙ্গত পৰিছে। কলিৰ শেষত অৱতাৰ কল্কি শৰীৰ শঙ্ক পাই দেৱাপি, মৰু, মাদ্ৰি, জলহস্তে তিনিও উঠি দেৱাপি, মৰু ৰাজ্য ভোগ কৰিব। মাদ্ৰি স্বৰ্গে পাণ্ডুৰ ঠাই যাব আৰু কলিযুগ-ধৰ্ম্ম নিৰ্ণয়ত কৈছে ভৰলি নদীৰ পশ্চিমে লোহিতৰ উত্তৰে পৰ্ব্বতত বিশাশৃঙ্গ ঋষি আছিল। এতেকে ঋষিৰ নামে পৰ্ব্বতক সিঙ্গৰি বোলে। তাতে গোপেশ্বৰ শিৱ আছে। তাৰে ওপৰত শিৱসিংহ মহাৰাজে মঠ কৰিলে। আৰু দক্ষিণ কোলে দিখৌ নদীৰ নিকটত বশিষ্ঠ ঋষি আছিল; এতেকে দিখৌক বাশিষ্ঠগঙ্গা বোলে। আৰু কলঙ্গ নদীৰ দক্ষিণ কোলে পৰ্ব্বতৰ নিকটত কপিল ঋষি আছিল, তাৰপৰা কপিল নদী আহি কলঙ্গত পৰিছে; এতেকেসে ঋষিৰ নামে নদীক কপিলীগঙ্গা বোলে। আত স্নান-দান ঘটে, দিখৌ নদীত সাপ আছে, এতেকে নঘটে। ১৭॥

বভ্ৰুবাহনৰ স্থাপিত মণিপুৰ নগৰ।—একদিনা প্ৰতি এক ব্ৰাহ্মণৰ গৰু চোৰে নিজ্ঞোতে অন্ধকাৰ নিশা ব্ৰাহ্মণে সাৰ পাই একেশ্বৰে পাচত আহি ধনঞ্জয় বুলি আওবাও কৰি থাওতে অৰ্জুনে সাৰ পাই উঠি গল। সেইবেলা

ধনু-শৰ যুধিষ্ঠিৰৰ কোঠাত আছিল। পূৰ্ব্বে দ্ৰৌপদীৰ বিবাহ কালত দেৱঋষি নাৰদ আহি শয়ন কালত যদি ইজনাৰ লগত সিজনাএ দেখে তেন্তে দ্বাদশ বৎসৰ বনবাস খাটিব লাগে। পাচে অৰ্জ্জুনে চকু মুদি গৈ ধনু-শৰ আনি ব্ৰাহ্মণৰ গৰু ৰক্ষা কৰি ফিৰি গৈ তক্ষ পুৰোহিতক সনি মাতৃ জ্যেষ্ঠৰ আজ্ঞা লৈ কনিষ্ঠ কুটুম্বক এৰুৱি তপস্বীৰ বেশে তীৰ্থ কৰিতে গৈল। কুন্তী, যুধিষ্ঠিৰে ই দোষ আমি গা কৰিলো", তথাপি তোমাৰ যাব নালাগে বুলি অনেক ৰূপে বাৰিলন্তো দেৱঋষিৰ বচন আমি যদি নামানিলো আনে কোনে মানিব বুলি তীৰ্থ কৰি ফুৰিতে পূৰ্ব্বদিশক আহিল।

পূৰ্ব্বে চিত্ৰসেন গন্ধৰ্ব্ব ৰাজাৰ স্ত্ৰী চিত্ৰাঙ্গদাক একদিন ঋষিয়েকে ৰাৰাগ্ৰাহী হো বুলি শাপিলে। পাচে কন্যা বিস্তৰ স্তুতি-নতি কৰি বোলে, "পিতৃ মোক শাপৰ অন্ত দিয়া।" ৰাজা বোলে, "যিবেলা পাণ্ডু-পুত্ৰ অৰ্জ্জুনক লগ পা সেই কালত তোৰ মুক্তি হব।" এতেকে সেই কন্যা গৌৱাৰ পীঠৰ উত্তৰকোণে ধাতি ভাগটৈক এক নব সৰোবৰ আছিল, তাতে গ্ৰাহীৰূপে থাকিলহি। এতিয়াতে তাকে বদ-শনিয়নি বোলে।

পাচে অৰ্জ্জুনে তীৰ্থ কৰিতে পূৰ্ব্ব দিশক আহি সেই সৰোবৰ নিকট পাই জল পান কৰিব খোজোতে, গ্ৰাহ পাই খেদি আহি সুন্দৰ বীৰপুৰুষ দেখি ভুলি কোন বুলি সুধিলাত বোলে, "মই পাণ্ডু-পুত্ৰ অৰ্জ্জুন" বুলি পূৰ্ব্বাপৰ কথাত কন্যা আনন্দ কৰি বিস্তৰ স্তুতি-বিনতি বুলি পূৰ্ব্বাপৰে শাপৰ বৃত্তান্ত কৈ বোলে, "এখন তুমি মোক ধৰা, মুক্ত হওঁ" এই শুনি অৰ্জ্জুনে হাতে ধৰি তৰক আনিলন্ত পূৰ্ব্বৰূপক ধৰি অৰ্জ্জুনক সেৱা কৰি বোলে, "তুমি মোক বিবাহ কৰোৱা।" তেতিয়া কন্যাৰূপে লোভ কৈ গান্ধৰ্ব্বী বিবাহ সম্বৰিলে। তেতিয়াতে বভ্ৰুবাহনৰ জন্ম হল। তাতে মণিপুৰ নামে নগৰ কৰি চাৰিওদিশৰ ৰাজাক জিনি মহা শক্তিমন্ত ৰাজা হৈল। এতিয়াতে সেই নগৰকে পুণ্ডৰাগড় বোলে।

তাৰে পুত্ৰ চন্দ্ৰহাস ৰাজা হৈ তাৰপৰা আহি দক্ষিণপাটত নগৰ পাতি-লেহি। তেতিয়াৰে পৰা দক্ষিণপাট বোলে। তেতিয়া বিহিয়ো দেখা দিলে গৈ লোহিত্য পৰিছিল। তাৰে পুত্ৰ উত্তৰধ্বজ ৰাজা হল। তাৰে পুত্ৰ বিক্ৰমধ্বজ ৰাজাৰ দিনত লোহিতে দক্ষিণপাটৰ নগৰ গৰাকত উলাই আহি বৃষশাচল পৰ্ব্বত পালেগৈ, তাকে চন্দ্ৰশেখৰ পৰ্ব্বত বোলে। চন্দ্ৰশেখৰ নীলমাধৱকে বোলে। পাচে পণ্ডিত কাৰৰ্ত্ত ছুৰি পাত্ৰ চাই বেতিয়া

ঈশ্বৰৰ আজ্ঞায়ে নীলাম্বৰক নাগৰৰ ৰানুকাএ আচ্ছাদন কৰিলে সেইবেলা নীলাম্বৰৰ বৃহগাচানেকে আষাঢ়িব বুলি কলত তাতে নগৰ কৰিব খুজিলে। নিকটতে পাহাৰ-জঙ্গল দেখি হয়নি আহি গোড়াৰ খোজে একপৰ বেলাৰ বাট ভাঙিলাই গলমাত পুবে-পশ্চিমে মধ্যে মাটি-ৰক্ষিৰ কৰি দিলে-ইটাৰ দৌল-ঘৰ বান্ধি তাৰেপৰা ঘোড়া-খোজে চাৰি দণ্ড বেলাৰ বাট উজাই পানিক ঐশান্য কোণকে নুবকটাত নগৰ কৰিলে, তাকে বিহুকৰৰৰ গড় বোলে। আতে কতোদিন থাকিতে মৃগাঙ্ক নামে ৰাজা দিগ্বিজয় কৰিতে আসি যুদ্ধ খুজিলেহি। বিক্ৰমধ্বজেও লোকজন তিয়াৰ কৰি প্ৰাণৰ কাতৰে ঘোৰ যুদ্ধ কৰি ৰনে নোৱাৰি ভঙ্গ পাই দেশত ৰব নোৱাৰি সেৱক ও ৰাজা দৈতে তিৰি ভাৰ্য্যাসমে ক········ । ১৮ ॥

ভানুকপাল বা প্ৰতাপসিংহ ৰাজা।—এইৰূপে কতোদিন থাকিতে ভাৰতযুদ্ধ হল। সেইবেলা ভীমে আসি ঘটোৎকচকে মঞ্জনপৰ্ব্বতীক চালৰথ গাজি লৈ গলহি। পাছে ভাৰতযুদ্ধে দুয়ো পৰিলত মঞ্জনপৰ্ব্বতীৰ পুত্ৰ বিৰোচন-ৰতিকা ৰাজা হৈ কলীয়াবড়ৰ নামে শাপুখী পৰ্ব্বতত পাট কৰি ৰহিল। তেওঁৰ ৰীচনমতী নামে ভাৰ্য্যা আছিল, ৰাবৰাৰ-খাঁ নামে মন্ত্ৰী আছিল। পাছে পটেশ্বৰীয়ে, ৰাজাৰ দুৰ্দ্দিনৰ হেতু, ৰাজাত বশতা হৈ পৰি স্বতন্ত্ৰে আপোনাৰ দুশ্চেষ্টাকে কাৰ্য্য মানি উদ্যত প্ৰবৰ্ত্তিব ধৰিলে। সেইৰূপে থাকিতে একদিন ৰাজাৰ নৰ্দ্দীৰ বহা ঠাই ঘৰাৰ আগত কোনো এক গছৰ পানাত কোনো এক পক্ষী বিশেষ সুন্দৰ চৰাই এটি পৰি গাও জাতিলে। দৈবানুসাৰে পটেশ্বৰীএ দেখি বোলে, "মোক এই চৰাইটি ধৰি দিয়ক" পাছে অনেক যত্ন-যত্ন কৰি ধৰিব খোজোতে চৰাই উৰিল। পটেশ্বৰীএ শুনি বোলে, "কত পৰিছে ধৰি আনি দিয়ক।" এই শুনি পাত্ৰ-মন্ত্ৰী লোকজন সমনিতে বিচাৰি দেখি জনালেহি, বোলে "এক টিকনত ঘৰ শিলাৰ মাজে এক ডাঙৰ হোলোঙা গছ গজি আছে। তাৰ আগে বাসা কৰি তিনিটি চাৰা জন্মাই আছে, সিও সৰু, ডাঙৰ হৈলে আনিবাৰ উচিত, এখনে ক্ৰোটি চাৰা অনাথ হৈলে দোষ আছে।" পটেশ্বৰী শুনি বোলে, "বিশেষ হৈছে বাসা সমনিতে গছ বুলি আনি আমাৰ বহা ঠাইৰ আগত ৰুই দিয়কহি।" পাছে ৰজা-লক্ষ্ক সকলো দেশৰ বিস্তৰ লোক জড়াই আনি গছৰ গুড়িক খাই, আনিবৰ একো উপাই নাপাই ৰাজা-পটেশ্বৰীত জনালেহি বোলে, "গাছো বৃহৎ, শিলাৰ নিমিত্ত খানিবাকো নাপাৰি, এতেকে আমি কোন উপায়ে আনিম" পটেশ্বৰী শুনি বোলে, "ৰাজা, তোমাৰ বৰ্দ্দীতে পৰিহাসহে কৰে, মত লোকে গছ খুৰি মাটী আনিতে নপাৰে, আৰ কি কাম কৰিব?"

ৰজা শুনি ৰজা-নৰক বুমতাঙ্ক সকলকো শাস্ত কৰি বোলে, "আহ্ আমি দিন নোৱাৰিলে সকলকো পাছত শুৱিবতে কাটিম।" এই শুনি সমস্তে নিৰশ্বাস হৈ দুখৰ শুৱিক গাই কতিপয় দিন চাই-চিন্তি একো উপায়ে পালিব নোৱাৰি পাত্ৰ-সেনাপতি সমস্তে গোট হই বোলে, "ৰজা হল স্ত্ৰী-জিত, তিৰি জাতিত কিছু নুবুজে, এতেকে আমো আমাৰ বিনাশৰ কাল হল। এখন আমাৰ কোন উপায় হব? দক্ষিণে আমাৰ গা মুনুকাই উত্তৰ হব পাৰিলে কিছু উপায় আছে।" এই আনচি সমস্তে ইষ্টদেৱতাক সুমৰি বিস্তৰ সম্ভাৰে লোহিতক পূজা কৰি বোলে, "হে তীৰ্থৰাজ, আমি আপলে বজিলো, এখন তোমাত শৰণে পশিলো। এতে তুমি কৃপান্বিত হৈয়া পথ এৰি দিয়া, আমাক ৰক্ষা কৰা।" পাছে লোহিতেও অনেক প্ৰাণীৰ কাতৰ স্তুতি শুনি প্ৰসন্ন হৈয়া ৰাত্ৰি স্বপ্ন দেখাই বোলে, "কালি প্ৰাতঃতে মত্ৰি বক পক্ষী দুই আগে আগে যাব, তইতে কিছু সংশয় নকৰি পাছে পাছে যাবি, কিন্তু পাছক ফিৰি নচাবি।" এই শুনি সকলো মনে বঙ্ক হই ৰাজা-ৰাঁ নদী পাৰিতে বহুত কছাৰি সপৰিয়ালে সেইৰূপে হেনচ পৰ্ব্বতৰ পোনে উত্তৰৰে পাৰ হৈ সেই পৰ্ব্বতক আশ্ৰয় কৰি ৰহিল। এই কথা কছাৰি ৰজা শুনি পাচত সেৰি তথা নপাই পৰকেশ্বৰীক বিস্তৰ গৰিহা কৰি আপোন লোকে দেশ উচ্ছন্ন দেখি পৰম লাজে মৌনে ৰহিল।

তাক ৰাজ্যা-ৰাঁৰ ৰুক্মমতী নামে জীয়েক এটি আছিল। কছাৰি ৰজা পৰম সুন্দৰী সাধ্বী শুনি বিবাহ কৰিব বুলি ৰাখি হৈ নিছনমতীক ভয়ে নিব নোৱাৰোঁতে বাপেকৰ ঘৰত যুৰত হৈ আছিল। বাঁপেকৰ সঙ্গতে সেই কন্যাও গল। পাচে সেই হেনচৰ পৰ্ব্বততে কতিপয় দিন থাকোঁতে কন্যাৰ ঋতু-স্নান হৈল। চতুৰ্থ দিৱসত লোহিতক গাই ব্ৰাহ্মাৰে স্নান কৰি শুচী হই পৰ্ব্বতৰ কোষৰ আলিত বহি দুখমনে আপোনাৰ ইষ্টদেৱক সুমৰি অদৃষ্ট নিন্দা কৰি কান্দিব ধৰিলে। সেইবেলা কন্যাৰ সন্তাপোদয় হেতু আকাশ মাৰ্গে মহেশ পাৰ্ব্বতী যাইতে মহামায়া কন্যা দেখি ঈশ্বৰত পুছিলে বোলে, হে প্ৰভু, তুমি সৰ্ব্বজ্ঞ, ই কন্যা কি কাৰণ কান্দে? মহাদেৱে বোলে,—পূৰ্ব্বাপৰে সাধ্বী কন্যা স্বামীৰ অভাৱে ঋতু ব্যৰ্থ শোকে কান্দে বুলি কনত পাৰ্ব্বতী বোলে, স্বামী ঈশ্বৰ হলে তুক সহ আৰ্ত্তজনক কৃপা কৰিবতে উচিত। পাচে মহেশ দেৱীৰ বচনে পৰ্ব্বতৰ পৰা ভালুক ৰূপ ধৰি ওলাই আহি ঋতু দানকৰি অন্তৰ্হিত হল। কন্যা বিস্ময় মানি দেৱমায়া বুলি আনন্দ হৈ ঘৰক যাই বাকত কলে।

পাচে দশমাস দশদিন মতে শুভমুহূৰ্ত্তে বালক জাত হল। শৰীৰত বিস্তৰ ওভোটা লোম দেখি ভালুকপাক নাম থলে। এইৰূপে কতোদিন আছিতে সেই দেশৰ ৰাজ সোমপালে এই সকল কথা শুনি বাপেক সৈতে কন্যাক নিয়াই লোমপোছ কৰি কন্যাক দেখি মোহ হৈ বালককো দেব-ঔৰস জানি বোলে, এই বালক যদি নিৰাপত্তে থাকি ৰাজা হব নাজানিতে কিবা আমাকো বিনাশে। পাত্ৰ-পুৰুহিতক এই বুজাই সেই কন্যাক সহিতে বালককো পুত্ৰ বোলে ৰাখিলে। পাচে কতোদিন ৰাজ্য ভোগ কৰি সেই বালকক প্ৰতাপনাৰায়ণ নাম দি ৰাজা পাতি পৰলোক হল।

পাচে প্ৰতাপনাৰায়ণে ৰাজা হৈ জন্মভূমি বুলি উজাই আহি তেলচৰতে পাট কৰি পাত ৰানি দিলে-ইটাএ আহি নগৰ পাতি ভূঞা সকলকো জিনি প্ৰধান ৰাজা হল। তাতে কতোদিন থাকি লোহিতে গ্ৰাম-চৰুৱ ভুৱাই দেখি সেইখোনে দক্ষিণপাৰে পাৰ হৈ নামনাটি এডোখৰ পাই কঁজা দেখি আজাৰা নাম দি নগৰ পাতি কতোদিন আছি উজাই আহি বিশ্বনাথৰ কলাকোশুৰ গ্ৰামৰ নগৰ পাতি চাৰিওদিশৰ ৰাজা ভূঞা সবাকে জিনি প্ৰতাপসিংহ নাম লৈ মহাশক্তিমন্ত ৰাজা হল।

ভালুকপাক্ষেও ৰাজা আছিলা সবাকো বসতি কৰি আপোনা দেশৰ গল। সেইবেলা মৰণক ভয়ে সমস্ত জাতিএ বল নষ্ট হৈ থকাত উঠি ৰাজাৰ আগ হল। ৰাজা কোন বুলি সোধানত বোলে, আমি ব্ৰাহ্মণ, মহাৰাজাত মিলিছো আসি, তোৰ শক্তি পৰীক্ষাৰ নিমিত্তে। ৰাজা বোলে, ব্ৰাহ্মণ যে মোক মহিমা দেখক। পাচে সকলো ভয় হৈ মনে একো উপায় নাপাই, কে আছি গুৰুপুত্ৰ, এই শৰীৰত বুলি ভাবাবিলে আন আক উপায় নেদেখি আজি ৰাত্ৰি এক মহিমা দেখাই আমাক ৰক্ষা কৰা। এইৰূপে অনেক স্তুতি-নতি কৰি বিস্তৰ পুজিলে। পাচে লোহিতোও প্ৰাচীৰ কূপাৰে বৰটৈক তোৰাৰ পাতি বৰচাকৰ হেন এটা শব্দ উঠিল। ৰাজা শুনি কিহৰ শব্দ বুলি সুধিলত বোলে, মহাৰাজা যে মহিমা দেখাব দিছে সেই লোহিতে দেখাইছে। পাচে ৰাজা মানুহ পঠাই চোৱাই প্ৰমাণ পাই সত্য মানি পূৰ্ব্বৰতে থাপি-সাক্ষি থলে। ১৯ ॥

দ্বিতীয় অধ্যা।

বিশ্বসিংহ, নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়।

হাবিয়া মণ্ডলৰ ভেশত মহাদেৱ।—কামৰূপৰ বিশ্বসিংহ ৰাজাৰ জন্ম॥ কুচীষাৰিত চিকনাই পৰ্ব্বতৰ ফোমত পানবৰ ১, ভেলেনা ১, ভেলভেলা ১, মৰিঙলা ১, কাঠীয়া ১, গুৱাবৰ ১, নেখো ১, বৈশাগু ১, জেমৈ ১, গৰু-কটা ১, মুঙ্গৰৰ ১, ভেখেৰা ১, এই বাৰঘৰ মেচ আছিল। তাৰে প্ৰধান হাবিয়া মণ্ডলে চাৰিশপুৰ পৰ্ব্বত কপাহ দিছিল। একত প্ৰথম ভাৰ্য্যা হীৰা, দ্বিতীয় ভাৰ্য্যা জীৰা। হৈৰীয়েক জনীয়ে নিতাত্তে গাড়িতে ভাত দিয়েহে।

একদিনা প্ৰতি হৈৰীয়েক হীৰাই ঋতু স্নান কৰি ভাত লৈ গাড়িতে গাড়িলৈ এক দণ্ডৰ পথ থাকোতে বৰ গছ এক ডালৰ তলত হাবিয়া মণ্ডলৰ ৰূপ ধৰি মহাদেৱ বহি আছে। তাতে মদভাত খালে, সেই ঠাইতে হৰিলে। হৈৰিণীয়েকে বোলে, "গাড়ি এৰি কিয় আহিলি?" ছদ্ম মহাদেৱে বোলে, "ভাত খবলৈ তোক আগলৈ আহিলোঁ।" এই বুলি গাড়িলৈ যাওঁ বুলি অন্তৰ্দ্ধান হ'ল।

পাছে হাবিয়া মণ্ডলে ঘৰলৈ আহি ঘৰিণীয়েকক খং কৰি বোলে,— "আজি মোলৈ ভাত কিয় নিনিলি?" হৈৰীয়েকে বোলে,—"বৰ গছৰ তলতে মদভাত খালি, সম্ভোগ কৰিলি, খং কৰ কিয়?" এই কথা শুনি হাবিয়া বিস্ময় হৈ থাকিল। পাছে ৰাত্ৰি মহাদেৱে সন্ন্যাসী ৰূপ ধৰি স্বপ্ন কৰালে, বোলে,—"তোৰ ঘৰিণীক খং নকৰিবি। মঞিহে এনে কৰিলোঁ। তহঁতে শুদ্ধ ভাৱে থাকিবি। মোৰ ঔৰসে যি পুত্ৰ জন্মিব সি মহা বলিষ্ঠ ৰজা হব। আৰু বৰ গছৰ তলত পূজা কৰিবিহঁক; তাতে দাব ১, তৰোৱাল ১ খান পাবি। আৰু গছত বানৰ এটি দেখিবি, সেই বানৰ আকাৰে ধ্বজদণ্ড এটা পাতিবি। পুৰুষ পুৰুষে গৃহত লৈ বছৰি পূজা কৰি থাকিবি। যিকালত বানৰৰ মুখ ঘূৰে সেই কালত তোৰ বংশ ৰজা হব।" আগধৰিও সেই বৰ গছৰ তলত পূজা কৰিছিল, কোনোৰ মতে শিমলু গছ বুলি কয়। ২০॥

হেমাবৰ পাছত বিশ্বসিংহ।—পাছে দিনক্ৰমে কাণ্ডিকৰ বিশু পুত্ৰ জন্মিল; বিশু নাম থলে। আগৰ ভাৰ্য্যাৰ পুত্ৰটিৰ নাম শিশু। ৰাত্ৰি হাথী, ঘোঁৰা, বন্দুক, পঞ্চশব্দৰ বাদ্য হৈল। বৰটিৰ নাও শিহ, সৰুটিৰ নাও

বিহু। এই প্ৰকাৰে বাৰে বংসৰ হ'ল। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰত খুব অভ্যাস হ'ল। বিহুৰ ১২ গিৰি মেচৰ ১২ জন চহান লগত চিকাৰ কৰি ফুৰে। পাচে বইগাওঁ সিগাওঁ মাৰি খুটাঘাটিৰ কৰ্ণপুৰ ভুঞাক মাৰিলে। এই ক্ৰমে কৰতোয়াৰ কামৰূপ বেহাৰৰ সকল ভুঞাকে মাৰি ৰজা হৈ চিকনাইত পাট কৰি ৰজা হ'ল, ১৪৪৯। ২১ ॥

স্বৰ্গদেৱৰ থাপিত-সাচিত বিশ্বসিংহ।—পাচে এই সময়তে স্বৰ্গদেৱ ৰজাৰ চলগায় বৰগোহাঁই কলতোলা নামে মানিকৈৰ গাওঁত বিশ্বসিংহে শুনিলে যে, পূৰ্ব্বদেশে ইন্দ্ৰ অৱতাৰ কৰি ৰাজ। ৰজা সকলক মাৰি কাটি বশকৈ লৈ আছিছে। এই বুলি ৰূপ-সোণ দুচুৰা লৈ চলগায় বৰগোহাঁইক বৰিলহি। বোলে, "মঞি স্বৰ্গমহাৰাজাৰ শৰণীয়া হলোঁ; লোক থাপি-সাচি থোৱা।" পাচে গোহাঁইএ সোণৰ ডবা বোটালে বটা এযুৰি দি বোলে,—"ভাল, ইন্দ্ৰ ৰজাত জনাই তোক থাপি-সাচি থোৱাম। মই দিহী মাৰি আহোঁহৈ।" এই বুলি উলটাই গ'ল। ২২ ॥

বিশ্বসিংহৰ পুত্ৰ নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়।—পাচে বিশ্বসিংহৰ মাল, শুক্ৰ প্ৰথমে দুই বেটা হ'ল। আৰু ১৬ বেটা হৈল, গোহাঁই কমল ৩, গোহাঁই নৰদান ৪, গোহাঁই ৰামচন্দ্ৰ ৫, গোহাঁই সুৰসিংহ ৬, বৃষকেতু ৭, ৰামনাৰায়ণ ৮, আনন্দ ৯, দিগুসিংহ ১০, মেঘচন্দ্ৰ ১১, মেঘনাৰায়ণ ১২, জগত ১৩, ৰূপচন্দ ১৪, হৰিসিংহ ১৫, মানসিংহ ১৬, মেচা ১৭, সূৰ্যাসন ১৮। এই ১৮ বেটাক বিশ্বসিংহে সবাকে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ শিকাই মৃত্যুকাল সময়ত ১৮ বেটাৰ ১৮ টা চৌপোলা কৰিলে। লোহাৰ ১, মাটিৰ ১, পাথৰ ১, এইৰূপে ১৮ চৌপোলা ১৮ কৌৰৱক জৰ দিলে, বোলে, যাৰ যি চলে। মাটিৰ চৌপোলা মালে ললে, সোণৰ চৌপোলা শুক্ৰে ললে। এইৰূপে যাৰে যাৰে চৌপোলা ললে। মাটি দেখি মালক বুলিলে,—"তঞি ৰজা হবি।" সো দেখি শুক্ৰক বুলিলে,—"তঞি পাত্ৰইত যুদ্ধইত হবি।" চৌপোলা অনুক্ৰমে আনলোকক্কো দিক্ষাত্ত দিলে। পাচে মালক নৰনাৰায়ণ নাম দি ৰজা পাতিলে। শুক্ৰৰ নাম সংগ্ৰামসিংহ থলে। এওঁকে চিলাৰাইও বোলে, যুৱৰাজ হৈল। ২৩ ॥

বিশ্বসিংহৰ অন্তিম অনুৰোধ।—পাচে বুঢ়া হৈ ৰজা চৰ্চ্চা কৰি থাকোতে বিশ্বসিংহ পৰলোক হোৱা সময়ত নৰনাৰায়ণ চিলাৰাইক বোলে,— "মুঞি কৰাতে অসমৰ থাপিত-সাচিত নাম নলোঁ। মোৰ [illegible] হব। এটা

পালেহেতে নাংঞ্জা। তুইতে যদি পাৰ হৈল উদ্ধাৰ কৰিবি, আৰু যদি নোৱাৰ পুত্র-পৌত্রাদিক্রমে কে যাবি।" এই বুলি পৰলোক হৈল। ২৪ ॥

নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ৰ দিগ্বিজয়।—তাত পাছে নৰনাৰায়ণ চিলাৰাইএ বাপেৰ কৰ্ম্ম-কাৰ্য্য কৰি অৱসৰ হই আহোম ৰাজাক চলিল। ৰাজাৰ আহোমইও গোটেই কমলে মাৰমাৰি ডগৰলানি সমান কৰি দেহাৰৰ পৰাএ নাৰায়ণপুৰ পৰ্য্যন্তে এটা আলি বান্ধিলে। পাছে আহোম ৰাজাৰ পৰা চেতুৰক হৈল, তাৰ পৰা কছাৰীত আলি পুখুৰী খানি ত্রিপুৰাতো গৈ ভূলমান লৈ আহিল। হৈৰম্বাধিপ, গাৰোৰ ৰাজা আপুনি অধিনহি। মণী-মাহন কি নিলাম দি বুলিলে,—"মোত কি লোভ?" দৈৰাধি ৰাজা বোলে,—"লোক মোহৰ মাৰিবলৈ আজ্ঞা হক।" চেকশান দি বোলে,—"মোৰ নামে মোহৰ মাৰিবি, তোৰ নামে মোহৰ মাৰাবিবি।" দৈৰাধি ৰাজা বোলে,—"ভাল, তোমাৰ বাপৰ নামে মোহৰ মাৰিম।" ২৫ ॥

গৌড় যুদ্ধত চিলাৰায় বন্দী।—তাত পাছে বাৰেবঙ্গলা মাৰিবাক গৈল। তাক মাৰিলত গৌড় পাংসা সহিত ঘোৰ যুদ্ধ হৈল। পাংসাৰ বন্দুকৰ বৰ চালান তথাপি চিলাৰায় লোক পাছ নুহে। একজন বন্দুকৰ কোনত সকল সৈন্য পৰিল। একনা দি পাংসাৰ লোকে চিলাৰাইক বেঢ়িলে। যেতেহাঁন কাণ্ড আছিল নামে ধৰিব নোৱাৰিলে। পাছে দুইটোন কাণ্ড সাং হৈল। তেবে গিৰিধিতৰ ধাগৰি একমান আছিল, তাৰে একোখান লৈ মাৰিছিল। হাবীৰ পাত পৰিলে ইকাল দিকাল সৰকে। এইৰূপে দিলো সমস্ত হৈল। পাছে নালে-তৰোৱালে যুঁজিলে, অসংখ্য সৈন্য পৰিলে। "ঢাল-তৰোৱাল পেলাই দিব, নদি নিদিব তেবে বধ হিবৈ মাৰিব।" তাতে চিলাৰায়ে বোলে "প্রাণৰ কাতৰে ঢাল-তৰোৱাল পেলাই নে দিবিব ইপ্রোটি কোন ১ চিহ্ন।" এইমতে অনেক যুদ্ধ কৰিলে, যুদ্ধতে ঢাল-তৰোৱাল ছিগিল। পাছে হাতে হাতে যুদ্ধ হৈল। তেবে পাংসাই লোকে ধৰি সোণাৰ জোৰা লগাই পাংসাৰ আগ কৰিলেনি। ২৬ ॥

চিলাৰায়ৰ মুক্তি আৰু মৃত্যু।—যাৰ চিলাৰায় যুদ্ধত পকত হৈল পাংসাত অমাৰে। পাংসাও লোৰ ধনু এখান চৈদিব দিলে। গাৰ বলে ধনু চৈলোতে দি আগে বধ কৰা কাণ্ড পাত লোৱাই তল গৈ আছিল সেই কাণ্ড চট চট কৰি ভগাই গৈল। পাংসা দেখি বৰ বিস্ময় হল। উত্তম পুৰুষ জানি মণী-মাহন দি বিদায় দিলে।

শুনি ৰাজা বৰ আনন্দ হল; বোলে, "ভাতিজাই ৰাক ভাবিছে, ই গোট উত্তম কথা।" পাচে দণ্ড-ছত্ৰ সিংহাসন দি বিলাত ৰাজা কৰিলে। মহাৰাজা ৰঘুদেৱনাৰায়ণ সম সুন্দৰ পুৰুষ নাই। বত্ৰিশ বৎসৰ ৰাজাই কৰিলেক। ২৮ ॥

ৰঘুদেৱ আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ বিৰোধ।—পাচে ৰাজা নৰনাৰায়ণে ৰঘুদেৱেত কৰ-ভাৰ থোকে, যেন ভাতিৰ লগত ৰণ একবাৰ মাত্ৰ আছিল। নৰনাৰায়ণ পৰলোক হল। তান পুত্ৰ লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ লগত ৰণ হল। ৰলে লোৱাৰি ৰাজা ভঙ্গ হৈ আছিল। সেই ৰণত্তে ৰাজা ৰঘুদেৱৰ ছত্ৰখান বেহাৰতে ৰহিল। লক্ষ্মীনাৰায়ণে ৰণ জিনি ৰাখিলেক। ৰঘুদেৱ ৰাজাৰ শিল-খাঁ, ফতে-খাঁ, পুৰন্দৰ লস্কৰ ৰাজা জোৱাই, নিত্যাইচন্দ্ৰ নাজিৰ, ঠাকুৰ পঞ্চানন্দ, কবীন্দ্ৰপাত্ৰ, গজধৰ বৰুৱা, আনো বৰা-বুকক সহিতে মন্ত্ৰণা কৰি বেহাৰ মাৰিবাক যতন হল। আকে শুনি লক্ষ্মীনাৰায়ণ বিলাক খেদি আছিল। ৰাজা ৰঘুদেৱ জিকিল। লক্ষ্মীনাৰায়ণ ভঙ্গ হৈ গোল। ৰঘুদেৱ ৰাজাৰ বৰা-বুকক একো হানি নহল। ২৯ ॥

ৰঘুনাৰায়ণৰ পুত্ৰ।—পৰীক্ষিত, ইন্দ্ৰনাৰায়ণ, গন্ধৰায়, জয়সিংহ, মুকুন্দদেৱ, বলীনাৰায়ণ, মানসিংহ, মহীন্দ্ৰসিংহ, গোহাঞি-কমল, গোহাঞি-নায়চান্দ, ভুবননাৰায়ণ, গোহাঞি-ৰত্নাম, গোহাঞি-মেঘনাৰায়ণ, মধুনাৰায়ণ, বৃষকেতু, অনন্তনাৰায়ণ, প্ৰতাপনাৰায়ণ, বিজয়সিংহ। পাচে আগ্ৰাহন মাহৰ পূৰ্ণিমা তিথিত মহাৰাজা ৰঘুনাৰায়ণ স্বৰ্গী হল। ৩০ ॥

বলীনাৰায়ণৰ মৃত্যু।—পৰীক্ষিতে ইন্দ্ৰনাৰায়ণক মেচ লগাই মাৰ মুচৰি মাৰি ৰাজা হল। এই গণ্ডগোল শুনি লক্ষ্মীনাৰায়ণ কামাখ্যা থুৰিব দুৱাৰে ভিনা গোমাল। বৰ ৰণ হল। সেই ৰণতে লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ ভাই বলীনাৰায়ণ ধৰিল। পৰীক্ষিতনাৰায়ণৰ ৰূপাৰৰ চাৰী ৰৰছি হানি মাৰিলেক; সন্ধ্যা সময় কোনোৱা ছলৰ বুলি নাৱানি মাৰিলেক। পাচে বলীনাৰায়ণ বুলি জানি, আপোনাৰ তৰোৱাল লগাই বলীনাৰায়ণৰ মাগত দিলেক, বোলে, "তুমি ৰাজাৰ ভাই, মজি পাইক হৈ তোমাক মাৰিলো। এতেকে তোমাৰ হাতে মোক কাটি, প্ৰায়শ্চিত্ত হোক।" বলীনাৰায়ণে বোলে, "তোক মাৰিলে কি হব? মহতে মজি জীৱাৰ নুই। বিশেষ মাৰ লোণ খাৰ তাৰ কাৰ্য্যত থাকি অকথা কৰিবাকো পাৰ। আৰু অজ্ঞানত মাৰিছাহঁ, তোৰ একো অপৰাধ নাই।" এই বুলি বলীনাৰায়ণ মৰিল। পাচে পৰীক্ষিতে

লক্ষ্মীনাৰায়ণক আনি আগৰ চন্দনেৰে বিধিপূৰ্ব্বক কাষ্ঠসংস্কাৰ কৰি ৰজি বেহাৰক পঠাই দিলেক। সেই ৰণতে পাৰ কাজি সহিতে বাৰজন কাজি ধৰি আনিলেক। ৩১ ॥

পৰীক্ষিত আৰু বেহেৰৰ কাজি।—ৰজাৰ ৰহীচন্দ্ৰসিংহ হাথী লক্ষ্মী-নাৰায়ণৰ ঠাঁই ভগাইলেক। আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ দুই হাথী পৰীক্ষিতে ৰণত ধৰি আনিলেক। লক্ষ্মীনাৰায়ণে মাহাদে সহিতে ভাগি গল। পৰীক্ষিতৰ নগৰ এক পাঠানে লক্ষ্মীনাৰায়ণক ধৰিবাক খুজিলেক। পৰীক্ষিতে ধৰিবাক নেদিলেক, বোলে, "খুড়ী নগৰত আছে, বাজে ধৰিবা কৰিবোক।" পাচে লক্ষ্মীনাৰায়ণ ৰণভঙ্গ হই বেহাৰ গল। পাচে ধৰি অনা কাজিসকলে পৰীক্ষিতক সেৱা কৰিলেক। পাৰ কাজি সেৱা নকৰিলেক। ৰাজা পৰী-ক্ষিতে পাৰ কাজিত পুছিলেক, "আন কাজি মোক সেৱা কৰিলেক, তঞি কেনেঁ সেৱা নকৰিলি, কাৰণ কি?" পাৰ কাজি বোলে, "এই মুখে মহাৰাজা লক্ষ্মীনাৰায়ণক সেৱা কৰিছোঁ, তোমাক সেৱা কৰিব নোৱাৰোঁ।" সেই বাক্যে নিতে সহোদৰা কৰি তিয়া ৰাখিছিল। তথাপিও সেৱা নকৰিলেক। অনন্তৰে লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ কটকী পৰীক্ষিতৰ ঠাই পঠাই দিলে, বোলে, "মোৰ কাজিসকলক এৰি দেওক।" পৰীক্ষিতে বোলে, "মোৰ বাপৰ ছত্ৰ বেহাৰত এৰি আহিছি, মোকো সেই ছত্ৰ দিওক।" পাচে ছত্ৰ দি পঠাইলেক, পৰীক্ষিতেও বঁটা-বাহন দি কাজিসকলক বিদায় দিলেক। পাচে পাৰ কাজি পৰীক্ষিতক সেৱা কৰিলেক। ৰাজা বোলে, "আগে যে সেৱা নকৰিলি, এতিয়া সেৱা কৰিলি, কাৰণ কি?" সি বোলে, "মহাৰাজা লক্ষ্মীনাৰায়ণ যেনত তুমিও তেনত। কিন্তু তেতিয়া সেৱা কৰিলি বুলিবা জীউৰ কাতৰে সেৱা কৰে।" এতেকে কাজিসকল বিদায় হ'ল। ৩২ ॥

পৰীক্ষিতৰ বিৰুদ্ধে মকৰম-খাঁৰ অভিযান।—পাচে বৎসৰ বৎসৰ পৰীক্ষিতে বেহাৰ মাৰি আনে। উপদ্ৰৱ সৈবাক নোৱাৰি খাঁনকক দি পাৎসা কৰিল যায়। আৰু গোচৰিলে, বোলে, "পৰীক্ষিতৰ কাৰণে ৰাজ্য কৰিব নোৱাৰোঁ।" পাৎসাই নবাব মকৰম-খাঁক আজ্ঞা কৰি, বাইশ উমৰাও সংগত দি লক্ষ্মীনাৰায়ণক বিদায় দিলেক, বোলে, "পৰীক্ষিতক ধৰি আনিবি, জীউ নামাৰিবি।" মকৰম-খাঁ আহিতে দৰঙ্গৰ ৰাজা ৰঘুনাথ ৰায় গোচৰ দিলেক, বোলে, "পৰীক্ষিতে নিষ্ঠুৰ উপদ্ৰৱ কৰে।" তাক আশ্বাস কৰিলেক। সিও

পাও চুই সেৱা কৰ।” পৰীক্ষিতে বোলে, “যি বুলিছে, ইখান বুলিব পাৰ। প্ৰভুসকলে আপোনাৰ মনমাফিকে হাতী মাৰি আহাৰ কৰে। তীৰ্থৰ আজ্ঞাত থাকি নাহি যাবে। আৰু মহাপ্ৰভুৱে আপোনাৰ আনন্দত বাগ-বুদ্ধিক পাত। কিন্তু তল-তন্ত্ৰ আনাত থাকি বাগ-বুদ্ধিক নাপায়। আপুনিও তেনেত। তেজ্ঞোৰ মোৰ শত্ৰুতা ভাৱ, প্ৰাণ গলেও সেৱা নকৰো।” পাৎশাই খং হৈ পৰীক্ষিতক ধৰি ৰাখিলেক। ১৫ ॥

লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিতৰ বিদায়।—লক্ষ্মীনাৰায়ণক বিদায় দি বুলিলেক, “তোৰ ৰাজ্যত কি নাই, খোজ মোত।” ৰাজা বোলে, “মোৰ ৰাজ্যত সকলো আছে, পুৰুষ কালি তৰোৱাল নাই, আৰ ইৰাকী ঘোঁৰা নাই।” ঘোঁৰা, তৰোৱাল দি বিদায় দিলে। পাচে মকৰম-খাঁ থাকি পৰীক্ষিতকো বিদায় দিয়াইলেক। পাৎশাই বুলিলেক, “তোৰ ৰাজ্যত কি নাই খোজ।” পৰীক্ষিতে বোলে, “মোৰ ৰাজ্যত সকলো পাৰ। পাৎশাৰ স্বৰূপ লোক বুলি লিখি দিওক, তাকে সেৱা কৰি থাকিম।” পাৎশাই বোলে, “যাকে তাকে দেখো। আমাৰ বংশৰ জগত বিৰোধ নকৰিবি, তোক দিলোঁ। বিৰোধ কৰাহ নষ্ট হবি।” পাচে সবিনয় আহিল। ১৬ ॥

পাৎশাৰ সমুখত পুনৰ্ব্বাৰ পৰীক্ষিত।—পাৎশাৰ ঠাই বিদায় হৈ আহিবৰ কুনি কামৰূপৰ নবা-বুকৰ ঢকাৰ নবাব ইচ্লাম-খাঁক লিখিলেক, “পৰীক্ষিত আহিলে আদি পলায়।” নবাবেও লেখা পালে। আৰু পৰীক্ষিত ঢকা আহিলত নবাবে কলে, “শুনিছোঁ, পাৎশাৰ ছবি আনিছা। ছবি এৰি মোৰ ঠাই আহিবেক। ছবি থাকিলে মোৰ উঠি সেৱা কৰিব লাগে।” পৰীক্ষিতে কথা নামানি ছবি লৈ নবাবৰ আগ হল। ছবি দেখি নবাব আগবাঢ়ি ছবিৰ সেৱা কৰি ক্ৰোধ হৈ পাৎশাক লিখিলেক। পৰীক্ষিত হাৰামজাদা বুলি কামৰূপৰ নবা-বুকৰ দেৱানকো দি পঠালে। আৰু ওচৰ-পাজৰৰ ৰাজা জমিদাৰকো অনাদৰ কৰি থাকে, সিও সমাচাৰ লিখিলেক, বোলে, “পৰীক্ষিতৰ এই সকল দুৰ্গুণ। বনোৰ বাবক ধৰি দি এৰি দিলা। ফিৰি বন পাইলি ৰাজ হইবাৰ নুই।” পাৎশাই নবাবক লিখিলেক, “ফিৰি মোৰ ঠাইক পঠাই দি।” পাচে পৰীক্ষিতক দিল্লীক পঠাই দিলেক। ১৭ ॥

ত্ৰিবেণী তীৰ্থত পৰীক্ষিতৰ দেহত্যাগ।—পাচে ত্ৰিবেণী-তীৰ্থ পালে হায়। ব্ৰাহ্মণক পুছিলেক, ই তীৰ্থৰ কি ফল-শ্ৰুতি?” ব্ৰাহ্মণে বোলে, “যি কামনা কৰি মৰে তাকে পায়। আত আত্মহত্যা পাপ নাই।” এই

কাটিলে।" এতেকে পাৎসাহো আগ-পাচ কথা অনেক শুনিলে। পাচে মকৰম-খাঁ নবাবক পাৎসাই পঠাই দিলে। পাৎসা বোলে, "ৰাজাক বিগোটে পেলে তাক ধৰি আনিবা।" ৪০॥

কামৰূপত যৱন।—মকৰম-খাঁ আহিবাৰ শুনি পৰীক্ষিতে আগবাঢ়ি ডুবুৰিত গড় দিয়া এক বৎসৰ যুদ্ধ কৰিলে। পাচে যুদ্ধ হাৰি ৰাজা ভাগি আহিল। সেই বেলা লক্ষ্মীনাৰায়ণ ৰাজাৰে পাচে ভেটা দিয়া গড় দিলে। তেবে ৰাজা মকৰম-খাঁত ধৰিব যায়। ৰাজাকো পাই ধৰি দিল্লীলৈ দিলে। সেই বৎসৰ পৰা কামৰূপ যৱনৰ অধিকাৰ হল, শক ১৫৩৪। অগ্ৰাপত্ত ৰাজা বন্দী হল। পাচে ৰাজা সে পাৎসাৰ হুজুৰ হল। পাৎসাহে ৰাজাক লক্ষ্মী-নাৰায়ণৰ পাৱ পাকুৰিবাক দিলে। ৰাজা পৰীক্ষিতে বোলে, "মঞি ছত্ৰ-ধাৰী ৰাজা কেনেকৈ পাও পাকুৰিম?" তথাপি ৰাজা পাৎসাৰ আজ্ঞা নকৰিলে; পাৎসাহো প্ৰশংসা কৰিলে। ৪১॥

পৰীক্ষিতৰ মৃত্যু।—পাচে ৰাজা পৰীক্ষিতে ৭০০০০০ সাত লাখ টকা দিয়া আপোনাৰ লেখক বিদায় কৰিলে। আৰু বীৰনাৰায়ণ, ৰূপ-নাৰায়ণ, শুকনাৰায়ণ, ভীমনাৰায়ণ, এই চাৰি বেটাক পাৎসাৰ চাকৰ কৰি দিলে। তেবে ৰাজা আহিতে প্ৰয়াগত মৃত্যু হল। লক্ষ্মীনাৰায়ণ ৰাজাও পাৎসাৰ আজ্ঞা কৰি আপোনাৰ ৰাজ্যত থাকিল। ৪২॥

বলী কৌৰৱৰ শৰণাপন্ন।—তাত পাচে পিঙ্গৰিৰে পৰা বঙ্গাল থাকি আছে, স্বৰ্গ মহাৰাজাৰো লোকে তৈতে পৰা সমাত্তে আছে। এইমতে দুই বছৰ গ'ল। সেই বেলা পৰীক্ষিত ৰাজাৰ ভাই বলী কৌৰৱে বঙ্গালত ভয়ে পলাই আহি ৬দেৱতাৰ পাৱত শৰণে পশিলহি, বোলে, "আমাৰ বংশে পৰিয়া-পাগনত মজিলে। স্বৰ্গদেৱ, তুমি ৰক্ষা কৰা।" শক ১৫৩৬, মাহ ফাল্গুণ। মহাৰাজাৰে এই কথা শুনি কিছো পৰিহা কৰিলে, বোলে, "মঞি মানুহ পঠাই কহিবাক দিলোঁ। কলাই ৰাজা মোৰ ঠাইত ভাগি আহোক; মঞি দক্ষিণে থাকিম, কলাই উত্তৰে থাকিব। বঙ্গালক মাৰিম। হকাৰে বুলিলে, 'মেৰ কুটুম্বত কৰি, মঞি কেঁচা কাম নকৰোঁ, পকা কামহে কৰোঁ। এতেকে মঞি পাৎসাৰ ঠাইকহে যাম। তেতেকে মোৰ বৈৰীক উচ্ছন্ন কৰিব পাৰিম।' এতিয়া সকলে কাৰ্য্য-কাম সিদ্ধি হল। তথাপি মই তোমাক ৰক্ষা কৰিম। আৰু বঙ্গালকো মাৰিম।" এই বুলি নিৰ্ভয় দি ৰাখিলে, আৰু কন্যা, গ্ৰাম, হস্তী-ঘোঁৰা, দাস-দাসী, ৰাজযোগ্য অলঙ্কাৰ আদি বিস্তৰ বস্তু দিলে, মাহ ফাল্গুণ, শক ১৫৩৬। ৪৩॥

বঙ্গালৰ আক্ৰমণ।—পাচে চাউলাই কোঁৱৰ পুৰুখো ধাপুত বৰগোহাঞি আকো বৰপাত্ৰৰ আনো বজাৰ্থী সমন্বিতে যত লোক চামনবাৰ্ত ৰহিলহেঁ। পাচে মহাৰাজাও সৈ মাণিকানকত ৰহিলহেঁ। বঙ্গালেও নাৱীক পাই গাড়ু হই আহি ভৰলী কাষৰে ৰহিলহি। আহোমো ভৰলীক মনা কৰি গড় দিয়া থাকিল। এইমতে এক মাস দেখা দেখি হয়া থাকিল। আহোমৰো আগু-য়ান সেনাবাগে ভৰলী কাষৰে সৈ বঙ্গালেৰে মাতামাতি কৰি থাকে। পাচে একদিনা বঙ্গালো খোঁৱা নাৱত তুলি কাপৰে ঢাকি ভৰলী পাৰ হৈ আহোমক ধৰিলে। পাচে বৰচেটিয়াৰ পুত্ৰ বতীয়া ডেকাক কাটিলে, বিচোপাত্ৰক ধৰি নিলে, পিন্ধনীয়া গোহাঞি পলাই এৰাল। আনলোকো কিছু পৰিল, পুষ, পল। ৪৭ ॥

আহোমৰ পলায়ন।—শুক্ৰবাৰে মাঘৰ সংক্ৰান্তিৰ দিনা, তেবে সকলে বঙ্গালে, আন লোকসবো ভাগি আহি ভৰলী গড় এৰি চামধৰাত ৰহলহি। পাচে ৺ৰে এই কথা শুনি আপোনাৰ দলাদেক চাউলাই কোঁৱৰক সবাৰে উপৰি অধিকাৰ কৰি দিছিলে; তাকো মাৰিবাক মনে ধৰি আনিলে। পাচে আইকুৰীয়ে নাতিহে একবালে। আৰু বৰগোহাঞিৰ দেওধ বন্দা চৌনিয়াৰ নাতি, বুঢ়াগোহাঞিৰ দেওধ লেচাই-কিচিকা, বৰপাত্ৰ-গোহাঞিৰ দেওধ পোৱালি বাধুৰ গোহাঞি, এই সমস্তকে ধৰি বৰি আনিব দিলে। ৪৮ ॥

যুদ্ধৰ যোগাৰ।—পাচে সেই সেনা হাড়ি, বহি, পুৰুখো মতেক আনো গড়ভিতৰিয়া কাড়ী আছিল সবে ৰাজাক বুলিবাক লাগিল, "স্বৰ্গদেৱ! তুমি মহাৰাজা হৈ কি কাৰণে বালিত মুখ পাই আছা, আমাক যুদ্ধলৈ কিয় পঠাই নেদা? আমাক কি কাৰণে কাপুৰুষ শিকাইছা?" তেতিয়া লেচাম চিনি, পুৰুখো মত আনো গড়ভিতৰিয়া কাড়ী আছিল সকলোকো পঠাই দিলে, ভৰলীৰ গড় পুনৰ্ব্বাৰ নবীন হৱ যেন বুলিলে। এই কথা গোহাঁইসৱে শুনিলে, বোলে, "তিনি দেওধ সবে কোঁৱৰক যে ধৰি দিলে আমাতেৰে ধৰে।" ৪৯ ॥

যুদ্ধ-যাত্ৰা।—পাচে ৰাজাগনে সবে গোহাঞিসবোৰে আলচ কৰি ভৰলীৰে উজাই তিনি জন মলং পাঠিলে ভৰলীত পাৰ হৈবাক বাধি। পাচে এই কথা ৺ৰে শুনি চাউলাই কোঁৱৰকো তিনি দেওধকো নামাৰি পঠাই দিলে। পাচে ধাপুত বৰগোহাঞি, নাকু বৰপাত্ৰ, তিপাম ৰজা, নাম-ৰূপীয়া ৰজা, চাৰিং ৰজা, কনক সন্দিকৈ, বকঃ বৰচেটিয়া, লেচাম-পেৰুৰ,

পুত্ৰ, ৰবাণ কৌৱৰ, শুঁকিল বৰা, হাতীবৰুৱা, বেটুৱা বৰা, এই সমস্তে উজায় চৈ থাক। সেই সকলৰ উপৰি ফেঁৎৰা ৰাজখোৱা ভৈল। লেচাম সন্দিকৈ শিকচাই চেতিয়া, লেচাম-পৰ ভণ্ডাৰী, নাম্ভু নেওগ, চিৰিংপাং, চাউলাপানা, নাঙ্গি নেওগ কুলকুৰবৰ পুত্ৰ নামুক গোহাঞি, চাওলাং বৰুৱা, এই সমস্তে নাৱে গৈল। আনো যত যুদ্ধাৰ তাৰ কোনে অন্ত পাইব। ফুকন বৰুৱা-সকলো আন সেনাপতিৰ বা কোনে অন্ত পায়। ১২০ ছকুৰি সৈন্যৰ হস্তী আগুৱান লই যায়। ৫০ ॥

যুদ্ধাৰম্ভ।—মাঘৰ ১৫ দিন যাওঁতে শনিবাৰে প্ৰভাতে ফৰঙ্গৰ সেনাত নাৱে-স্থলে চাপি যুদ্ধ ধৰিলে; হাতীয়ে আগবাঢ়ি গড় ভাঙ্গি উঠিল। পাচে সেনাসকলো উঠি যাবে যতে পাৰে তাতে কাটিবাক লাগিল। বঙ্গালে গাহু ৰহিবাক নাপালে; কতো নিতম্বে পলাই কটা গ'ল, কতো অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ধৰি যুজিলে। বঙ্গালেও কিছু কৰিব নোৱাৰি থানৰপৰ উঠিকি লোহিতৰ নিকটে গানিত চাপি ৰহিল। সেই সময়ত ১২ নৌ চিপাহী ফেঁৰা গোহাঞি সমে তাৰ কিছু সৈন্য নগত নৈয়া খোৱাতে চৰিয়া আহোমৰ বেৰ ভাঙ্গি বাজ হৈয়া পলাই গ'ল। সত্ৰাজিতো দুখন নাৱেৰে সৈন্যৰ মাজৰ পৰা এৰাই গ'ল। ৫১ ॥

বঙ্গাল বধ।—আহোমেও পাচে যত বঙ্গাল ভগাইলে তাক খাগৰিৰ খুড় দিয়া ধৰে। তাৰ মাজৰ পৰা যাস্তে যেন তৈ যি আছে তাক নাকাটি পাৰকৈ আনে। সেই বেলা বৰগোহাঞিয়েও আধো গোহাঞিকো আপোনাৰ ভিতৰ কৰি আনিলে। একৰাতি তেলেৰতে বেৰাৰ ভিতৰতে বঙ্গাল আছিল। আন দিনা এক পুখুৰৰ উপৰে সবো বঙ্গালক বেঢ়ি কাটিলে। বঙ্গালৰ সৰাবে উপৰি তাৰৰ যি হৈছল থানকৰ নবাব সিও পৰিল। ভগৱান ৰাঙ্গ, গফুৰ চান্দ, জাহিৰ-বেগ, মীৰ্জা-নবি, জামাল-খাঁ, দক্ষিণে আহলাদ-খাঁ এই সব কটা গ'ল। ৰাজা জগদেৱ, গন্ধৰ্ব্বৰায়, খাৰাৰায়, কানাৰাজা, হাড়া প্ৰতাপসিংহ, ইন্দ্ৰমণি, নৰসিংহৰায়, ভগৱানৰায়, কৰ্মচন্দ, এই সবে ১০ ৰাজা নাৱে খেৰ ধৰি বোলে, "আমি মহাৰাজাৰ শৰণীয়া বন্দী হৈলো, আমাক নাকাটিবা।" পাচে তাসবাক নাকাটিলে। ৫২ ॥

বঙ্গাল-বন্দী।—এই কথা বৰুৱাসকলে ৵ৰ চৰণত জনালে। পাচে মহাৰাজা নামুৰ পঠাই গলে হেজুলীয়া ডাকুৰ দিয়া গড়গাঁৱক অনালে। আৰু সত্ৰাজিত মোহনসিংহকো ডোঙ্গি ধৰি আনিলে। আৰু যি বঙ্গাল কাণ্ড

ৰাক এৰি ৰৰিল তাকো মাকাটি ধৰি আনিলে। আনো বঙ্গাল সমস্তে কটা গ'ল। আহোমৰো তৰে হাতীবৰুৱা পৰিল, প্ৰীতিন ৰথা, গৰাল ৰথা পৰিল। মাৰত পৰিল লেচাম সন্দিকৈ, চিৰিঙ্গা"। তেনে সেই বেলা ৺দেৱতাৰৈ জনালে, "বঙ্গাল ৰণত ভঙ্গ হল আৰু নাগৰিৰ তিনি তৰপীয়া চিঠি দিয়া বঙ্গালক বেঢ়ি থৈছো।" পাচে এই কথা মহাৰাজা শুনি তৎকালে যেন্দা পঠাইলে, বোলে, "বঙ্গালক মাৰানি। কেনুৱা উমৰাওলোকে মোক খুজিবলৈ আহি আছে তাক নই চাবলৈ যাওঁ।" এই শুনি যেন্দা পঠিয়াই দিয়া ৺দেৱে চামৰবাটৈল গৈ বঙ্গালক চাবৰ বলে। ৫৩ ॥

আহোমৰ জয়।—পাচে মহাৰাজাও শুনিলে সমস্ত বঙ্গালক কাটি গোহাঞিবোৰ পাৰ হৈ আহিল যেন। এই সময়তে ৰাজাৰ দলাৰেক চাউনাই কোঁৱৰকো মাৰিলে। গোহাঞিবোৰৰো নেওগবিলাকো কাটিলে। ৰুৰুং চেতিয়া পলাইছে এবাৰ। তিনিজনা গোহাঞিকো থছিলে। তিনিজনা গোহাঞিৰেও সুধিলে, "আমি কেনে ৰণ কৰাই থম।" বঙ্গালক কাটি মাৰি পালে হস্তী ১২ টা, ঘোঁৰা ৯০০, আন যত কাও লাগি মৰিল আৰু বাঁজত ৰাহুনঙ্কা ঘোঁৰা কাটিলে, তাৰ কোনে অন্ত পাব? গাচক পাৰ ২০০ আৰু বঙ্গালৰ যতেক হিলেদাৰী ততেকৰ ততেক দিলৈ, তৰোৱাল, যাঠি, জমদাৰ, ধনুৱা, এই সকলৰ সীমা নাই। সমস্ত পালে ৮৪, যি কিছু আহিলা-পাতি লোহিতে পৰিল তাকে মাত্ৰ নাপালে। শক ১৫৩৭, মাস মাঘ, ১৬ দিন গতে, দেওবাৰে, তেনে সেই বেলা চাবুং-পিকচাই সহিতে আহোমে থৈ বাজনীত থানা কৰি ৰহিল। ৫৪ ॥

মহাৰাজা ডিমৰুৱাৰ গৰাকী।—১৫৩৩ শকত, আৰ নৰনাৰায়ণৰ দিনত কম্বাৰীৰ পৰা ডিমৰুৱা ৰাজা চৈধ্য হাজাৰ লোকেৰে ভাগি আহিল। বাৰ্হৰৰ ভাই পাতীশ্বৰ ৰজাই নৰনাৰায়ণে দীঘলি আহাৰে ৰাজা চলাপ কৰি দিলে। পাতীশ্বৰৰ বেটা চক্ৰধ্বজ ৰাজা হই নৰনাৰায়ণৰ ঠাইক নাথাৰ। পাচে নাগাৰৰ চই ১২ বৎসৰ বন্দী কৰি থৈছিল। চক্ৰধ্বজৰ বেটা গোৰাজসিংহ; গোৰাজসিংহৰ বেটা ৰত্নাকৰ, প্ৰভাকৰ ৰাজা হল। সেই বেলা বকৰৰ-খাৰে পৰীক্ষিত ৰাজাক ধৰি নিলে। সেই সময়তে জয়ন্তাৰ ধনমাণিক ৰাজাৰে ডিমৰুৱাক মাৰি প্ৰভাকৰক ধৰি নি বন্দী কৰি থৈছিলে। পাচে ধনমাণিক ৰাজা হৈ প্ৰভাকৰক দাঁতা দি নেদি পঠালে। পাচে প্ৰভাকৰৰ বেটা ৰত্নন

ৰাজা কাছনীত হাবুং-পিকচাইৰ ঠাইক আহি মহাৰাজাত শৰণে পশিলহি। মহাৰাজাও বঁটা-বাহন তেজ্জম্ কলা হস্তী দি বিদায় দিলে। সেই কালৰ পৰাহে ডিমৰুৱা মহাৰাজাৰ হ'ল। ৫৫ ॥

দৰঙ্গ ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ।—তেৱেসে মহাৰাজা বলীকোঁৱৰক ধৰ্ম্ম-নাৰায়ণ নাম দিয়া দৰঙ্গত ৰাজা পাতিলে। আৰু চন্দ্ৰনাৰায়ণ, কুশনাৰায়ণ প্ৰমুখ্যে পৰীক্ষিত ৰাজাৰ যত কোঁৱৰ আছিল সবে আহি মহাৰাজাক সেৱা কৰিলেহি। তেবে মহাৰাজাৰ প্ৰসাদে গ্ৰাম ভূমি লৈ ৺তাক সেৱা কৰি থাকে, কতো দেশক যায়। আৰু দখিণকুলীয়া ডিমৰুৱা আদি কৰি যতেক ৰাজা আছে সবে আহি ৺দেৱক সেৱা কৰিলেহি কোচ, কপাহ, কাপোৰ আদি আনো সম্ভাৰসকল লৈ; আশ্বিন মাসে, শক ১৫৩৯। তেৱেসে ১৫৩৮ শক মাঘত চামধৰাত গড় বান্ধিলে। ৰাজাৰ কোঁৱৰ ৰবি গোহাঞিৰ মৃত্যু, শক ১৫৩৮। ৫৬ ॥

বঙ্গাল ধৰিবৰ মন্ত্ৰ।—আৰু পুনৰ্ব্বাৰ দখিণকুলীয়া, উত্তৰকুলীয়া, চেকেৰীয়ে ৺তাক উদ্ধাৰ কৰালেহি, বোলে, "স্বৰ্গদেৱ মহাৰাজ, আমি যতেক চেকেৰি আছোঁ সমস্তকে ৰাজা পৰীক্ষিতে তোমাৰ দুই পাৱত তলে দি গৈছে; আৰু বুলিলে, 'মোৰ যত কোঁৱৰ-কুঁৱৰী আৰু যত বালেক আছে সবাকো দেৱ-কুটুম্বৰ হাতিতেহে ডাত, খান হাতত তাৰ ৰক্ষা নাই।' এখন স্বৰ্গদেৱে যদি আজ্ঞা কৰে হাজোত দিবা বঙ্গালখানি আছে তাক ধৰিবাক বুদ্ধি, আমাকো সেৱৰ লোকজনকো পাঠোৱক; সেৱৰ লোকক পাচ কৰি আমি আগ হৈ ধৰিমগৈ; এতেকে দখিণকোল উত্তৰকোল সমস্তে ৺তাৰ হব।" এই কথা শুনি মহাৰাজা আনন্দিত হ'ল, ভাল বুলি পঠালেগৈ। ৫৭ ॥

চামধৰাত গড়।—পাচে আহোমত মহাৰাজাৰ আজ্ঞাত তিনি জনা গোহাঞি প্ৰমুখ্যে সমস্তে সেনা চেচামুখে গড় দিয়া ৰহিলগৈ, মহাৰাজাও চামধৰাতে ৰহিল। এইমতে মাঘ গ'ল। বঙ্গালো চেক-কমল প্ৰমুখ্যে হাজো পৰ্ব্বত ভূমি আছে। পাচে আহোমে পৰ্ব্বতক বেৰি গড় দিলেগৈ। আৰু দক্ষিণে বা যত নাৱ আছিল, তাক ডাঙৰী গোহাঞি প্ৰমুখ্যে লোহিতে লৈ ভেটিলে। ৫৮ ॥

বঙ্গালৰ পলায়ন।—বাইবো ধৰ্ম্মৰাজা পুবে-উত্তৰে তিনিজনা গোহাঞি প্ৰমুখ্যে ৰহি আছে। বঙ্গালো ভাগিবাক লাগি হৈল। তেবে সেই সময়তে লেচাম-চিৰিঙে তিনিজনা গোহাঞিকো গালি-বচন বুলিলে, "বঙ্গাল যে ভাগে

তোমালোকে গৰব কিয়?" এই বুলি লোকসকলোকো কোবাই যুদ্ধক সমুখে পৰ্ব্বতত তুলি দিলে বঙ্গালক কাটিবাক প্ৰতি। বঙ্গালো গাছু হই আছে। পাচে বলত মুখে তিনিজনা গোহাঞি যালো সকল আহোম পৰ্ব্বতত উঠি যাওঁতে বঙ্গালে যোঁৱা মেলি যাকে যোতে পালে তেতে কাটিলে। থকুৱৰু বুঢ়াগোহাঞি পৰিল। নাও-মাৰৱা, আহিলা-পাতি, যত হিটৈ, সকলে পৰিল। যত লোক পৰিল তাৰ সীমা নাই আৰু হস্তী পৰিল ৮০ কুৰি। কেঁৱা গোহাঞিয়ে খানুৱা কৰাই হাতীক ধৰিলে। পাচে তাক আচান বাৰি পেলাই নগাঁৱক আহিল। পাচে যুদ্ধ হাৰি পুনৰ্ব্বাৰ কাজলীত বহিলহি, শক ১৫৩৯। ৫৯ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।—পাচে ৮য়ে বাপুত সৰগোহাঁই তিপাম ৰাজাক লোহাৰ ডিঙ্গৰা ভৰাই আনিলে বন্দি, ওপৰে পিকদান ধৰি আহিল। নাম্ভু নেওগক যুদ্ধত কোবাই মাৰিলে। লেচাম-চিৰিং, নালুক-ফুকন, নাহন, তিনিকো ৰাইটেৰে চেপি মাৰিলে চিলাতলিত। আৰু উত্তৰকোলৰ ভূঞা, মৰঙ্গিৰ হাজৰিকিয়া, শইকীয়া, এইসকলক মাক পালে সৰাকে মাৰিলে। সেই সময়ত লাঙ্গি ৰবকুকন নাম দি কাজলীলৈ পঠালে। সেই সময়ৰ পৰাহে ৰবকুকন নাম হল। ৬০ ॥

সন্ধিৰ যত্ন।—পাচে মহাৰাজা গড়গ্ৰামক আহিল। সেই বেলা ঘাৰিকাত পাট ললে। তাত পাচে ছেক-কমলৰ আগত বিবৰ্কাজিয়ে বোলে, "নবাবৰ আজ্ঞা হলে আচানক মিল-প্ৰীতি কৰাই হস্তীদন্ত, আগৰ কাঠ অনাই দিব পাৰোঁ।" নবাবেও ভাল বুলি শলাগিলে। বিবৰ্কাজি আছিল আগিয়া-ঠুটিত, আমাৰ লাঙ্গি ফুকন আছিল কাজলীত। পাচে বিবৰ্কাজিয়ে আগ-চকী ধনুৱাৰ্দ্দলৈ আহি লাঙ্গি ফুকনৰ ঠাইলৈ প্ৰীতিৰ কাৰণ কৈ পঠালে আমাৰ চকীয়ালতলৈ। ৬১ ॥

বিবৰ্কাজি বন্দী।—পাচে ফুকনেও এই কথা ৮ত জনাবত ধৰাছৰ কটকীক পঠাই বোলে, "ফুকনেও তাক উপাই কৰি কাজলীলৈকে অনাব।" পাচে ফুকনৰ আজ্ঞায়ে ধৰাছৰে সত্য-শপত কৰি কাজিক উপাই মন্ত্ৰণাৰ দ্বাৰায়ে নাৱত তুলি আনিলে। পাচে কাজিয়ে উমানন্দৰ সেইবানিতে খুলিলে, "ধৰাছৰ, দেখ, মোৰ কৰণত দুই তৰোৱাল আছে, তোৰ নাৱৰ দুই বাৰৰ মনুষ্য খৰাপ কৰিবোঁহতে, যাতো ৩/৪ জন ব্ৰাহ্মণ আৰু পুৰোহিতো, দুয়ো ব্ৰাহ্মণৰ কোনোখান হব বুলিহে হাত জপাই ৰহিলোঁ। মোৰ কপালে

বিশ্বাস হই গৈছে।" পাচে ফাকলী পালেহি। ফুকনে কথাবাৰ্ত্তা হৈ বোলে, "ভাল, কালি যে আহিছে ৮ক সেৱা কৰি জীৱকটৈ। এই বুলি মন্ত্ৰণা কৰি গড়গ্ৰামলৈ পঠালে। পাচে বনাহৰে দি ৮ৰোজাক হজুৰ কৰিলে। ৮এ বোলে, "কালি এখন থাকক, মোক বখানকে নিয়াব নোৱাৰে নালে।" এই বুলি বাঘচোৱাত ঘৰ-দুৱাৰ সাজি দি ৰাখিলে, যাবলৈ নাপালে, শক ১৫৪০, মাহ জৈষ্ঠ। ৬২ ॥

তিনি কুঁৱৰীৰ মৰণ।—তাত পাচে পাওসাৰ ভাই মীৰ্জ্জা-নাথন দক্ষিণকোল পাৰ হৈ ধৰ্ম্মনাৰায়ণক ধৰিবলৈ গৈ, তেবে ৰাজা পলাই এৰাল। তিনিজনা কুঁৱৰী হাতীৰ ওপৰত গুলী লাগি পৰিল। পাচে আহোমে গৈদি সৈ যুদ্ধ দিলে, তেবে মীৰ্জ্জা-নাথন ভঙ্গ খাই পলাল। হাতিবহিবে একলে খেদি গৈয়া পৰিল। ৬৩ ॥

সত্ৰাজিতৰ আক্ৰমণ।—পাচে সেই সময়তে মাধোগোবিন্দেও আহোমৰ সৈন্য লৈয়া বৰেকাৰী সীমা কৰি দক্ষিণকোলে যাত্ৰা হ'ল। বজালো দক্ষিণকোলে পাৰ হ'বলৈকে নোৱাৰে, তাৰ বাবে মহাৰাজা ২০০০ কাঠী দিয়া নিশ্চয় আছে। সত্ৰাজিতে লোক বুলি মানোক নাৰেঁাগৈ বুলি আছিল, আহোমৰ কাৰণে নোৱাৰে। সত্ৰাজিতৰ ভতিজাক উগ্ৰনাৰায়ণ পৰিল আৰু ভৱানীনাথ পৰিল। এইমতে উত্তৰে দক্ষিণে বলে লুকাই কতাই যাবে, লেখাই ধন দকবে, সত্ৰাজিতে দুৱাৰলৈ আহি আছে দণ্ডে হাত তালে। ৬৪ ॥

শৰণাগত সত্ৰাজিত।—পাচে সত্ৰাজিতে কিছু কৰিব নোৱাৰি মহাৰাজাক বাপ মানি আৰ্জ্জীন কৰি পঠালে উমৰ কানাই দুই দুঁইলত কৰি মহাৰাজাৰ ঠাইক লাগি। জাফৰি, পানক, তাৰ, মুক্তা, প্ৰবাল, আনো বাণৰ সকল দি পঠালে। তাক পত্ৰত লেখিলে, "মহাৰাজৰ বেটা হৈলো, ৮ৰাজা যদি বেটা বোলে বেটা, নফৰ বোলে নফৰ। মক্তি বেৰতে দুৱাৰত বহে। সেৱত কৰিব।" ৬৫ ॥

সত্ৰাজিতৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি অখিলগুণ-গণনীয়-পৰমপবিত্ৰ-যশোৰাশিমণ্ডিত-
দিশাদিগন্তৰাগাবি-পটলোৎপাটন-শ্ৰীশ্ৰীমহাৰাজা-প্ৰচণ্ডপ্ৰতাপেষু—

সোৱাসৰাম লেখনং কাৰ্য্যঞ্চাগে তোমাৰ কুশল হামেচা চাহো। ফেৰ হামাৰে নিয়াৰ খোৰ খোৱগা আৰ তুমি এতবাৰ নওৰাজ

সেচাম তেকাকে কুইতকৈ ৺লৈ কৈ পঠালে, বোলে, "সোণাৰি মুদৈয়ে চকাত বঙ্গালৰ আগত, আবাৰ সকলে সন্ধেৰ কথা কৈ ৺ৰে প্ৰীতি কৰাব পাৰে।" এই বুলি উকিল-পত্ৰ আনিছে। ৺ৰ বচন হলেহে আনিব পাই।" ৬৮ ॥

মুদৈৰ মৰণ।—পাচে এই কথা শুনি ৺এ বোলে, "সি বাপাৰি, বাপাৰৰ কাম কৰিব। মোৰ সন্ধেৰ কথা কৈ কেমনে উকিল-পত্ৰ আনিছে?" এই বুলি ৺এ সোণাৰি মুদৈক, ময়হৰি মুদৈক, নৰহৰি মুদৈক, এই তিনিক কুকুৱাতে কাটি পচুৱান ভুৰ বান্ধি উটাই পঠালে; আৰু পাইকো কাটিলে কুকুৰি ৪০। কুকুৱাৰ পৰা বঙ্গালৰ কটকীক ওলটাই পঠালে। ৬৯ ॥

সত্ৰাজিতলৈ কটকী।—তাত পাচে কনৌৰা কটকীক সত্ৰাজিতৰ ঠাইক পঠাইছিলে। পাচে কটকীৰ বস্তু চোৰে নিলে, এই কথা সত্ৰাজিতে শুনি পিতলৰ কলহ ১ যোৰ, কাপোৰ ১ যোৰ, রূপ ২০ সেৰ আৰু বাৰৰ বস্তুজাত সহিতে দি পঠালে। নাৱৰৈচাৰ কিছু নিদিলে। পাচে আহিলত নাও-বৈচাৰে মহাৰাজত গোচৰ দিলে, বোলে, "৺ৰ কটকী হৈ যে বঙ্গালত বস্তু বুজিব পাইনেকি?" পাচে মহাৰাজা সাৰী ধৰি সুধিলত কটকীয়ে বোলে, "মোৰ বস্তুজাত চোৰে নিবৰ শুনি আপুনিহে দি পঠাইছে, মই পোৱা নাই।" ৺এ বোলে, "এই কথাকে কোনে জানে?" কটকীয়ে বোলে, "ভেলাইয়ে জানে, আগচকীয়ালে জানে।" ৭০ ॥

কটকীৰ শাস্তি।—পাচে ভেলাইত লাঙি কুকনক সুধিব দিলে। কটকীকো ডগৰী গোহাঁইক বন্দীকৈ ধৰ দিলে। পাচে সাত কটকীৰ লগত বন্দীকৈ থলেনি। একদিনা মহাৰাজা পৰ্ব্বতৰ পৰা আহোঁতে হাতী-শালত দেখি সাতকো কাটিব দিলে। ডগৰী গোহাঁয়ে সাতো সাতৰ লগত থলে, এতেকেহে সাতৰ লগত আঠকো কাটিলতৈ উদিকা কাথকটৈ দিলে। কনৌৰা কটকীয়ে বোলে, "সাতোটাকে কাটিব দিছে, মই ইহঁতৰ লগৰ নহওঁ। মোক আন দহিতেহে বন্দী কৰিছে।" তথাপি নেৰোতে টকা মাগিলে, ধৰাজনে টকা দি এৰাল। তাত পাচে লাঙি কুকনে গোধ-পোছ কৰি জনাই পঠালে, বোলে, "হই, সত্ৰাজিতে শুনি আপুনিহে দিলে।" ৭১ ॥

সত্ৰাজিতক ধৰিবৰ উপায়।—পাচে ৺দেৱে কটকীক আনিব দিলে। পাচে ডগৰী গোহাঁয়ে কাটিবৰ কথা কলত ৺দেৱে বৰ অসন্তোষ কৰিলে, গোহাঁইকো লাহ ধৰি থৰ্জিলে। বৈচান-ধৰা শইকীয়াকো কাটিলে, চাও-

লাহকৈ কাটিলে। তদনন্তৰে বৰফুকনে ৶ দেৱত কলে, "মোৰ মানুহ এটি আহি তাৰ্হী মিলিব বাৰ্ত্তা কৈছেছি। আমাৰ বুজক প্ৰতি বয়ান দিয়ব আহিছে।" এই কথা মহাৰাজা তেলাইটৈ সুনি পঠালে। তেলায়ে বোলে, "মোক স্বৰ্গদেৱে এই কথাৰ ওপৰে থৈছে, মই এই কথা জানিবৰ নাই। বৰফুকনৰে কেনেকৈ কথা মই নাজানো।" পাচে স্বৰ্গদেৱে বোলে, "তোৰ যি কথা তাক কৰি, তই এই কথা কেনেকৈ কৰ ?" এই দায় ধৰি বনডুক কটকীক কাটিলে। আৰু পাচে সত্ৰাজিতে তাৰ বংশৰ দহেৰীয়া পুতেকটিকে তাৰে থাইকে মহাৰাজাৰ সেৱা কৰিবলৈ সবাতিৰ লগত পঠাই দিলে। পাচে স্বৰ্গদেৱে পৰ্ব্বতীয়া বৰগোহাঞিক সুধিব দিলে। গোহাঁয়ে বোলে, "দীঘা-লোক পঠাবৰ উচিত নহয়, কথা-বাৰ্ত্তাকো পাত্ৰ নুই, নবীও একো কথা নেজানে, ইহঁতৰে মই কি কথা হব ?" এই বুলি নুবুলিলে। পাচে স্বৰ্গ-দেৱে বৰগোহাঁইক বঞ্চিলে, বুঢ়াগোহাঞিকে, বৰপাত্ৰকে সুধিব দিলে, পাচে স্বৰ্গদেৱেও সুধিলে। হস্তী এটা, ঘোঁৰা ২টা, হীৰ হাৰ, কৰ্প ২০০০, দি ৶এ বিদায় দিলে। পাচত বৰগোহাঞিক বং কৰি ভাঙিলে। আৰু পাচে মহাৰাজা লাঙ্গি ফুকনক আজ্ঞা কৰিলে, বোলে, "কেনেকৈ পাৰ উপায় কৰি সত্ৰাজিতক ধৰি দিয়াক, তেলাইবে কথা হই।" পাচে লাঙ্গি ফুকনে তেলাইক বুলিলে, তই কেনেকৈ পাৰ সত্ৰাজিতক অনা আমিয়েবে কথা হবলৈ বুলি। যদি আহে আমাটৈ বাৰ্ত্তা জনাবি। আমিও যাম্ হই উমানন্দৰ বালিলৈকে যাম।" ১২ ॥

উমানন্দত সত্ৰাজিতেৰে দেখা-দেখি।—পাচে তেলাই দৈ বৰফুকনৰ আজ্ঞা সত্ৰাজিতত কলে, "ভাই নবাবেৰে দেখা-দেখি নওঁহও।" আৰু বুলিলে "যদি আহে আমিয়েবে কথা-বাৰ্ত্তা হবলৈ, তেবে আমিও যাম উমানন্দৰ বালিটৈ, তেবো আহিব টৈতেক লাগি, এই বাৰ্ত্তা শীঘ্ৰে আমাটৈ জনাবি।" সত্ৰাজিতে বোলে, "একদিনাটৈ আমিও যাম।" এই কথা তেলায়ে বৰফুকনটৈ জনাই পঠালে। পাচে বৰফুকনে কাজলীমুখীয়া গড় ফুকন হাজৰিকীয়া সবাকে লগত লৈ উমানন্দৰ বালিত বহিলগৈ। সত্ৰাজিতেও তিনিকুৰি নাওকৰেৰে আহি দেখা-দেখি হ'ল। বামটৈ গুঠিন মাহোৰে কোনোগান হবে বুলি। বৰফুকনে সত্ৰাজিতটৈ ভেটি এলেন, কেটা ১০০ খান, খন্দা ৩০ খান কলীয়া পটীয়া ৪০, শাড় ৭টা ; সত্ৰাজিতে দিলে দগচা ২০ খন, আহৰি ২০ খন, পাগৰি ৪০ খান, চিটি ৩ খন, তাঁৰ ৪০ কুৰি, পোৰোল ২০ থাব, শক ১৫৪১, মাস চৈত্ৰ। ১৩ ॥

সত্ৰাজিতৰ ষড়যন্ত্ৰ।—তাৰ পাছে কতো দিন অন্তৰে চন্দ্ৰনাৰায়ণ দুই তিনি প্ৰৰ্ব প্ৰজাই গ'ল আৰু গঞ্জিল পৰা। তাত পাছে বালগোবিন্দৰ বেটা মধুনাৰায়ণক ধৰ্ম্মৰাজা এই পাৰ কৰি গাদ ধুচৰি নাৰিলে, বোলে, "তোক ৰাজা পাতিব দিলো, তই স্বতন্ত্ৰ হবি কিয়?" পাছে পুত্ৰৰ মৃত্যু শুনি বোকোৰখান কৰে বুলি তুৰ্কীৰপৰা নাহে। বালগোবিন্দে মহাৰাজাৰ আজ্ঞাতো কড়েৱাৰী পৰ্য্যন্ত ৰাজ্য থই আছে। মহাৰাজাও বালগোবিন্দক মাতি পঠায়, তথাপি নাহে। বালগোবিন্দয়ে মহাৰাজাত হাবানখোৰ হৈল, তাক সত্ৰাজিতেও জানিলে। পাছে সত্ৰাজিতে কটকীত কৰি পত্ৰ দি পঠালে, "মহাৰাজাদেৱৰে যদি লোক খাঞ্জা কৰে মই বালগোবিন্দক ধৰি বান্ধি গুপ্ত-পীনিত বাৰ্দ্ধি দি পঠাম। ১৪ ॥

সত্ৰাজিতৰ বিশ্বাসঘাতকতা।—পাছে স্বৰ্গদেৱে এই কথা শুনি বড়-ফুকনী, ডাংৰধৰি, গোহাঁই, এই তিনিক শীঘ্ৰ কৰি পঠালে, বোলে, "বাঙ্গাল পাঠেৰে তইঁত আহিবি।" তদনন্তৰে সত্ৰাজিতে পশ্চিমে বাঙ্গাল বেড়িলে, পুবে আহোমে বেৰিলে। পাছে বাঙ্গাল তাপি বঙ্গালটো গল। সত্ৰাজিতে বালগোবিন্দক ধৰি চকাটৈ দি পঠালে। আহোমক নিদিলে আবদুৰ-ইছু-লাবক দবে। পাংগাৰ ঠাই লোক বুদ্ধিয়া কৰিব বুলি ইকথা মনতে থাকিল। তদন্তৰে স্বৰ্গদেৱে শুনিলে, ধৰ্ম্মৰাজত জগৰ লগাবৰ কাৰণেহে বাক্তি ফুকনে বালগোবিন্দক তুৰ্কীলৈ পঠালে। সত্ৰাজিতকো ধৰি আনিব পাৰিলেহতে, কিন্তু বিজয় কাৰণেহে নধৰিলে। আক চকাৰ মৰাকেও গোপনকোচৰ মুখত হাট-বাট কৰেঁ। বুলি বিস্তৰ বস্ত্ৰ-বাত দি উৰ্জ্জিন পঠাইছিল। পাছে ৺দেৱে শুনি বোলে, "এনে কথাৰে যে কাৰিকী আছিল ফুকনে ইকথা নকৈ যান কথা কিয় কৰ?" এই কাৰণে বাক্তি ফুকন, পোৱালি বাৰ্জ্জি-ডেকা, লেচাম-ডেকা তিনিকো খপক আনিলে। পাছে বাৰ নিদি-কালথি তিনিকো মাৰিলে। ১৫ ॥

ষষ্ঠ অধ্যায়।

পাংগাৰী আমোলত কামৰূপৰ পৰগনা বিভাগ।

কোঁচৰজা বৰ্দ্ধনাৰায়ণ।—পাছে ছেৱাৰ বাস্বৰ হাতোৰ পৰা চামৰখাটৈ বেৰি গল, স্বৰ্গ মহাৰাজাৰ ঠাৰৈ তাকে পৰা ধৰি দিলেক। তাত পাছে বৌৰ্দ্ধা-বাকী আহি হাজোত বহিল। সি কতো দিন হাজোত আছিল।

পাচে তাৰ খেদি পেলাই বহবল-খাঁ হাজোত ৰহিল। তাৰ পাচে তাক খেদি নবাব আব্দুল্লা-ইচলাম হাজোত ৰহিল। তাৰ পাচে স্বৰ্গমহাৰাজাৰ মোৰাই তামুলী ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণক নগাই দি আব্দুল্লা-ইচলামক ধৰি নি গড়-গ্ৰামক পঠাই দিলেক, কেকেৰি ৰাজক ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণক দিলেক। ৭৬ ॥

চেক-ইব্ৰাহিমৰ কড়োৰীৰ পৰগনা সংগঠন।—পূৰ্ব্বে কবিশিদৰক আদ্য কৰি বৰা-ভূকন পাৎসাত বিদায় কৰি আহিল, নগাতে চেক-বিৰাহিম কড়োৰীক ৰাজ্য বিচাৰ কৰিবাক পাহিল। ৰাজাৰ কালত গাওঁ মাত্ৰ আছিল, পৰগনা নাই। চেক-বিৰাহিমে বিলাক বন্দী কৰিলেক। প্ৰথমে বিলাকত কৌচ হাজো লিখিলেক। তাৰ তলে চৰকাৰ কামৰূপ, চৰকাৰ কেকেৰি, চৰকাৰ দক্ষিণকূল, চৰকাৰ বাঙ্গালভূম, এহি চাৰি চৰকাৰ। ৭৭ ॥

কামৰূপ চৰকাৰৰ পৰগনা।—আৰে চৰকাৰ কামৰূপৰ তলে,—পৰগনে কোঁৱৰভাগ, পৰগনে পাতিদৰং, পৰগনে বনভাগ, পৰগনে বাম বনভাগৰে একেলগী, পৰগনে বৰদৰং, পৰগনে বাঁহবাৰী, পৰগনে সাতৰজীয়া, পৰগনে চৌবাহীখাতা, পৰগনে কাচিমপুৰ, পৰগনে বৰভাগ, পৰগনে দেহোৰ, পৰগনে ক্ষেত্ৰীভাগ, পৰগনে বজালী, পৰগনে বাহেৰ-খাতা বজালী সহিতে একেলগী, পৰগনে বাঁউসী, পৰগনে বৰনগৰ, পৰগনে পাটিকা বৰনগৰৰ সৈতে একেলগী, পৰগনে বৰপেটা, পৰগনে বেজিনী, পৰগনে কুলগুৰি বেজিনী সহিতে একেলগী, পৰগনে বাক্সা, পৰগনে খিগহুৰ।

কসুবে হাজো, কসুবে গুৱাহাটী, বিকাল-মোহল, পোহকছ, পানচৰিবাৰী বৰগা-মোহল, পুখা-মোহল, জলকৰ ঔৰানল, হেমা-মোহল, মাকি-মোহল, চেতন-বাজি, কৰোটিয়াত, খেলা-হাখী, বাগাবুৰি, সিকাৰী-মোহল, পাইকান-মোহল, কছাৰী মোহল, চুটিয়া-মোহল, কাৰখানা, এই দকুৰি এক-মোহল। ৭৮ ॥

চৰকাৰ কেকেৰিৰ পৰগনা।—চৰকাৰ কেকেৰিৰ তলে,—পৰগনে বুটাঘাট, পৰগনে গুমা, পৰগনে পৰ্ব্বতজোৱাৰ, পৰগনে কসুবে ধুবুৰি, পৰগনে আমিৰা, পৰগনে টাৰিয়া, পৰগনে ঘুৰলা, পৰগনে জলকৰ-মোহল, পৰগনে কসুবে খিলা, পৰগনে চাপগড়, পৰগনে বোছন-তাঁতী, পৰগনে কৌকনাৰ, পৰগনে ঘুনাৰ, পৰগনে কাঠ-মোহল, পৰগনে কটোৱালী, পৰগনে ডিম্যাৱী-মোহল, পৰগনে ধামালি-মোহল, পৰগনে চুলহুট, পৰগনে দস্তক-মোহল, মুঠত উনৈশখন মোহল। ৭৯ ॥

চকলাৰ দক্ষিণকূলৰ পৰগনা।—চকলাৰ দক্ষিণকূলৰ তলে,—পৰগনে পাড়োৱাৰ, যাৰ তলে পাঁচ তপা,—তপে বগৰিবাৰী, তপে চাৰুবীয়া, তপে বেকেলী, তপে হাজাৰ ওৱাবেৰি, তপে তিলিঙ্গপুৰ। পৰগনে পাণ্ডু, হৈয়াৰ তলে সাত তপা,—তপে বঙ্গেশ্বৰ, তপে বখিৰলি, তপে চয়নীয়া, তপে বেলতলা, তপে ডহুৱা কটা......। পৰগনে ভুৱুৰীয়া, পৰগনে বাড়ভী, পৰগনে মেচপাৰা, পৰগনে কালুন-সুবাপাৰা, পৰগনে কটৈবাৰী, পৰগনে পুখাতলে, পৰগনে পাভো-মহল, পৰগনে সোচকাটি। ৮০ ॥

চকলাৰ বঙ্গালকুলৰ পৰগনা।—চকলাৰ বঙ্গালকুলৰ তলে,—পৰগনে বাহেৰবন্ধ, পৰগনে ভিতৰবন্ধ, পৰগনে গড়-বাৰী, পৰগনে চকীবৰেতলা, চাপিবানি। এই চাৰিও চকলাৰ মিলি ৭৫ মোহল। ৮১ ॥

পৰগনা নামৰ অৰ্থ।—ছেক-বিবাহিনে ডুভুৰৰ পৰা আহি মলুক নিচান কৰি পৰগনা বন্দী কৰিলেক।

বাঁহবাৰী—যাৰ একঠাক বজাবাঁহ পাঁচ-ছয় হাত গাঠি বাজাৰ বন্ধা থাকে; এই কাৰণ পৰগনাৰ নাম বাঁহবাৰী।

পাতি দৰং—ৰাজাত বৰুৱ নামে যি খৰচ হৈছিল, এই কাৰণে দৰং নাম হল।

কোৰৰভাগ—কৌৰৱসকলে যিখন খাইছিল নামে কৌৰৱভাগ নাম হল।

দৰং পৰগনা—আনো পৰগনাৰ দুৱৰ এখন গাওঁ দৰঙ্গবো গাওঁ উলিয়াই পাতি-দৰং পৰগনা কৰিলেক।

কছাৰী-মোহল—যি ঠাইত কছাৰী আছিল নামে কছাৰী-মোহল হল।

চুটিয়া-মোহল—যি ঠাইত চুটিয়া আছিল নামে চুটিয়া-মোহল নাম হল।

বনভাগ—বনুৱা কৌৱে খাইছিল নামে বনভাগ হল।

চৌবাহী-খাতা—ৰজাৰ খাতু ঘঁত ঘঁঠ আছিল নামে চৌবাহী-খাতা পৰগনা হল।

বৰভাগ—বৰুৱাসকলে যি খাইছিল নামে বৰভাগ হল।

সেহোৰ—সেৱালিৰ আছিল বাবে সেহোৰ হ'ল।

খেত্ৰিভাগ—বজাৰ চাকৰ খেত্ৰি-টিপাই যি বন খাইছিল বাবে সকলে পৰগনে খেত্ৰিভাগ হল।

বজালী—বজালীয়া কোঁৱৰে খাইছিল বাবে পৰগনে বজালী হল।

বাহেৰ-খাতা—কোঁৱৰা-কুঁৱৰীৰ খাত বাবে পৰগনে বাহেৰ-খাতা হল।

কুলগুৰি—এক গাছ কনক-চম্পাফুল আছিল, বাজহৰ ৰক্ষা থাকে এই কাৰণ পৰগনে কুলগুৰি হল।

বাঁউসী—বাজবাও খাইছিল যেন পৰগনে বাঁউসী।

বেজিনী—কুঁৱৰীৰ নথ-কটা বেজিনী বিখনত আছিল বাবে পৰগনে বেজিনী হল। ৮২ ॥

গুৱাহাটীত মীৰ্জা-আহিনা।—তদনন্তৰে ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণে ৰাজ্য ভোগ কৰিছিল। বঙ্গালৰ চুতা মীৰ্জা-আহিনা আহি বাৰেপইতাত যুদ্ধ হল। বঙ্গাল ঢেকেৰি অনেক ঠাঁই পৰিল। পাছে মীৰ্জা-আহিনা চামধৰা পৰ্য্যন্ত খেদি গল। স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ঠাঁই বলে নোৱাৰি ফিৰি গুৱাহাটীত আহি ৰহিল। পাছে আহ্লাহ্যাৰ-খাঁ নবাব কৰি ভাটীয়াই গ'ল। ৮৩ ॥

সপ্তম আধ্যা।

অসম বঙ্গালৰ ৰণ।

গাভৰুখাৰৰ শৰণাপন্ন।—পাছে ৺দেৱে অন্তঃপুৰীয়া নেওগ গোঁসাইক বৰফুকন পাতি পঠালে। মানোৰা ন'ৱা, তিৰোতা, বন্দী-বেটী যি আছিল জাৱালিতে তুলি নিলে। তাত পাছে গাভৰুখাঁৰে চন্দ্ৰনাৰায়ণ খানাদেৱে বন্দ কৰি নেওগ ফুকনলৈ কৈ পঠালে বোলে, "স্বৰ্গমহাৰাজৰ পাৱত শৰণে পশিলোঁ। মই পূৰ্ব্বে যথা যব, খানায়ে মোক বঙ্গালক ধৰি দিয়ে, লোকজন

দি ৰক্ষা কৰা।" এই কথা ৬দেৱত কৈ ভাৰ নিৰ্ভৰ দিলে। ৰূপ দিলে ২০০০, সুবৰ্ণৰ তাঁৰ হাৰ কড়িয়া ১ যোৰ, ৰূপৰ বটা ১টা, ঘৰা ১টা, কাঁহি ১ খন, কাপৰ ৫০ যোৰ, মনিচা এখন। আকৌ পাছে দক্ষিণকোলৰ কোচেৰি নগৰত লৈ কাউৰানীৰ পৰা ১৫৪২ শকত বঙ্গালৰ যেনি বাট মেলিলে। বঙ্গালৰ দুই-চাৰি মানুহ কাটে। এই কথা সত্ৰাজিতে কৈ পঠালে, বোলে, "৬ৰ লোকে কোচেৰিৰ নথ লৈ আমাৰ দুই-চাৰি মানুহ কাটে। ৬দেৱতাই শুনি বোলে, "কোচেৰিয়ে কেনেকৈ কাটে মই কি জানো"। এই এক কথা। ৮৪॥

বঙ্গালৰ নগৰ কাড়িয়া।—সেইবেলা কোচেৰিৰ হৰিকেশ নৰপতি বঙ্গালৰ পৰা পলাই সৰগদেৱে আছিল। তাক আব্দুল-ইছলাম নবাবে ৬দেৱলৈ বুলি পঠালে, বোলে, "মোৰ হৰিকেশত পাঁচ শত টকা পাব লাগে। স্বৰ্গদেৱ ৰাজা দি পঠাওক। তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিৰ এড়িলে কাৰন।" পাছে মহাৰাজা হৰিকেশক শৰণাগত বুলি নিদিলে। কন্দলৰ বীৰ্য এই এক কথা হল। সেই সময়ত বঙ্গালৰ পঞ্চমৰা হেঙ্গল এটা মাৰহা পাব হৈ আমাৰ পানীত সোমালহি। বঙ্গালে আমাৰ চকীৱালত বুলি নেপাই চকীৰ পৰা মানুহ দুটা ধৰি নি ছিহা কাটিলে; অনেক লাঞ্ছনা কৰি মাৰিলে। আমাৰো চকীয়ালে ধৰি-পাত কৰা বঙ্গালক হুলি হুলি কাটিবালে। আৰে পৰা বঙ্গালৰে আহোমৰে প্ৰীতি ভাগিল। এই এক কথা কন্দলৰ বীৰ্য। পাছে বঙ্গালৰ শেখ-ফৰিদ নবাব, কটাই মামুদ, এই দুই বড়ৱাই উজাই যেনি আছিল হৰিকেশৰক ধৰিবাক স্তুতি। পাছে কলঙ্গু সন্দিকৈয়ে আগভেটি কটিয়াই খেদিলেহি। পাছে বঙ্গালেও কিছু কৰিব নোৱাৰি দক্ষিণকোললৈ পাৰ হৈ অসুৰ-আলিৰ পৰা আহোমৰ মানুহ তিনিটা ধৰি নিলে। তাৰে দুটা হাতোত কাটি শালত দিলে, এটা কুকুৰে খুৱালে, শক ১৫৫৭। ৮৫॥

বঙ্গাল বন্দী।—তেৰেসে বাৰোই চেটিয়াই সিমিহাত বঙ্গালৰ গড় মাৰিলে। যোঁৱা পালে ৯টা, তৰোৱাল ১৪ খন। তাত পাছে হৰিডেকাই চানুসিয়াৰ গড় মাৰিলে। কনৰ্ধা যোৰাৰ পৰিল, যোঁৱা পালে ৩টা, ঢিলে ১৭টা, তৰোৱাল ৪০ খন, আৰু বন্দীতো যি বঙ্গাল আছিল সিও পাৰ হৈ উত্তৰকোলৈহে গ'ল। সেইবেলা জেঠ মাহত চন্দ্ৰনাৰায়ণ মৰিল। বাৰোই চেটিয়াই সোলাত গড় দিলে। সেই গড়ত আহোম ১৪০০০ হেজাৰ লোক দিলে। আৰু ধৰ্ম ৰাজাৰ কোচেৰি বৰকাঠ নৰপতি যমে সোণাৰ গড় মাৰিলেহি। বঙ্গালো শেখ-ফৰিদ, হৰিৰাম-ৰায়, বৰদেউনীয়াৰ জয়সিংহ যৌৱৰ, এই তিনি

সমুখে যুঁজে। তাতত যখন ভঙ্গ হল, হৰিনাম-প্ৰান্তত কাণ্ড লাগিল, আহোমে যেদি তিনি শব্দৰ বাট কাটিলে। তেওঁ-কলিয়ক, তৰণিৰ বাহিৰ নাকাটি আনিলে। সোঁকা পাছে ১৪০, বন্দুক ১২০, পিতলৰ কামান ১টা, তুবকি ছিলৈ ২৪০, বাৰুদ ১২০, তৰোৱাল ৪৪০, ভাদ্ৰমাহ, শনিবাৰে ২০ দিন যাওঁতে। ৮৬ ॥

যুদ্ধ আৰু আহোমৰ জয়।—তাত পাছে শৰাইঘাটৰ থানা লগালেহি। অশ্বক্ৰান্তৰ আগচকীত আছিল নিৰাম-খাঁ, শৰাইত খোচাল-বেগ, পাণ্ডুত ইয়াৰ-কুলি, গাড়ুছিত মাজালিৰ বাবিত আছিল। পাছে শৰাইঘাটৰ চকীয়ালে নাৰিলে। পাছে খোচাল-বেগ পৰিল। পাছে আহোমে কাৰৱী এৰি শৰাই-ঘাটত গড় দিলে। লান্দাৰ্থকা, ডেকা, দুৱৰা, এই দুই পাণ্ডুৰ গড়ত আছিল। গড়াজিত আদি কৰি যত বঙ্গাল পাণ্ডুত আছিল তাক এৰি আগিয়াঠুটিত মাজালিলে থ'ল। সৰালো উপৰি আব্দুল-ইচলাম নবাব, মুহম্মদ নবাব, দুই জনি হাজোত আছিল। ধৰ্ম্মৰাজা সমে থাংখাই চেতিয়াবো উত্তে গড়, পাণ্ডু-শৰাইঘাট আহোমে ললে, পাণ্ডুত পিতলৰ ছিলৈ এটা পালে। পাছে বঙ্গালে মাৰে-তৰে উনাই যুদ্ধ দিলে। আহোমে চাপি সমৰে, কাথৰৰ পৰা কাণ্ড-ডুলী মাৰে মাত্ৰ, বঙ্গালে নাচে উকাই তুলীয়া পৰ্ব্বত পালেহি। সেই বেলা হাবু চেতিয়া, কন্দাৰ চেতিয়া নাৱতে থাকি নাৱ নেলিবাকো নোৱাৰিলে। মিশ্মিঠীয়া থলনগিৰ পলাল। আনো নাৱ কাথৰক চপাই মানুহ উঠিল, বঙ্গালে নাৱ তিনিখন পাই দিলে। আনো নাৱ পাতোঁতা নাইছিল। বানৰ পৰা কাণ্ড-ডুলী মাৰোঁতে বঙ্গাল উনাই থ'ল। সেইবেলা অত্ৰপুৰীয়া নেওগ বৰফুকন আমবাৰুৰীৰ ৰৰশিলত উঠিলহি। বঙ্গালে দেখি ডুলী মাৰিলে, মুখত ডুলী পৰি মৰিল, মাহ আশ্বিন, শুক্ৰবাৰে, ১৫০৮ শকত। ৮৭ ॥

অত্ৰপুৰীয়াৰ পলায়ন।—পাছে সকলো আলচি লান্দাৰ্থকক বৰফুকন পাতিলে। লোকজনক চলোৱাৰ নিমিত্তে। আৰু সকচকুৱা বৰগোহাঁইৰেও কাজলীৰ লোকজনক গঢ়ি কৰি শৰাইক লগাই দিলে। এইদৰে দুয়ো লোক-জনক চলাইছিল। পাছে ফুকন, বাজখোৱা, সকলেও মহাৰাজাৰ চৰণৰ কণাৰত সকলোবো কথা বাৰি লান্দাৰ্থকক ফুকন নাম দিলে। পাছে বঙ্গালে আগিয়াঠুটিত থাকিল তিনি দিন। পাছে তাৰ পৰা সৌকৰি তৰে যুদ্ধ দিলে। দুয়ো ভিতিৰ লোকৰ যুদ্ধ সমান হল। তথাপি আহোমৰ গড় তুলিব নোৱাৰিলে। কলঙ্গু সন্দিকৈ পৰিল, চাৰিঙ্গীয়া ফুকনৰ ভাৰেকৰ গলত কাণ্ড লাগি মৰিল,

চেচামণাং ত্ৰিমুনী গুলী লাগি এবান, বীৰ, সত্ৰাজিত তাতে থাকিল। তাত পাচে বঙ্গালে বৰখান গোৱাপ-নাৱ আগ কৰি নাৱে যুদ্ধ দিলে। আহোমৰো সমস্ত লোকে দিন দিন নাৱে-ডবে প্ৰধান যুদ্ধ কৰিছে। পাচে কাণ্ড-গুলীও চুকাল, কতো বেলি অন্তৰে বহিৰ গোৱালি অভয়পুৰীয়াৰ নাৱ-মানুহ যুদ্ধ এৰি পলাল। তাকে দেখি আনো নাৱ এৰি পালাল। পাচে বঙ্গালে পাট পেলিকা দিলে ১টা, নাৱ ১০ খন নিলে। এইমতে একমাস যুদ্ধে কাৰো ভঙ্গ জয় নাই। কতো কতো আহোমে ভুমি ভুমি বঙ্গালৰ গুৰি কাটি মুৰ আনিলো বুলি কটা গলায়। এই যুদ্ধৰ বেৱস্থা শুনেৰে শুনি সকলোকো খঙ্গি নিকচোৱানৰ বৰুৱাক পঠালে। যি অভয়পুৰীয়া পলাল তাৰ পইকীয়া-লোকক কাটি মুৰ আনিব দিলে, আৰু নাৱে-ডবে ধৰিব দিলে। উপৰি চেঁকেলা হাবি-চাওদাং দিলে। ৮৮ ॥

শাঙুলীৰ বালিত বঙ্গাল।—পাচে নাৱে টিচু গম্ভিৰৈ, অভয়পুৰীয়া, শলগুৰীয়া, সকলোৱে যুগুতি হৈ প্ৰভাতে নাৱে-ডবে চাপি যুদ্ধ ধৰিলে। বঙ্গালেও সচকিত হৈয়া ভাগি পলাল, শাঙুলী বালিত পৰিল, আহোমে নাৱে-ডবে খেদি নি যাকে পালে তাকে কাটিলে। কত আহোমে নাৱেৰে খেদি উচৰ পাইছেগৈ, বঙ্গালো এবাৰ গোৱালি হাৰ, নাহৰি, পানৰি, দলচা, এইসকল পানীত পেলাই এৰাই যায়। তাকো বঙ্গালে কাটিবাক ডৰে আহোমে নধৰে। কতোদিয়ে খলি নৱলে চাই তাতো আগ হৈয়া বঙ্গালে পলাই যায় শাঙুলী বালিত পৰিল। সত্ৰাজিত বাজা, ইয়াৰকুলি, এই দুয়ো পলাই গল। আৰ সাত দিন আগে সত্ৰাজিতেৰে যুদ্ধ কৰি বীৰ হাজোক গল। গোৱাপ-নাৱ ৭ খন পৰিল, বাচৰু ৩০, বৰহিলৈ ১০০, তুৱকি ৫০০, তৰোৱাল ৩০০, বৰছা ১০০, জামদাৰ ৪৪, খজুৰা ৪০, নাৱৰ কোঙ্কোৰা ৪টা। এইমতে সমস্তে পলাই গ'ল। সেই সময়তে চকাৰ পৰা তেৰ-খাঁয়ে বীয়াৰচাপে ৮০ বাচৰ নাৱেৰে বগৰিয়াৰী পালেহি। তাক পাইহে সত্ৰাজিত, ইয়াৰকুলি এবান, নাম্লাথক চেলিয়া পাণ্ডুত বৰকুকন হৈ থাকিল। ৮৯ ॥

হাজোত যুদ্ধ।—পাচে সমস্তে বৰুৱা হৈয়া, হাজোক বেঢ়ি গড় দিলেগৈ। বঙ্গালেও গড় মাজ লোৱৈ এতেই হস্তী আগ কৰি টিচু গম্ভিৰৰ গড়ত ধৰিলেহি, ছয় দণ্ড মানে যুদ্ধ হ'ল। পাচে যুদ্ধত আব্দুল-ইছলাম নবাবত কাণ্ড লাগিল, মুকলি নবাবৰ ঘা হ'ল, আৰু হস্তীৰ কপালত গুলী লাগিলত হস্তী উলটি পলাল। হস্তীৰ ভয়ে বঙ্গালো পলাল; ঘোঁৰা পৰিল ২টা। তেবে বঙ্গালে আপোনাৰ গড়ত ভঙ্গ হৈয়া ৰহিল, আচানেও বঙ্গালক বেঢ়ি গড় দিলেগৈ। বঙ্গালে

ওলাই যুদ্ধ নিদিলে, পাচে এবাৰ নোৱাৰি কাকুতি কৰি মাটি মাগে, বোলে, "আমি যুদ্ধ এৰিলোঁ; তোমৰা শৰ্ত্তপথালৈ চাই এৰি দিয়া, আমাৰ দেশলৈ যাওঁ।" তথাপি বৰফুকনে নেৰিলে, মহাৰাজাক ভয়ে। এইমতে এক মাহ হ'ল। বঙ্গালে খাইবাক নাপাই গড়ৰ ভিতৰতে শুখাই মৰে। ১০ ॥

হাজোত বঙ্গাল।—পাচে একোমতে নোৱাৰি বুজলিয়ো গড়ৰ ওলাই নান্মাধৰা বৰফুকনত বলিলহি। তাত পাচে আব্দুল-ইচ্লাম নবাবৰ পুতেক মীৰ্জা-নাথে, মীৰ্জা-হুচন-বেগ, বাজা কফুল-বেগ, মহম্মদ, বামচা, কণ্ঠচান্দ, এই সকলোৱে বলিলহি। পাচে বৰফুকনে সমস্তকে গড়গাওঁলৈ দি পঠালে। আৰু মীৰে বোলে, "পাৎসাৰ লোণ চাউল খাই কেনে হাৰাম কৰিম?" এই বুলি গড়ৰ ভিতৰতে যুদ্ধ দি মৰিল। সেই সময়তে হাজো উদ্ধাৰ কৰি বঙ্গালক আহোমে ধৰি আনিলে। হাতী পালে ২টা, ঘোঁৰা পালে ৮০, হিলৈ ৬০০, তৰোৱাল ২০০, পিতলৰ কামান ২টা, শক ১৫৫৮, মাঘ মাস। ১১ ॥

বৰুৱা বন্দী।—তাৰ পাচে নান্মাধৰা চেটিয়াক ৮/ত গোচৰ দিলে, "নিশানৰ বেলা বঙ্গালে পেৰা ভিতৰ কৰি কাপৰবোৰ ৰাখি মহাৰাজালৈ পাৎসা কিবা নি পঠালে, তাক মহাৰাজা পালে কি নাপালে, আমি নেজানিলোঁ। থাক ভৰালফুচিয়া ১৩০ বৰ তাঁতীয়ে পাৎসালৈ কাপৰ বৈছিলে, তাকো লুটি কৰি দক্ষিণকোলত পাতিলেনি, পাৎসাৰ কাপৰ আপুনি ৰাখিলে। মহা-ৰাজাৰ বাজাত লেকি ঠাবে পাইছিলে?" এই কথাতে নান্মাধৰা চেটিয়াক মাৰিলে। বৰবৰুৱা, গগৈক বৰুৱাক বন্দী কৰিলে, ১৫৫৮ শক। ১২ ॥

মথুপুৰত বঙ্গাল।—তদনন্তৰে পিকচাই চেটিয়াক বৰফুকন পাতিলে। তাৰ পাচে পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গাল মথুপুৰত গড় দি বহিলহি। তাক সন্মুখে ভেকা-দুৰৰা, টিংচু গদিকে গোলাত গড় দিলেগৈ। বঙ্গালেও যেনি আহি গোলাতে তিনি প্ৰহৰ বেলা যুজিলে। পাচে, বঙ্গালে আহোমৰ গড় ভাঙিব নোৱাৰি আপুনি ভঙ্গ হৈয়া বাৰেপইতাক গ'ল ১৫৫৯ শক, জেঠ মাহ। ১৩ ॥

বৈকীত বঙ্গাল।—ধৰ্ম্মৰাজাৰে, খাবোই চেটিয়াৰে উত্তৰক ভঙ্গালে। উত্তৰো পলাই বৰনগৰক গৈল, বৰনগৰতো যেনি বৈ ঘৰ পুৰিলে, তাৰ ডঙৰ সবো লুটি আনিলে, তাৰ বুনীয়েক সৈতে চৰা-কুৰ্ম্মাকো ধৰি আনিলে। পাচে উত্তৰেও বশ্য দিয়া আহোম নিস্তৰ কাটিলে। পাচে আপাবাহোম, অম, দুই আহি চুণবিত গড় দিলেহি। তেৱে লাইফ্ভাং, ফুলবৰুৱা, ভেকা-দুৰৰা, ধন্দৰাজা সবে চুণবিত গড় ভঙ্গালে। বেঁকী, পোমৰা, আথনিখনা,

এই তিনি ঠাইত থানা দিলে। আচাৰে তাৰো পৰা কাটি-মাৰি খেদিলে। তাত পাচে বঙ্গালে ভাকোকুচিত গড় দি বহিলগৈ। নাইকঙ্কা, ফুলবৰুৱা, খালাই চেটিয়া, ধৰ্ম্মবাজা, এই সমস্তে কালপানীত গড় দিয়া সমুখে বহিলগৈ যেন কাড়ে-গুলীয়ে লেপাই, মতামতি হৈ থাকে। এই মতে দুই মাহ গ'ল। ১৪ ॥

পিকচাই বন্দী।—সেই সময়তে মত্তকল্লী, মাৰৰকল্লী, নিনিশা, তিনি কটকীক ৮ বেৰে পিকচাইৰ ঠাইলৈ পঠিয়ালে, বোলে, "ফুকনে যে গুৱাহাটীত মাছ, পছু, মাৰি বং-আনন্দ কৰি বিশেষ্টৰূপে খাই থাকে, খাকিব পাইনেকি? আৰু বঙ্গালো বৰনগৰতে আছে। যদি তাৰে পৰা আহি আমাৰ লোকজন কাটে, তেতিয়া কিৰূপে ৰক্ষা পৰিব, পো-নাতিয়ে বা কোন আপাহত চাউল-পানি খাব?" এই ৰূপে তিনি কটকীয়ে কনত ফুকনে অসন্তোষ কৰি কটকীক বুজুৱিলে, বোজবাজো একো নিদিলে। পাচে তিনি কটকীও সন্তোষ নেপাই গুৱাহাটীত একৰাতি থাকিয়েই গ'ল। পাচে মত্তকল্লী, মাৰৰকল্লী, নিনিশা, তিনি কটকীয়ে ১০০৯ শকত পিকচাই চেটিয়াক মতাবাজত গোচৰ দিলে, বোলে, "দুই তিনিজনা ফুকনৰ মন নাপেলে, আৰু দুই তিৰোতাৰ কন্দন নাগে, তাকে ভাঙ্গিব নোৱাৰে আৰু ফুল পিন্ধিহে থাকে, এৰ কাৰ্য্য-কাম কি কৰিব।" এই কাৰণে লোহা লগাই আনি গড়ৰ কাষৰ হাতীশালত থলেনি। পাচে সৰুচকুৱা বৰগোহাঁইক পূৰ্ব্ব কথা সুমৰি পাছুত বৰফুকন পাতি থলে। ১৫ ॥

কালপানীত যুদ্ধ।—সেই সময়তে ফুলবৰুৱাই ৰাতি পৰা হি কালপানীত বঙ্গালৰ প্ৰধান গড় মাৰি আপোনাৰ গড়লৈ আহিল। নাইকঙ্কাক বিস্তৰ গালি পাৰিলে। ফুলবৰুৱাক বোলে, "গড় মাৰিলি যে কিয় এৰি আহিলি?" পাচে ফুলবৰুৱা ঊনতি ভঙ্গাৰা গড়তে দুখমনে থাকিলগৈ। আন দিনা বঙ্গালে ফুলবৰুৱাকো আনো দিনা গড়ত আছে তাকে ধৰিলেহি, তিনি বেলি মাৰি খেদিকালে। হাতে হাতে কটা-কটি কৰিছে, বোমাৰ শব্দে, মানুহৰ শব্দে কাৰে উপজিল, তথাপি যুদ্ধ নেৰিলে। এইমতে তিনি প্ৰহৰ বেলা হৈল, তথাপি গড় ভাঙ্গিব নোৱাৰিলে। পাচে তাৰ যি ওমৰাওলোকে যুদ্ধ কৰাইছিল, সেই সমস্তে ধৰিলেহি। আহোমৰ লোকৰ তাপৰ হৈ আছিল, লেপ খুলিবকো নোৱাৰে, কাড়-গুলীও চুকাল; কাৰো কেৰে ৰয়াহ নহ'ল

তেৱে সমস্তে গড় ভাঙ্গি পলাল, আৰু দুখন গড় বঙ্গালৰ হাতত লেতাপি ৰল; তাকো ৰাত দিহে ৰাতি আহোমে আনিলেহি, ১৫৫১ শকত, মাহ কাতি, তাৰিখ ২৮, ৰবিবাৰ। ৯৬ ॥

অসমীয়া সৈন্যৰ পৰাজয়।—তেৱে দুই দিন অন্তৰে ফুলবৰুৱাৰ দুই ভাৰেক পলাই আহিল। তাত পাছে মীৰ্জা-ৰহিমা, আবুলাচাৰ-খাঁ, মহম্মদ-জোমা, মাচুৰ্খাঁ, ৰামচন্দ্ৰ কাৰ্জি, উজিৰ, নীলাচাদ, সবে একত্ৰ হৈয়া নাৰে-পস্তাৰ আচামৰ সৈন্যক খেদিলে। তথাপিতো এক প্ৰহৰ বেলা যুজিহে এৰাল। আচামে বিস্তৰ লোক পৰিবাৰ দেখি বোলে দোৱাৰি ভাগিল। পোনোস্তা কোঁৱৰ পৰিল, হিচু মসিকৈ, লেচাম হাতি-সকৰা, এই দুই এৰাই আহিল, শক ১৫৫৯, মাহ আঘোণ, দিন ৫। ৯৭ ॥

কলিয়াবৰৰ যুদ্ধ।—যি কিছু ভগনীয়া লোক এৰাই আহিল, সিও পাণ্ডু-শৰাইঘাট পালেহি। যিবা শকচকুৱা গোঁহাই সেনাপতি হৈ আছিল, তেওঁকো বাতে ধৰিলে। বঙ্গালেও চেপি আহে। পাছে মহাৰজা শুনি মৰাঙ্গিৰ পাত্ৰ, খাণ্ডখৰা কোঁৱৰ, দুইকো মধকুৰচা কাণ্ডী সৈতে পঠাই দিলে, সিবোলো হৈ পালেহি। সেই সময়তে মীৰ্জা-আহিনা প্ৰমুখে বঙ্গালো আহি পাণ্ডু-শৰাইত ততকালে ধৰিলেহি। মাহত দিন ৰাতি যোজিহে হৈল; সম্বুখিবাকো নাপালে। পাছে ভগনীয়াৰ লগতে মৰাঙ্গিৰ পাত্ৰ খাণ্ডখৰা কোঁৱৰ, দুয়ো কাজলীক চাপি কলিয়াবৰ পালেহি। পাণ্ডু-শৰাই-ঘাটত একঠাই কাঙ্কো মাৰেঁাতা নহ'ল। আৰু যত নাৰ-নাৱৰীয়া পাণ্ডুত আছিল সবে বঙ্গালে নিলে। সেই বেলা পৰ্ব্বতীয়া বৰগোঁহাই, দিহিঙ্গীয়া বুঢ়াগোঁহাই, আৰু বৰপাত্ৰ গোঁহাই সবাৰ পৰা হৈ কলিয়াবৰতো গড় দিয়া ৰহিল। বঙ্গালেও ১৬ খন নাৱেৰে গো-ডিঙ্গাক আহি ভড়ুৱীতে পানী চাই উজাই কাজলীকে গল। পাছে তিনিজনা গোঁহায়ে স্বৰ্গদেৱৰ চৰণত কৈ পঠালে বোলে, "বঙ্গালে মাৰি-কাটি কাজলী পালেহি; স্বৰ্গদেৱে আজ্ঞা দিয়ক কাজলীতে আনি বঙ্গালক ধৰোঁহি।" পাছে মহাৰাজা শুনি পিকচাই চেতিয়াক বৰকুৰন পাত্ৰি দুইতে পঠালে ৯৮ ॥

আহোম সেনাৰ পলায়ন।—গোঁহাইবোৰক হাক দি পঠালে, বোলে, "মান বৰুৱা-ফুকনক মাত্ৰ পঠাব, চামধৰাগড় আওতাই তাতে থাকোকহেঁ, গোঁহাইবোৰ নালাগে।" পাছে গোঁহাইবোৰে মহাৰাজাৰ কথা নলৈ পিকচাই চেতিয়া লোপাণ্ডতেই সচেনো সহিতে খেদি গল। পাছে ৰাজা শুনি গোঁহাই-

লোকক ভাল নুবুলিলে। বৰুৱাবোৰে ছৈ আঠ দিন বঙালেৰে যুদ্ধ কৰিলে। দিনে দিনে শত-পঞ্চাশ পৰিল, ইমানকুৰি পৰিল। পাচে গোহাঁইবোৰে বোলে, "এবে দিনে বঙালক মাৰোঁ।" এই বুলি খেদি গল। বৰবৰুৱা পিকচাই পুৰুখো নাৱে-তৰে বঙালক ধৰিলে। প্ৰথমতে বৰবৰুৱাৰ নাৱ আগে লেলি গল। বঙালৰ নাৱ বুলিত আছিল, তাক বেৰে লেলেখিলে। তথাপি হতাহতি যুদ্ধ লাগিল। পাচে বঙালে বুলিৰপৰা ওলাই পাচৰ পৰা বৰবৰুৱাক ভিৰিলেহি। মোমাই-তামুলী বৰবৰুৱাও পানীত জাম্প দি পৰিছে এবাৰ। পাচে সকলো নাৱ ভঙ্গ হ'ল, তুৰুঙা লোকো পলালে। গোহাঁইবোৰো নাৱ এৰি ভঙ্গ খালে, টিচু গঞ্জিকৈও তৰোৱালৰ ঘা পাই যেন-তেনকৈ এৰাই আহিল। চিৰিংপো পৰিল, কুঁৱৰীবাৰে পাচত থাকি নাৱৰ লগ লৈছিলে। বিস্তৰ লোক পানীত পৰি মৰিল। পাচে সকলোৱে নাও চপাই তৰ উঠি পলালে। নাৱৰ আহিলা-পাতি বিস্তৰ পৰিল, যেনতেনমতে কলিয়াবৰ পালেহি। ৯৯॥

দিহিঙাৰ বিপদ।—পাচে মহাৰাজা শুনিলে, মুগুতি পৰাই অন্য লোকক কাটিব দিলে। ৰূপাই চেতিয়াক, নিজৰা ৰৰাক, গলমণিকক, হালোৱা হাজৰিকিয়াক কাটিলে; আলো হাজৰিকীয়া, শইকীয়া, ৰৰাক বিচাৰ কৰি কাটিলে; তিনি গোহাঁইকো বন্দিলে। বজাৰ হস্তী, বজাৰ ঘোঁৰা, নাৱ-নাৱৰী, আনো লোক কাঢ়ি আনি বৰবৰুৱা পিকচাইৰ হাতত দিলে। গোহাঁইবোৰক আপোনাৰ বিলতীয়া লোকেৰে চামধৰাত থাকিব দিলে, শক ১৫৬০, মাহ ভাদত। ১০০॥

বঙালৰ কটকী।— তাতপাচে মীৰ্জা-জাহিদা বৰকৰানিত ৰহিছে। আচানৰ বৰুৱাবোৰে চামধৰাৰ পৰা বঙালৰ গাতে মানুহ পঠালে, বোলে, "দিহোৰ যে ইঠাইক আহিছে, লোহাৰিক মনে আহিছে কি আন কিবা কামে আহিছে, তাক আমালৈ কৈ পঠাওক।" বঙালে বোলে, "দিহোৰে যদি বনৰ হস্তী, বনৰ আগৰ কাঠ, সোণা মৰিচ দিয়ে তেবে আমি লোহাই সকলো, ই কথা এটা উকিলত কৈ সত্য-কবুল কৰি কৈ পঠাব।" পাচে সেই সময়ত মোমাই তামুলী বৰবৰুৱাই অন্তঃপুৰীয়া ৰাজকুঁৱৰীৰ ভিতৰৰ সনাতনক আনি কটকী কৰি পঠালে। বৰুৱাবোৰে বোলে, "দুই মহিনাৰ পথ, সেই মহিনাৰে দিন দিলেহে স্বৰ্গদেৱত জনাই দিহিঙাকৰ বাক্যত পূৰ্ণ কৰিব পাৰোঁ; আন অৰ্থে কি কসম কৰিম?" নবাবে বোলে, "ভাল, সেই মহিনাতো আমি এই আগাতে ৰহিম, তুমিও শীঘ্ৰে স্বৰ্গদেৱত জনাও।" এই বুলি আমাৰ কটকী পঠালে। ১০১॥

নাওবৈচাৰ বিশ্বাসঘাতকতা।—কটকীৰ লগৰ এটা নাওবৈচা পলাই নবাবত কলে, বোলে, "কটকীয়ে যি কৈছে, সকলো মিছা, গড় আওতাই যুদ্ধলৈহে দিন লৈছে।" পাচে নবাবৰ মনতে থাকিল। পাচে বঙ্গালক বাধি গড়-প্ৰাকী তিয়াৰ কৰিলে। পাচে আচানে বঙ্গালৰ গালৈ সনাতন কটকীক পঠালে, বোলে, "বনৰ হস্তী যি খুজিছে হস্তী চাৰি নাথকো নিদিওঁ; বনৰ আগৰ কাঠ যি খুজিছে কাঠ চাৰি ভগাকাঠকো নিদিওঁ; বালুক যি খুজিছে বালুক চাৰি চেৰেকো নিদিওঁ; সোণা যি খুজিছে, সোণা চাৰি বালিকো নিদিওঁ।" ১০২ ॥

কটকীৰ অপমান।—এই কথা বঙ্গালে শুনি নাওবৈচাক আগলৈ আনি হানিবাই মুখি দুটি হাত কঁহ বুলি দুই গীমাৰ মাজত আমাৰ চকীৰ আগত কটকীক পানীত বান্ধি পেলালে। পাচে আমাৰ চকীয়ালে দেখি নাও মেলি ধৰি তুলি আনিলে পানীৰ পৰা। দক্ষিণকোলে ধৰবকুৱা চকীৰ, তিনিজনা গোহাঁই চাৰমৰাত পূৰ্ব্বতে আছে, পানীত পিকচাই চেঁচিয়া চকীৰ। প্ৰথমে বঙ্গালে উত্তৰকোলে চামধৰাত নাৱে-তৰে বৰগোহাঁইৰ গড়ত ধৰিলেহি। তাৰ লগে ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণো আহিছিল। চাৰি দণ্ড বেলাৰ পৰা গধুলিলৈ এৰিলে। বৰ ডাঙৰ যুদ্ধ হ'ল। বঙ্গালৰ শৰে উত্তৰকোলৰ গড়ৰ ধাৰে উপচিল। সেইপোনে বঙ্গাল এটা জাঙৰ দিহি গড় উঠিলহি। পাচে আচানে হিলৈৰে কোবাই মাৰিলে। দক্ষিণকোলে যুদ্ধ নহ'ল। নাৱেও যুদ্ধ নোৱাৰিলে। সিদিনা নোৱাৰি গধুলি ভঙৰী পাৰ হৈ ৰহিল, শক ১৫৬০, মাঘ মাহ। ১০৩ ॥

বঙ্গালৰ পৰাজয়।—আনকালিনা বঙ্গালে উত্তৰকোলে চাৰি দণ্ড বেলাৰ বাট ধুৰি বুঢ়াগোহাঁইৰ গড়ত ধৰিলেহি। আমাৰো তিনিজনা গোহাঁই, ৰূপ সন্দিকৈ, নৰসিংহ পাত্ৰ, আনো দত্ত ফুকন, ৰাজখোৱা, হাজৰিকীয়া, শইকীয়া, এই সকলে প্ৰাণটাকিও যুদ্ধ কৰিলে। বঙ্গাল যদি ইমান শৰে আৰু কৈল উঠি মৰে, এইমতে সাৱধান বুলি বঙ্গাল হাৰিল। জৈমন কাঠী এক চিপাই মৃত্যুকো নগণি গড় উঠিলহি। তাক তৎকালে মাৰিলে। আৰ দিকৰাই নদী, গড়ধাৰে বঙ্গালে উপচিল। আৰ নাৱৰ যুদ্ধত বিস্তৰ বঙ্গাল গুলী লাগি মৰিল। তেবে তিনি দিন অন্তৰে যুদ্ধে নোৱাৰি মীৰ্জা-আহিনা, আহ্লাদাৰ-খাঁ, আগামামোদ, জোমা, ৰাহিম-খা, ইচ্ছপিতৰ, মীৰচাদ, প্ৰাণনাৰায়ণ, ৰামচন্দ্ৰ, কাজি, উধৱ, এই সকলে বিমুখে গল। পাচে গুৱাহাটীত ৰহিল, ১৫৬০ শকত, মাঘ মাহ। ১০৪ ॥

দুই বৰুৱালৈ বঙ্গালৰ পত্ৰ।—কাজনীৰ দুই বৰুৱাৰ গাতে কেমনজান উকিলৰ পঠাই সন্দেশ-পত্ৰ ৺ৰ নামে দি পঠালে।

পত্ৰ এই—

মহামহিম শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা ও ফেটিয়া গোহাঁই মহাশয়েষু—

সগৌৰৱ লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আৰ তোমাৰ বাক্যোন্নতি হালেছা চাহি, ওপৰং ৺শ্ৰীশ্ৰীযুতেৰ থানে উকিল কেমনজান এক আদমিকো ভেজোহে, তোমৰা দুই জনৰ বকিছুনতে গাতিৰ বুচি হইবেক, আৰৰ চৰ্ব্বৰায় দুই জনেৰ সাথ অৰ্দ্দিত্ব কৰিলে শ্ৰীশ্ৰীযুত ৺প্ৰসন্ন হৈবেক, অতএৱ আমি তোমাৰ চাগিৰ হৈলোঁ, তুমি আমাৰ সলাহকৰ, আৰ তোমাৰ সিকিৰ বৰঙৰৈ সওদ আমাৰ মলুকেৰ চা-মহাজন সাউদেৰ চৌল বতায়া খৰিদ কৰ, যে জোখ-জোখো বস্তু লাগে সে ভাগায়া পায়দা কৰ। ইহাকৰ কাজ-কাম, মালুম হৌবে, অধিক কি লেখিম। আপুনি জানত্তা হোগা, ইতি—জিলকাজ ১৫৬০ শক, মাস ফাল্গুন, ১০ দিন গতে। ইতি।

সন্দেশ—ধৌনা ২, চন্দন কাষ্ঠ ২ মোনা, চাৰ ২ মুঠা, মাহৰি ২০ কুৰি পীৰকা ২০ কুৰি, চিত ৫ থান। আৰ বচনে বুলিলে, "৺দেৱ ৰাজাক আমি বাপ টাকিলোঁ। ৺ত কৈ আমাকো হাটি-খাটি দিয়োক।" এই বুলি উকিল পঠালে। ৺ও সকল ঠাইৰ মানুহ আহিব দিলে। পৰ্ব্বতীয়া মথাও আহিল। পাচে ৺ৰে শুনি তাৰ দি ৰাজহাত আনিছিলে, সকলোকে অলোচাই দিলে। ৺দেও তাক অনেক বস্ত্ৰজাত, টকা, বাহন দি বিদায় দিলে। ১০৫ ॥

কাৰ্দেৰৱৈলৈ আহ্লায়াৰ-খাঁৰ পত্ৰ।—পাচে মাচিন-খাঁ, মীৰ্জা-জাহিমা, ইহঁত প্ৰমুখ্যে ভঙীয়াই গল। ওৰাহাটীত আহ্লায়াৰ-খাঁক থৈ গল প্ৰীতিৰ ওপৰে। আহ্লায়াৰ-খাঁ মথাৰ আদেশৰ সমুখে ৰহিল। তাত পাচে বৰবৰুৱা, পিকচাই ফেটিয়া, আহ্লায়াৰ-খাঁয়ে উভতে বৰনদী, দক্ষিণকোলৰ অসুৰালি সীমা কৰি ৺দেৱৰ ঠাইক পত্ৰ-সন্দেশ দি ছেক্-নেমা কটকীক পঠাই প্ৰীতিয়ে থাকিল।

পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলাধাৰ-বিবিধ-গুণানাড্বুত-সুৰ-নদী-সলিলাং নিৰ্ম্মল-যশোৰাশি পৰিপূৰিত-কলেবৰ শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা সদাচাৰ-চৰিত্ৰ-বিচিত্ৰ মন্ত্ৰীবৰেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ ইথানেৰ কুশল, তোমাৰ কুশল মঙ্গল চাহেচা বাঞ্চি, পৰং তোমাৰ ফৰমান নজৰেত জানিলোঁ, নও দিন দিন সৌহ্দ্দি হানৰ হইবেক, অতএব তোমাৰ আমাৰ মাজে কিঞ্চিত দিলগিৰ নেস্ত, আৰ তুমি বুলিছ উত্তৰে বৰনদী দক্ষিণকোলে অসুৰালি ইতি মবাত তোমাৰ আমাৰ নাক্কাৰণ কিনিবেক, আৰ দুই মজন গো-ব্ৰাহ্মণৰ সুখে ৰহিলে এই ধৰ্ম্ম তোমাৰ বংশ প্ৰতিষ্ঠাতেসে সুমান দুইহানাৰ পুত্ৰাদি হৈলে ওপৰবগ মহুকে থোৱনি হৈবেক। আৰৰ বদনাম কিছু নাৰহিবেক। আৰ তোমাৰ উকিল সনাতন ও কানু শৰ্ম্মা ইহানাৰ সঙ্গে ও আমাৰ আদমি ছেক-মেদা ও বাৰথাণ্ডৰ ও আকাদশ তোমাৰ থানে ভেজিতেছি, শ্ৰীশ্ৰীযুতেৰ থানে হুজুৰ কয়া দশ-পাক্ক বোজত কিৰি পঠাইবা। এমত হৈলে তোমাৰ আমাৰ কিছু সন্দিগ্ধতা নাৰহিবেক। আৰ এমবাৰ মুখে সমস্তে জানিবেক অধিক কি লেখিম। আপুনি সমস্তে জান।

তোমাৰ নিমিত্তে পত্ৰ-সন্দেশ,—বাগ্ধা ১ খন, নং ২ ঘোনা, চিনি ২ মোন, ৰূপোৱানী পটুকা ৩ যাচ, সোণোৱানী ৩ যাচ, সুগন্ধ বালা ২ সেৰ, জাইফল ১মোন, ঘোঁৰা ২টা। ইতি, শক ১৫৬১, মাস মাঘ। ১০৬ ॥

আহ্লাযাৰ-খাঁৰ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত।—ছেক-মেদা ও আকাদশৰ সঙ্গত সনাতন, কানুৰে আহ্লাযাৰ-খাঁৰ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত দিলে।

পত্ৰ এই—

স্বস্তি নিখিল-গুণৈকধাম-সৰ্ব্বোপমাযোগ্য শ্ৰীযুত নবাব আহ্লাযাৰ-খাঁ

শুভাশয়েষু—

সস্নেহপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যাঞ্চ এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি। পৰং সমাচাৰ এই, তোমাৰ উকিল ছেক-মেদা ও আকাদশ, এই দুইজন মনুষ্য পঠাই দিছিলা। সে আহি পঢ়ছিল, ইহানাৰ মুখে তোমাৰ কুশল শুনিয়া পৰম সন্তোষ হৈলোঁ। আৰ তুমি বুলিয়াছা উত্তৰে বৰনদী, দক্ষিণে অসুৰালি এমত বন্ধানিবন্ধানুক্ৰমে হদ্দকৰাৰ হলে উভয়ান পক্ষে ৰক্ষা হৈল, সে ধৰ্ম্ম তোমাৰ আমাৰ বংশ প্ৰতিষ্ঠা দিন দিন অনাদ্যানুৰূপে বাঢ়িতে যাইব, খালি নাইহবেক। এমত যে কুপাৰিত লিখিছ ইপোট উত্তম লিখিছ; কিন্তু বৰ মনুষ্যৰ প্ৰীতি-কৰাৰ কদাচিত নাফিৰে। সেই যেমনে উত্তৰোত্তৰে ৰক্ষা পৰে তাক কৰিবা। আৰ তুমি যি বুলিছ দশ-পাক্ক বোজত উকিল পঠাইবা

সেই বচনত থাকি আমাৰ সঙ্গত ৺ৰ চৰণত সন্তুভাই হুজুৰ কৰিবো। ৺ও যেনত কথা হৈল তাক তোমাৰ উকিল সমস্তে কহিবেক। পৰঃ পূৰ্ব্বাপৰেও নবাব সকলেৰে গুৱাহাটীত থাকি কথা-বাৰ্ত্তা অনেক হোৱা আছে। অদ্যাপি সেখানৰ কাৰ্য্য কৰিতে ভাৰ তোমাৰ ওপৰ; ই ঠাইৰ আমাৰ ওপৰ, অতএব তোমাৰ মনে যেনত ভাল প্ৰতিবাসে তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ তৎকাল লেখিবা। এনত হইলে তোমাৰ আমাৰ মৈত্ৰী কিসক নাৰহিবেক্। আৰ বাকী সমাচাৰ সনাতন ও শ্ৰীকান্ত এমবাৰ মুখে জ্ঞাত হইবা। কিমধিকম্ বিজ্ঞবৰেষু।

আৰ তোমাৰ অৰ্থে সন্দেশ,—হস্তীদন্ত ১৪টা, শাঙ্খ ২৭ টা, কনীয়া চামৰ ২০ টা, মৰিচ ১০ সেৰ, খড়্গ ২টা, সোণেৰে মঙ্গলা কৰা কটাৰী ২ খন। শক ১৫৬২, মাস জ্যৈষ্ঠ, তেৰিখ ১২। ১০৭ ॥

সোমাই-তামুলীৰ প্ৰশংসা।—সেই সময়তে ছেক-মেনায়ে আহ্লাদাৰ-খাঁৰ আগত বোলে, "৺ৰ ৰজা মহৰ সাক্ষাৎ মহাদেৱ; সোমাই-তামুলী মহৰ সাক্ষাৎ নন্দীশ্বৰ; সি থানত থাকে সি থান কৈলাস। এই দুই জন থাকে যালে কোন সাহস কৰিবেক?" আহ্লাদাৰ-খাঁয়ে বোলে, "সি কৈছ সকলে সত্য, কৰ্ম্মানুসাৰে দুইৰো একোটা জন্ম।" তাত পাচে শিঙ্গৰিৰ ওচৰ গোবাকুচি গ্ৰামত আমাৰ চকী আছিল, তাতে ভোট ডফলাৰে কিনা-বিকা কৰিছিল। এনেতে আমাৰ দুৰ্বৃত্ত মানুহ সহিতে দুৱাৰ্দ্দাৰৰ বেটা শত্ৰুগনে শিঙ্গৰিৰ গোপেশ্বৰ ৺৺ৰ ঠাইত থাকি ভোট, ডফলা, নৰঙ্গীৰ চুটিয়া কোঁৱৰৰ মানহ-দুমুহয়ো সহিতে সকলেও অনো-অনো কিনা-বিকা কৰিছিল। ১০৮ ॥

তিতকৰ্য্যা সমাচাৰ।—এনে সময়তে শ্যামতখাঁ ৰঙ্গালে গোপেশ্বৰ ৺৺ৰ কপৰ খুৰী কপৰ নালেৰে ঠুঙুৰি সোনাই লৈ আছিল। পাচে শত্ৰুগনে বোলে, "৺৺ৰ বস্ত্ৰ কিয় নিব?" ৰঙ্গালে বোলে, "ভোটে দিয়া বস্ত্ৰ, আমাকে যে বাধে সিহতে বাধিবৰ কি?" এই বুলি তিনিটা মানুহ মাৰি ধৰি গোবাকুচি গ্ৰামত এৰি গৈল, বস্ত্ৰকো নিলে। এই কথাতে থাকি আমাৰো শত্ৰুগন দুৱৰীয়াৰে ৰমন পৰ্ব্বতৰ কোষৰ পৰা দুটা শেন, তিনিটা তুৰিয়া, ৰঙ্গাল ২৩টা ধৰি বন্দীকৈ থলেনি। তাৰ সগত পঁচজন কেইটামান পলাই আহি কামৰূপৰ গোৰ-পোচ কৰিবাক খুব কৰি শৰণাই প্ৰাক্তৰ দিছিলে। সি থৈ তাত কলে, ; সিয়ো মীৰ-খচন্ কানগুই চান্দ-খাঁ সেৱালেৰে আনচি, আহ্লাদাৰ-খাঁত কলে, বোলে, "চাহাবে আচাৰেৰে এখন একনাথ প্ৰীতিৰ কাৰন কি? পাৎসাৰ তামচাৰ ৰাজ-তুতিৰা সহিতে মানুহ ধৰি দুখ দিলেই, এনত

হলে উভয় দলৰ মধ্যত কেমন প্ৰীতিৰ সৰিয়ত ৰহে, বাৰম্বাৰ এনত কৰি থাকে, তথাপি চাহাবে যে এনত বুজ নাকৰে ইখোটি ভাল নহব। এতিয়া তোমাক আমাকো নাজানি কি কৰে আচাৰে।" এই প্ৰকাৰে অনেক নবাবত কলে। এই কথা শুনি নবাবেও মনে বিমৃশ কৰি নবাবৰ নাতিৰেকক গীৰছা-তেলাক পত্ৰ-সন্দেশ দি বৰবৰুৱাৰ ঠাইত উকিল কৰি পঠালে। ১০৯॥

নবাবৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলগুণৰাশিসম্পন্ন-অশেষ-বিদ্যাবিনোদ-বিশাৰদ-স্বকুল-কমল-বিস্তাৰিত-ভাস্বত-সাদৃশ্য-জ্যোতিৰ্ম্মান-সৎকীৰ্ত্তিনিকৰ-শুভ্ৰ-পবিত্ৰ-নিৰ্ম্মল-কলেবৰেষু, শ্ৰীযুত বৰুৱা গোসাঞি বৰফুকন জিউ মহানুভাব-সচ্চৰিত্ৰেষু—

শিবতভগাতঃ প্ৰয়োজন লেখনং মুদা কাৰ্য্যঞ্চ পৰং ও এথানে খুব দৌলত হ্যাল। নাকেঞি মৰেৰত, ওপৰগে হাৱালেও হকিকৎ স্বৰ্‌জিয়ান ও এক্তাগাঞী আজিয়ত, ৶চাদিয়ে জাহিৰ হুনাকেঞ্জ শাহানিদেন্ত। ও আগৰ বিশেষ তোমাৰ প্ৰীতি-পত্ৰ ৰনুসঙ্কাহ যে কৌথ চেনামি সমেৎ ও সগন ও শ্ৰীমাৰ মজুন্দাৰ দোনা মাতব্বৰ্কে। আদমি ইতৰ্ককো ফেৰিস্তান বোধ, তাহলে নহন আনাম্ খবৰকে গোস্তান চুনাকে দোস্ত বনায়েত, দোতৰফকে চিফতচফায়ত পৰস্পৰে ইসন বোজ চুনা মানান তথ বদাবদ ওদিগিৰ তোটি, ডেক্সাকে শ্ৰীশ্ৰী৶৵ চাহেবক চৰকাৰী দিনমাহমুদ ও গৰবৰ ২৩ আদমিকো বুৰিলস্ত এমত জবাব বাৰ বাৰ লেখ। এইৰূপ দোষ্টি সমুত্তৰে আজ জানিব, নামুৱা জুৰিমদ মদাৰ, বিশেষ তোমাৰি মুৱানন্দাৰে নাডকা ৶কে খোচহাল শিকাৰী-খয়কে বাজ ও আগৰ চাহেব চাদিমাস তুতিৰা জুনাও আদনি চিনাকে নামে গুজাৰৎ, ও বাজ ও তুতিৰা ও গৰবসকো আদনি ও কিছু আছে মেৰবান্, ও আনৰ্দ হায়ান মুনদেন্ত ও আমাৰে এতবাৰি চাল-খাঁ ও গাজ-চেকাৰ পহিলবে জবাব বতায়ত তথাচ ও বাজ ও তুতিৰা ও গৰবসকে আদনি সৰ হাবামখোৰ নিথা দাস্ত, নয়ো হাবাৰ্হানা মেকুনদ ন বাৰয়ে গৰ্দ্দন। আৰ আমাৰ কেমনে একলাস-নাতেও খাতিৰে কুমন, আৰ যে কৰিছ সে তোমাৰ ভালাই, দৌলত নিগাদাস্ত। ই অলপ কাৰ্য্য। তাহাৰ সমাচাৰ এই, আৰ অধিকত কহিব হামাঠেৰ নবিবস্ত। ও গীৰ্হা-তেলা যেৰূপ বাকী হকায়ক খেৰখেৰ আহিবাৰে সেৰূপ আমাৰ মনুফেৰ কামেৰ মৰ্দ্দাৰ আদমিকো খাহেদ গুজাস্ত। ইতি সহৰ, জুনাদিবোল, শক ১৫৬২, মাসৰ্দাদ ভাদ্ৰ, তেৰিক্ষ ১১।

সন্দেশ।—বানাত ১ থান, পালেঙ্গপোচ ২ থান, লং ৪ সেৰ, বাৰখনীয়া মলিডা ২ থান, হোমকাম বাৰ্ষৰ ৩ সেৰ, চিনি ২ মোন, লোণ ৭ মোন। ১১০॥

কটকীৰ আশ্বাস।—সেই সময়তে আমাৰ দুই কটকী আহ্লাবাৰ-খাঁৰ ঠাইক পঠাইছিলে। আমাৰ দুই কটকীক ছাহবুলন্দৰ ওচৰত থৈছিলে, সিইঁতক যোজ দিছিলে,—চাউল ২০ মোন, মচুৰ ৫ মোন, মুগ ২ মোন, মাহ ৩ মোন, ঘিউ ১০ সেৰ, আলুক ২ চক, লোণ ২ মোন, পাণ ২ পাচি, তামোল ২ পাচি, আদা ৪ চক, মাছ ২০ কুৰি, তেল ৪ কলহ, চিনি ৪৬ সেৰ, খাসি ২টা, গুৰ ৪ কলহ। এইৰূপে ৪ দিন অন্তৰে যোজ দিছিলে। ৪ দিন অন্তৰে নবাবৰ ভিতৰ কৰি নিছিলে। সেই সময়তে এক দিনা আহ্লাবাৰ-খাঁয়ে বোলে, "গড়গ্ৰামলৈ কেতি যোজন পথ?" আমাৰ সনাতন উকিলে বোলে, "চাহাব, গড়গ্ৰামক লাগি ২ মহিনাৰ পথ।" এনেতে দুৱাৰদাৰৰ বেটা জয়ানন্দে বোলে, "চাহাব, ৮ যোজন পথ,—উকিলে মিছা কহে।" পাচে নবাবে বোলে, "এখন তোমাৰ মনুষ্যে দুৱাৰদাৰে ৮ যোজনক বাট কহে, তুমি কিছুৰাক্তে দোমাহিনাকে বাট ঝুট কহ?" সনাতনে বোলে, 'উদয়-গিৰিৰ স্বৰ্গ দেও, অস্তগিৰিৰ দিল্লীৰ পাৎশা, দুই জনেও পূৰ্ব্বাপৰ উকিল যি কহে তাকেহে সত্য মানে। এখন তুমি যে দুৱাৰদাৰ বুলি যে মহাজন আৰ মুখেহে সবুৰ কৰহ। মাত আমাৰ খাঁনিকো বিশ্বাস নাহি কৰোঁ। তুমি আপোন মালিক বুঢ়ি কৰ, আমি যো কুচুৰাল কহো সব সত্য কহোঁ।" পাচে আহ্লাবাৰ-খাঁয়ে বোলে, "উকিল যো কুচুনাৰ কহ সব সত্য। সিটো নাপাবি তাৰে বাহু নামঞ্জুৰ কৰো।" পাচে আমাৰ উকিলক বটা-বাহন দি বিদায় দিলে। বিদায় দিলো তেও পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত পত্ৰতে পাই পুনৰ্ব্বাৰ-চন্দ্ৰনাৰায়ণৰ কথা একো নকলে। আমাৰ উকিলৰ লগে পুনৰবাৰ চেক-মেলাক পঠালে। ১১১॥

আহ্লাবাৰ-খাঁৰ ধৰকন্দালৈ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলগুণালয়-পৰম-স্বপ্ৰতিষ্ঠিত শ্ৰীযুত ধৰকন্দা গোঁসাই ও শ্ৰীচেতিয়া গোঁহাই মহামহোগ্ৰ-প্ৰতাপেষু—

লিখনং কাৰ্য্যঞ্চ আগে তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বথা চাহে, সাম্প্ৰত তোমাৰ মেহৰবাণি দিন দিন নজিক আহাহেৱাৰ খাহদাই খৌৰে। আৰ তুমি যি পত্ৰ সমুহ আপিন ভেজিলেক সিটো চিত্ৰাপ পৰছিল। তাহনাৰ বুঝহুত জনি, সাক্ষাৎ ৰূপ পত্ৰখানাৰি চমনদিন কৰিবা জানিলাম। পত্ৰাৰ্থবিন প্ৰকৃত কাম-

ৰূপ উচিত, নহতো তোমাৰ আমাৰ একত্ৰ-মৈত্ৰ ভাবৰূপ যশপ্ৰাপ্তিৰ আকস্মাৰ সদৃশ সাক্ষাত ৰহে ইযোৰ্ থাকে। অতএব খুব হকিকতনা ভেদ ৰোস-লোত্ৰ ৰক্তলত্ত চড়হা উভাপক্ষ নাভেদ লোহান মৰাতোৰ তনজিল পৰম বোমাই-পেৰুন্নৰ সব ৰাখ কৰে। একাবৰ্ণ আমাৰ দৰবাৰেৰ অহোৰ বাৰাণ ৰহে, ভোনতি এমত্ত কৌলি কৰণুৰে সৰ লোভৰ নৰচৰ্চ্চ খোদজাতে নুৰাগিন, লোক্ত বেতোৰ ধৰ্ম্মৱাহান ওপৰ তোমাৰ আমাৰ দৌলত একৈতা মোস্কৰহে। এতে উভয়দি গদৰিয়া ৰাৰত গো-ব্ৰাহ্মণ পৰোষৰ পালনকৰণতা সৰ্ব্বত্ৰ বলবন্তিতা হোৱে এমত্ত হৈতে তোমাৰ আমাৰ যে যে দুসুমন আছে অন্তঃকৰণ যে মৰ্মনৰ গৰ্ব্ব সেহি গাহস্কিক চাতাৰ মাহে কাৰ্ট্টি আৰ অধিক কত কত কহিব। তোমাদেৰ উকিল সনাতন ও শ্ৰীকান্ত শৰ্ম্মা আমাদেৰ ও ফেক-মেদা এমৰা সাৰশেষ কহিবেক যাতে প্ৰীতিৰ ওপৰ ৰহে, কমিতা নাৰহে আৰেক কৰ। ইতি সহৰ গৌহাতি, ১০৬৪, পৌষ মাস।

সন্দেশ,—মানত ৯ থান, গোলাপাৰানী পাগজমা ২ থান, পটুকা ৪ গচ, ৰং ৩ সেৰ, জাইফল ১ মোন, অগৰু কাঠ ২ সেৰ, বাঠা ২ থান, চিনি ২ মোন, লোণ ৫ মোন। ১১২ ॥

স্বৰ্গদেৱৰ আৰু কটকী।—পাচে ফেক-মেদাক বাৰাণে তুৰি বৰুৱাৰ ঠাইতে থাবি আমাৰ দুই কটকীক সেই বাৰ্ত্তাসেৰে ৺ৰ ঠাই পঠালে। ৺ও একৰূপ কথা-বাৰ্ত্তা শুনি সন্তোষক পালে। সেই সময়তে দুই উকিলক ৺ৰে বোলে, "বাদুশাৰ পুত্ৰেৰ, তহঁতত আৰু কোনো কথা-বাৰ্ত্তা আছেনেকি?" সিবোলাকে বোলে, "দুই আমাৰ বান কথা আছে। ৺ৰে যদি পুনৰ্ব্বাৰ নোসোধে আমি কলীইতে কব নোৱাৰো।" ৺এ বোলে, "নোসোধো।" পাচে সনাতন কটকীয়ে বোলে, "বনৰ হস্তী অনেক যত্ন কৰি আনি ৺ৰ শালত গলত চেপা দি থৈছে। তাক বেৰি দিলে শালতে থাকে কি বনলৈকে যায়?" আৰু বোলে, "৺ৰ বন্দী-বেটী বিদেশলৈ পাছে তৈতে মৰিলে তাৰ ধৰা-নুৰিতো ৺ৰে বাজাত থাকে কি বিদেশলৈ এৰি দিয়ে?" আৰু বোলে, "পিতৃ, মাতৃ, ভ্ৰাতৃ, সকলোৰো একে অধৰ একে অন্ন খাতো বড়ে আৱৰি থাকে, এই কাৰণেহে সকলোৰে মৰ্য্যাদা ৰহে। আমি কলীইতে কিছু নাজানো, যি কৈছো সকলো অশুভ। ৺দেৱৰ চৰণে যদি খাচ-বিচাৰ কৰি ধাৰে তেহে।" এই শুনি সিবোলাক চাহৰ পৰা নামি আহিল। ৺দেৱেও পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গালৈ পাঠিলে। ইবোলাকেও বাটতে

বৰুৱাৰ ঠাইত সকল সম্ভেদ লৈ বোলে, “৺এ ব্ৰাহ্মণক মাৰিব ভেজেলে আমাত ব্ৰহ্মবধ লাগাগে।” সেই সময়ত অন্তঃপুৰীয়া লেতেৰা মাধবৰ পুতেকক ৺এ জগন্নু সহিতে বৰুৱাৰ ঠাইলৈ পঠাই স্তুতি আছিল। ৺দেৱে বোলে, “কটকীইতে কি কৈছে তাৰ কথা-বাৰ্ত্তাৰ গুপুতি আশয় জেঠেৰীয়ে লোলে কৈ পাইছোঁক।” পাছে বৰুৱায়ে ৺দেৱৰ চৰণলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰি ব্ৰাহ্মণৰ অৰ্থে জনাই আছিল। ৺ও ভাবাচোঁ বুলি বোলে, “কাদিলোঁহঁতে সাতো জেঠেৰীয়ো মাতি আছিছে, বাবুনীৰ পুতেকে মাতি গৈছে, এই কাৰণেহে নাকাটিলোঁ। তথাপি জেঠেৰীয়ে ভালৰূপে শিখাই দিবক।” এই বুলি চাঙ্গৰপৰা ও সমাতিক গোটাই খেদিলে, তাৰ পুতেক জয়ানন্দক নিতাস্তে জগন্নুৰ হাতে জনাই ১০টা ১০টা কিল মাৰিছিল সাতো পুৰ্ব্বে ৺ৰ আগত সনাতন কটকীক কুটাৰ পো বুলি সমাতিয়ে গালি পাৰিলে। তাকো উনটি গালি পাৰিলে। ৺দেৱে দুইকো গোটাই খেদিলে। সেই কথা সনাতনৰ মনতে আছিল। সেই কথাতে ছল পাই তাকো এই ৰূপ কৰিলে। পুনৰ্ব্বাৰ ছেক-মেলাকো ৺এ খানাপে বিদায় দিব দিলে; বৰুৱাও বটা-বাহন দি বিদায় দিলে। পুনৰ-বাৰ আহুনাবাৰ-খাঁয়ে বচিপ-খাঁ, নুৰৰ-খাঁ, দুই উকিল আমাৰ কটকীৰ সগত পঠাই দিলে। ১১৩ ॥

আহুনাবাৰ-খাঁৰ বৰবৰুৱালৈ দ্বিতীয় পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলৈক-নিলয়-পৰম-সুপ্ৰতিষ্ঠিত-কলেৱৰ লিখিতং

শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা গোঁহাই ও ঢেকিয়া গোঁহাই সুহৃদয়ৰ চৰিত্ৰেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চাগে আগেয়ে তোমাৰ সৈৰত খুব মঙ্গল জাহানকেৰৰ মনিস্ব উপযুক্ত ৺৺লে মাগতাহো। পৰে তোৰুত্তি আশিস আমাৰা, সৰ্ব্বথা চলনছৰ ওপৰ মাফিক হৈয়া আছিব, তথা সনেত স্নেহে এখন তোমাৰ একইত লোকক বাৰ্ত্তা হাসিত সেৱ সেৱ ও আমাৰ সাথ ভেজিতে বহ। আমিও পুৰ্ব্ব পুৰ্ব্ব ওমৰাওসকলেৰ যে সৌহাৰ্দ্দ অভিমত সেমত খাতিৰ ৰাখিবকে বোৱনি হৈয়া বচিপ-খাঁকে ও নুৰৰ-খাঁ, দুই জন আপনি তোমাৰ পাচ ভেজিতেআছি। আহনাৰ সঙ্গে অনেক মনুষ্য সুচাৰুৰূপে ওখান হঁক ৰহুৰকে পঠাৱাৰ উচিত নহে। এমন কৌশিকে যেহি যেহি প্ৰয়োজন চিত্তকে ওপৰ থাকিতু ছিল সেহি তমাম লোভি দলেৰ গায়না বহে। পাহাৰ-পৰ্ব্বাস চুপক ওৰকানিতে মাগতাহো। এতেকে তোমাৰ আমাৰ চিত্ত বিকৃততাৰ নাহি বহে। কি কাৰ্য্যত লোপকৰ বাতত গো-ব্ৰাহ্মণে হৈয়াৰ স্তুতি তা খুব নিত বহে সেহি ভাৱ উভয় পক্ষাভিমত কৰ্ত্তব্যতা বাবেৰ সব গৰজ মিলাপিৰ

ৰনকৌলি আৰত পাৰশেৰ তোড়কাহে, নাৰাতাহোঁ, মেৰ ও আৰৰ সাম্পুত যাতাহে। অতএৱ তুমি আমাৰ যেখন পি কাৰ্য্য তাগাৰত হুকুম কৰ সেহি ৰূপ অভিলাস আভিনত হৈবেক। এত দোস্ত প্ৰীতাৰ্থ সাৰকাশ ৰহে। আৰ এখন যে লিখিয়াছ নীল-খাঁ তোমাৰ মজিক ৰহে। এহিৰূপ ভেন্তা তোমাৰ নুৰানদাবেৰ বেটা মাদাবুল শক্ৰসেন ও জানাল অনা শত বাৰবাৰ মাচুচ কেনত হুকুম কৰাহে, এক হেজন ফেৰবাই মিত্ৰ নবাব যে আগমিকো বোকছাকে থানা গুৱেছে; আনেক হৈতে এমত অপৰিতোষ না বিচাৰ কৰ অপৰীৰাগমিত ৺পাৎচাহানৰ বলুকেন লোকসৱহ সাৰকাশ হৈয়াছে। কোনো মনে কাৰ ৰাখিতে সামৰ্থ ৰহে, আপোন মাৰ্জিক ৰহে কৰ্ম্মানুসাৰে, দোৰ চড়ে আমিতো কোন ওজুৰে যাতাহোঁ, নিকৰ্ম নাজনখাহে, আৰ অধিক কি কহিন। হামাৰ চিত্তকে অশত খানিক নাহিবৈ। এথা আহৱ যেকি বাকীত ৰহে তোমাৰ উকিল সনাতন ও শ্ৰীকান্ত সাৱধানে হুকুম কহিবেক। তুমি আপোন বিচাৰপূৰ্ব্ব শানিস্তমল হৌতাহেঁ, ইতি, সনবিছ্ শানি ১০৬৫, শ্ৰাৱণ, তেৰিক ১১।

সন্দেশ।—বানাত ১, পালেঙ্গপোচ ৫, নং ২ সেৰ, জাইফল ১ মোন, চিট ২ থান, ফেকশন ২ থান, ৰকনাথৰ ৫ সেৰ, চিনি ২ মোন, লোং ৮ তোল। ৰচিপ্‌-খাঁ, মুক্ৰ-খাঁ, দুই উকিলক ৺ত জনাই ৰকৱাৰে বিদায় দিলে বঁচী-নাহন দি। ১১৪ ॥

ভিতৰুৱা কাজিয়া।—এই কথাৰ আগে জাহিনা-পুখুৰ সময়ত ৺পাৎ-সাৰ চৰকাৰি দিল-ৰহমৰ নাৰ বঙ্গাল ১ টা, ৰচিপ্‌-খাঁ ১, মজবান-খাঁ ১, এই তিনি পুখুখো ২৩ বঙ্গালৰ বেহনীয়া মানুহ পিঙ্গলিৰ কোষে গোৰাকুচি-গ্ৰামত ভোটি, ডকনা সহিতে তাতে কিনা-বিকা কৰি আছিল আমাৰ মানুহ সহিতে। আমাৰ মানুহ ১টাক ধন কৰি ছুৰী হানি মাৰিলে, পাতক-সায়কৰ নগৰ ১ টাৰ মুৰ কাটিলে, নকুল নজৰৰ নগৰ এক চেকেৰিক কাটিব খুজিলে, পলাই তিনিও এৰাই বৰুৱাৰ ঠাইত ওচৰিলে। বৰুৱাই বোলে, "আমাৰ বাগুৰ চেৰৰকাল গীতি-কচৰা সোমাই এৰাইছে পলাই; পি যে আমাৰ মানুহক এনে কৰে তাক ভোকে কটা তাৰে ত'তে কাটোক; জগনিকো দিলে নগত, চেকেৰিৰে সহিতে সেঁ কাটিলে। তাৰ নগৰ নাল-খাঁ বঙ্গাল পলাই আহ্লাদাৰ-খাঁৰ ঠাইক পাল। সকলে সমাচাৰ সবানত কলে। নবাবেও বঙ্গালৰ জমিদাৰ শাচিন-খাঁৰ বেটা ৰচিপ্‌-খাঁ আৰ ৰহিৰৰক্ষৰ বৰুৱাই চৌধাৰী এই দুই জনক পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে এই কথাৰ উকিল কৰি পঠালে। ১১৫ ॥

নবাবৰ উকিলৰ বিবাদ।—আল্লাৱাৰ্দি-খাঁৰ পাচত নবাব থকাৰি আছিল খানা গুৱাহাটীত ১, তাৰ পাচত হৈছদ হাচান নবাব ১, তাৰ পিচে মীৰ্জা-হাচান নবাব হ'ল, সিও ১ বৎসৰ আছিল ১। তাকো খেদি হৈছদ-হাচান নবাব হল ১, সিও গুৱাহাটীতে মৰিল। তাতো পাচে হৈছদ-কুতুব নবাব হল। তাৰে নাক-কটা কচনো বোলে ১। তাত পাচে নবাব হৈছদ কুতুব আহিল, সিও ৩ তিনি বৎসৰ ভোগ কৰিলে ১। তাত পাচে হৈছদ-চানাই সিয়ো ২ বৎসৰ থাই মৰিল ১। তাত পাচে মীৰ্জা-সাধুনা আহি ৫ বৎসৰ ভোগ কৰিলে। সাধুনাহে বোলে, "আল্লাৱাৰ-খাঁ নবাবৰ কাল পৰ্য্যন্তে আমাক অহনি কৰি প্ৰীতিসে চলিছে এক বিংশতি বৎসৰ। এখন আমিও সেইৰূপে থাকিলেহে ভাল।" এইৰূপে সমালোচন কৰি কনিয়াবৰলৈ মহমদ-খাঁকে পহলনকে পঠাই দিলে পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে। ৺লৈ বিধান লেখিছিলে সি খানত মহমদ-খাঁকেহে লেখিছিল, পহলনক লেখা নাছিল। এই কথাতে মহমদ-খাঁয়ে বোলে, "মইহে পাৎসাৰ উকিল, পহলন সে ইটো নবাবৰ বৰ-কান্দাৰিহে; মোৰ সমান নহয়।" এই কথাতে পহলনক কনিয়াবৰতে ৰাখিলে, গড়গাঁৱক নেদিলে। পহলনে বোলে, "মই যে সামান্য, মহমদ-খাঁয়ো কিমান ডাঙৰ?" মহমদ-খাঁয়ে বোলে, "সত্য কথা কহিলে কিয় খুট বোল।" দুয়ো উকিলৰ হলৰ সমাচাৰ ৺ৰ ঠাইত জনালে। পাচে ৺ৰ আজ্ঞাতে ডেলিয়া পোহাইতে বোলে, "আমাৰ ঠাইত দুয়ো উকিল, তইঁতৰ দুইত যে বিপৰীত জনা গ'ল ৺ৰ ঠাইক বাপতীকি পত্ৰ তেজিছে। সিখানক চাহিলে মহমদ-খাঁহে উকিল। পুনৰ্ব্বাৰ পত্ৰত লিখি নবাবে যদি তোৰ লেখে মহমদ-খাঁহি বিৰূপে ৺ৰ চৰণক সেৱা কৰিলে, তোকো যদি ভাগ্য থাকে তেখন তইও হাজিৰে সেৱা কৰিবাক পাৰি।" এই বুলি নাঁচী-আহম দি আমাৰ পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে উকিল চতুৰ্ভুজ, একাদহক পঠাই দিলে। পাচে নবাবত পহলনে কলেটো বোলে, "তোমাৰ চাকৰ মই, মোক সামান্য বুলি মহমদ-খাঁয়ে গড়গাঁৱলৈ নেদি আচামৰ আগৰ সকলে সন্দেহ কৰে।" পাচে এই কথাতে থাকি নবাবে বোলে, "একাদহ, চতুৰ্ভুজ, দুয়োত নানান মুকুতা মুগাল, ভৰণাদি কৰি গ্ৰাহ্যি থাকে।- দুয়ো নাচিছিলে মণিধাৰ হেম সাৰ

লোৱাই, সূত্ৰ ছিঙিলে সময়ত ঠাই ঠাই হয়। ৺প্ৰীতি-সূত্ৰ যথাত আছোঁতে কেমনে এক ভাৱ নাহি?" পাচে আমাৰ একাদশে বোলে, "চাহাৱ, বন্ধন খালিত একতাৰ নিমিত্তে সমস্ত সিদ্ধন পুনাৰ, চাহাৰৰ যে সিদ্ধ-পাত্ৰৰ মধ্যতো যে কোনোটি কেঁচাকো থাকে; প্ৰাংসাই লোকৰ ৰণনিকল ইৱাৰতে পুৰা হোৱা।" এই সিদ্ধান্ত পাই নবাবে বোচাল ডে ৰীতা-বাহন দি পুনৰ্ব্বাৰ মহম্মদ-খাঁক পঠাই দিলে দুই কাৰ্যীৰ লগত। ১১৬ ॥

নবাবৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

শ্ৰীযুত ৺ৰ স্মৃতৰ ধৰমৰাজ গোহাঁইজিউ পৰমাপ্যায়িত চৰিত্ৰেষু—

নিবেদনঞ্চ পূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যাঞ্চ আৰ এথা কুশল, তোমাৰ কুশল মঙ্গল সদা সাৱশেষ চাহি। পৰং তোমাৰ ফৰমান দিয় কৰিতে ও মন জানিলাম ইহাৰ অন্তৰূপ দোস্ত ৰহতেৱা ইত্তাদ হোৱে। অতএব পৰস্পৰে যেমন প্ৰীতা আছা তেমন কৰিবেক আৰ আমিও তোমাৰে যে প্ৰকৃত কথাৰ সন্তুষ্টটা হয় তাবেক কৰিব। এখন আমাৰ মাজিকি ও বিবাদৰ ৰহমদখাঁ তোমাৰ নজৰি ঘৰৰ ফিৰস্তাল হৈতেসে ও আয়ে তোমাৰ মনুষ্য অনুকূল কৰিয়া তুমিও প্ৰেম-পত্ৰ সহিত ইহানাৰ সঙ্গে প্ৰভৃতি ভেজিবেক। এতেকে পূৰ্ব্বা-পৰ মাজিক মৰ্য্যাদা ব্যৱহাৰ উভয় তৰফেত না কিছু কমি কৰিবেক আৰৰ আমিও তোমাৰ একাদশ, চতুৰ্ভুজ, এমবা দুই জনেৰ সাক্ষাত যি কাৰ্য্যত লোকৰ সাম্প্ৰত সাহাজিক পাঠিবেক। সে কাৰ্য্যৰূপ সাৱশেষে জ্ঞাপন কৰিবেক। অধিক কি কহিব। আপুনি বিচাৰপূৰ্ব্বকে খাতিৰ জুটি কৰিবেক। ইতি, সন ১০৮০।

সন্দেশ,—ঢাৰ ২ মুঠা, হুকাতানি ১০ খন, বানাত ২ থান, মিশ্ৰু ৩ সেৰ, পালেঙপোচ ৫ খন, অভেল কাঠ ২ সেৰ, নং ১ তোলা, জাইফল ২ তোলা, চৰবন্ধ কাপৰ ৫ খন তিন তোলাত দিছিলে। এইৰূপে অনেক বাৰ নাখুনা নবাবৰ দিনত উকিল-পত্ৰ গতাগত কৰি প্ৰীতিভিন্ন আছিল। ১১৭ ॥

চকৰপাণি বাগুধৰাক ৺ৰন্ধৰ ঠাইলৈ পঠাই দিলে, বোলে, "মহাৰাজা লোক দক্ষিণকোল, মই নওঁ উত্তৰকোল, তোমাৰ লোক আমাৰ লোকে এক ঠাই হই থাকিলে বঙ্গালে কি কৰিব পাৰে?" এই কথা ৺প্ৰ নানানি কটকীক আহিব দিলি বৰফুকনলোকক কিলাই পঠাব দিলে। তাত পাচে প্ৰাণনাৰায়ণ ৰাজাৰ ভৱনাথ কাজিয়ে আহোমৰ যুদ্ধ দিলে ভৰাহালিক লৈবাক প্ৰতি। আচামৰ তোতোলা বৰুৱা পৰিল, মান শাকৰতী ২টা পৰিল। তাত পাচে ৭ দিনৰ অন্তৰে ভৱনাথ কাজিও যুদ্ধে দেখানি ভাগি লৈ চম্পাগুড়িত ৰহিল; চন্দ্ৰনাৰায়ণকে চিলাম কোঁৱৰকে লৈ বেহাৰক গ'ল। আচামৰ লোকে হৰি-ডেকাৰ বেটা পুনুথো মনতিত ৰহিলাগৈ; বৈশাখ মাস, শক ১৫৮১। সেই-বেলা ৺এ টিচু দলিকৈক দায় ধৰিলে, বোলে, "বঙ্গাল যে ভাগি গ'ল তাক কিয় লৈ নধৰিলে, আৰু বঙ্গালৰ বস্তুবাত মইহে পাব লাগে, সিহঁতে কিয় ললে?" এই বুলি টিচু দলিকৈক, দুৱৰা গোঁহাইৰ পুতেকক, সনাৰ ডেকাক, কোঁপতীয়াক, এই সকলক গড়গাৱঁলৈ আনি বৰহাতত যোৰা দি থলে। চতুৰ্ভুজ কটকীকে একাদহকে বোলে, "বঙ্গালৰ ঠাইত যে আছিলি বঙ্গাল যে ভাগি গ'ল তাক জানি বৰফুকনলোকক নকলি কিয়, আৰু বঙ্গালক দক্ষিণ-কোললৈ পাৰ কৰিলি কিয়?" এই বুলি দুইবো এপোটা চকু কাঢ়িলে, ভৱাও চালিলে। তদন্তৰে আচামৰ একৈদ লোক কলিয়াবৰত ৰহিলাগৈ। সেই সময়তে বৰদেউনীয়াৰ চন্দ্ৰনাৰায়ণৰ বেটা জয়নাৰায়ণ কোঁৱৰে বঙ্গালদপৰা আহি জয়ধ্বজ মহাৰাজাত শৰণাপন্ন হলহি। ৺ও তাক বৰহমা আই-কুঁৱৰীৰ হাতে বিয়া দি নিজুৰ বস্ত্ৰ দিলে। আৰু তাৰ মাথাত পাৰ দিয়া কামৰূপৰ ৰাজা পাতিলে; শক ১৫৮১, শাওণ মাস। ১১৯ ॥

পাণ্ডু-শৰাইত আহোম।—পাচে হামুনি ফুকন প্ৰমুখো চম্পাগুৰিৰ গড় মাৰি নামিলে, চন্দ্ৰনাৰায়ণ পৰিল। নাপেতি ফুকন, ফুলবৰুৱা ফুকন প্ৰমুখো নাৱে লৈ বিজয়পুৰৰ গড় মাৰিলেগৈ। পাচে তামুলী-দলৈৰ পুতেকে নাৱে লৈ সোনকোহ পাৰ হই ভনী মাৰি পুনৰ্ব্বাৰ বিজয়পুৰলৈ আহিল। পাচে জয়নাৰায়ণ বৰুৱাক প্ৰতি আচামৰ লোক পাণ্ডু-শৰাইঘাটলৈ যাহিল; আশ্বিন মাস, শক ১৫৮১। ১২০ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।—ফাল্গুন মাস পুনৰ ভৱনাত কাজি আহি মানাহা সীমা কৰি ৰহিলহি। পাচে জয়নাৰায়ণে বোলে, "তোমাৰ লোক মানাহা পাৰ হব নালাগে, বৰদেউনীয়াক মই দিলাই দিম।" পাচে নিজান নোৱাৰিলে। সিপাৰৰ পৰা তিনি দিন ভনী মৰা মৰি কৰি পুনৰ্ব্বাৰ চৈত্ৰ মাস বেহাৰক

গ'ল। এই কথা ৺রে শুনি বোলে, "বৰমেণ্ডৌনীয়া যে ভাগি গ'ল তাৰ পাছে বৰফুকনে আমি নপ'লা কিয়?" এই বুলি নাৎফৈনীয়া বৰুৱা, চিৰিঙ্গা, এই দুই লেওয়াক গাবিগৰ সভাত তলাই আনিব দিলে। জয়নাৰায়ণকো শাস্তি দিলে, বোলে, "কি যে বৰমেণ্ডৌনীয়াক বৰাই দেউ বুলি কিয় মোৰাহিলে?" বৰফুকনেও তাৰ তামুলী এটা কাটিলে এই কথাতে। ১৫৮১ শকত চৈত্ৰে পাখৰতলৰ পৰা ৰামানন্দ-প্ৰভু দুই জনাৰায়ণ পলাই গ'ল। ১৫৮২ শক, ৰাগ বৈশাখ, বাদুলি ফুকন, সিত্তিজীয়া নাওপতি ফুকন, কুলবৰুৱা প্ৰভুৰো হাতীচলা, ৰবীতলা মাৰিলেহে। বৰফুকন পিকচাই ঢেকীয়া বালিত থাকি কামৰূপৰ যত ঢেকেৰি আছিল সবাকে সব লোককো পৰ্যন্ত ডকাই আনিলে। সেই সময়ৰ পৰা ঢেকেৰি বাইজৰ হাবি হৈ আছিল। আৰু সেই সময়ত ৺রে কাৰ্য্যৰ বিসঙ্গতি হব যেন জানি চাওঁ-পাৰ ঠাই উকিল পঠাবৰ বাবে চাংৰেৰ ভৈই চাঙ্গৰীয়াসকলক পুছিলে, বোলে, "ঢকাৰ নবাবে যে আমাক সমান পত্ৰ লেখে লেখিব পাৰনেকি?" পাছে ফুকন বৰুৱা আদিতে সকলোও অনুমোদন কৰিলে বোলে, "৺রে যি বুলিছে উত্তমহে বুলিছে। উদয়গিৰি অগৰাম্বা, অস্তগিৰি দিল্লীশ্বৰ, এই দুইজন হৈ থকিহে পৰস্পৰ সমান লেখন উচিত হয়। ঢকাৰ নবাবতো ৺ৰ বন্দী বৰুৱা ফুকনবৰে যোগ্য।" তাতে পাছে সনাতন, মাধচৰণ, দুই কটকীত ভৰিলে, দুই কটকীয়ো সেইৰূপে কলে। পাছে ৺ও ধঃ ভৈই যেন ভাঙ্গি দুয়ো কটকীক বন্দী কৰি থব দিলে। পাছে পুনৰ্ব্বাৰ চাৰি দণ্ড মাৰিলত পৰীয়া বহাৰ পৰা সনাতন, মাধচৰণ, দুই কটকীক ভিতৰক নি ৺রে বোলে, "কটকী ভৈই তইঁতে সুজিপৰ কথা মোত কিয়া নকলি?" পাছে দুই কটকীয়ে বোলে, "আমি দুই বন্দীয়ে ৺দেৱৰ আগত মাতিব পাৰোঁনেকি? ৺দেৱৰ তেজ-শক্তি অবগত তিনি-জনা ডাঙ্গৰীয়া, বিশেষত বৰবৰুৱা, বৰফুকন ৺ৰ দুই বাহু, নৰসত্তুৰ সদৃশ আৰো ফৰা-ফুকন বন্দী-বেটী অনেকো ৺ৰ সভাত আছিতে আমি দুই বন্দীয়ে একো মাতাতিলোঁ; হাতী-ঘোঁৰা, সোণা-ৰূপীৰ নগৰ মানুহ আমাৰ কথা কত বৰ, আৰু ৺রে যিৰূপে হুকুম দিলে সেইৰূপে কলোঁ।" ১২১ ॥

চাওঁ-পাটৰ কটকী।—পাছে ৺রে দুই কটকীক বোলে, "তাৰ দেশ-লোকজন চাওঁগক চাহিলে আমাৰবেলো কোনৰূপে বহ্য হব? কি কৈছে ঢকাৰ নবাবেৰে ফুকন বৰুৱাহে সমান হেন, ইটো অযোগ্য।" পাছে দুই কটকীয়ে বোলে, "৺ৰ চাওঁ-তলাত যেনা বন্দী যেনৰ ৰাজত যে তাৰ উন্নতিক কহিব ৺ৰ বন্দী-বেটী আমো লোক আছে। সেই সকলৰ উৎসাহ শক্তি শুনিলে

কিৰূপে পালিব, এতেকেসে সেইৰূপে কৰোঁ। বিশেষত ৺দেওনো কাৰ অধীন ঈশ্বৰে কৰিছে? আপোনাৰ বহুলা বুদ্ধিত ৺ৰে যি বুজিছে কথাও সেইহে।" আৰু সেই সময়ত ৺ৰে বোলে, "শুনিছোঁ অহং-ছা পাংশা ত্ৰৈ মুবাৰক, লাৰাং-ছাহক নাৰি তাৰ সব ভাই খাং-চুখাক যেমি গোল-কুণ্ডাৰ পৰা এক জৱোৱাল মবাৰক সেই চামানে পাংশা আজ্ঞা কৰিছে; বোলে, 'কোঁচজোৰ আৰ আচাৰ হজুৰ তই খাই চাক কৰি দে।' মীৰ্জা-হানাৰ বেটীয়ে বোলে, 'ভাল, সেই যাত্ৰা চাক কৰি দেওঁগা।' আৰ শুনিছোঁ, ছাত্তা-বীৰ ঠাই পাংশা চুকি আহিবাক বুলিছে। এতেকে আমাৰ উকিল-পত্ৰ ছাত্তা-বীৰ ঠাই গলে সকল সমাচাৰ যি ঠাইৰ বুজা যায়। আগেও ছাত্তা-বীৰ ঠাই প্ৰীতি সূত্ৰ ৰহিছে।" আৰু ৺ৰে বোলে, "যি সময় অহং-ছাৱে লাৰা-ছাহাক যেমি কাৰাক লোক-লস্কৰ পঠাই দিলে সেই সময়ত অহং-ছাৱে বোলে, 'লাৰক গোৰ যি তৰুত সমস্থৌ যাবে তথাবল টকা খৰচ কৰিব লাগাব। কিৰূপে চিপাহী লোকক ৰাখিব?' পাছে এই কথা মীৰ্জা-মুৰাদে শুনি ৬০০০ সোণৰ মোহৰ যি পঠালে খৰচৰেকৰ ঠাই। অহং-ছাৱে খৰচ দি আগ কৰি চিপাহী-লোকক পঠাই দিলে লাৰাং-ছাহৰ লাগি। পাংশা ত্ৰৈ বিদেশী মোহৰ কিৰূপে লবে? এতেকে আৰ্যাৰ বনাবল বুজি তীনেৰেও সময়ত কৰ্ণ কৰি, সিতো পাংশাৰ সখডি তাক কোনে টীন বোলে?" এই-ৰূপে সমালোচন কৰি শ্ৰীশ্ৰীজয়ধ্বজসিংহ মহাৰাজায়ো ছাত্তা-বীৰ ঠাই সনাতন নাৰচৰন, দুই কটকীক পঠাই দিলে পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে। হস্তি-দন্ত ১৪টা, গাৰু ২৭টা, কনীয়া চাবৰ ২০টা, মৰিচ ৬০ সেৰ, খৰগ ২টা, সোণৰ মনমখৰা কটাৰী দুখন, সোণৰ মোহৰ ৪০ কুৰি, আৰ সুখ সমাচাৰেও লিখাই বুজাই পঠালে। ১২২॥

কটকীৰ সমালোচনা।—পাছে দুই কটকীয়ে ৺দেৱৰ ঠাইৰ পৰা আহি কলিয়াবৰত ১০ দিন থাকিল। ছাগলুকজত ৫ দিন, তাৰপৰা হাজোত ২ ৰাতি, তাৰপৰা কুকুৰাকুচিত ১ ৰাতি, তাৰপৰা হালাদ্মুখত ১ ৰাতি, তাৰপৰা ৰঙ্গামাটিত ২ ৰাতি, তাৰপৰা চাপ্ৰাৰ চৌধাৰীৰ বিলাতত ২ ৰাতি, তাৰপৰা জেনপুৰত ২ ৰাতি, নগৰকাত ২ ৰাতি, তাৰপৰা নবীয়াৰ গোঁতায়ে গোসাই ১ ৰাতি, ডেমেৰাত ১ ৰাতি, নাৰায়ণদিয়াত ১ দিন। পাছে তাৰ-পৰা বগচৰিকা নিলেছি ২টা তুৰকি লোৱাবে। বোড-দেৱানত থাকি পাংশাহী কাৰ্য্য কাম সোৰ-পোচ কৰোঁতে নবাৰৰ হজুৰ কৰিলেনি। পাছে দুই কটকীয়ে নবিচাৰ ওপৰত হাতযোৰ কৰি ৰহিল। পাছে নবাবৰ আদেশে দুয়োবিধৰে

পত্ৰ মাতি শুনালে । পত্ৰ শুনি বচন-সমাচাৰ কব দিলে । পাছে দুই কটকীৰে কলে, বোলে, "পাংসা শুনিছো ছাস্তা-খাঁৰ বচন মানালে, এতেকে দুয়ো ঠাইৰ প্ৰীতি হৈ যদি ৰহিল, দুয়োদলৰ গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহিব ।" আৰু বোলে, "ছাস্তা-খাঁও সামান্য নহয় । জন্মাৱধি পঞ্চ-হাজাৰী নবাব, সকল কথা-বাৰ্ত্তা ছাস্তা-খাঁ পাংসাৰ ঠাই জনাব পাৰে । আৰ অতি পূৰ্ব্বে তোমাৰ যে বাজা সত্ৰাজিত আমাৰ ঠাই বৰফুকন সহিতে যিৰূপ প্ৰীতি হৈ আছিল তদনুপ্ৰীতিলৈকে নবাব আহ্লাআৰ-খাঁ শ্ৰীযুত বৰফুকনৰ চাতে তদৱধি হৈল । ইদানীক তোমাৰ চাৰ্দ্দশোগন্ধ আমাৰ চাতে যেমন আছে আৰ আমাৰ সম্ৰাড যিৰূপ তোমাৰ নজিক আছে, যে কৰ্ম্মে প্ৰীতিৰ বীজ বৰ্দ্ধিত হৈয়া পুষ্পিত ফলাণিত হইবে, এতেকে কাৰ্য্য উভয়থা হামেচা কৰ্ত্তব্য ইদানীক ।" আৰ বোলে, "আমি দুই পাংসাৰ সমস্ত কামে প্ৰীতিতে থৈছে, এখন যেকেৰিবে বাড়ত কন্দল কৰায়া গুৱাহাটীৰ পৰা খেদাই ।" এই কথাকে মীৰ্জ্জা-মাধুৰাও শালে, বোলে, "হয়, লোক ভবানাথ কাজিকে গুৱাহাটীৰ পৰা ভয় দেখাই পঠালে ।" এইৰূপে শুভ-সমাচাৰ ছাস্তা-খাঁও কলে । পাছে ছাস্তা-খাঁও পাংসা দিয়া নাম কেশোন-খাঁ পুত্ৰেকক বোলে, "৮বে সোণা উকিলকো নজিক্ পঠাবো ।" পাছে আপোন নাম মীৰ্জ্জা-সুখী পুত্ৰেকে ছাস্তা-খাঁৰ আজ্ঞামে সুলতানী আবৰ জামা ২টা, যোগৰ দহিয়েৰে শুক্ল পাগ ২টা, কনীয়া পটুকা সোণৰ ফুলেৰে ২ থান, ইজাৰ সহিতে ২ বন্দ পায়জা, বিচিত্ৰ সোণোৱালী পাটি ২ থান, দুই কটকীৰ পানি বচোৱান, কঁৰীয়া সোণোকাই কাণত জেঠীৰ ডিমাৰ সান মুকুতা, স্বৰ্ণৰ বহুমূ, পুৱাল সহিতে কৰ্ণভূষণ কৰিলে । সিদিনা আন এৰো সাত বচন কথা ছাস্তা-খাঁ নবাবে দুই উকিলত সুধিলে আৰু বোলে, "ৰায়-নন্দলাল দেৱানৰ বাসা দিওক নি ।" ৰায়-নন্দলাল দেৱানৰ ঠাই ৭ দিন আছিল । ৰোজ এগোটাকে ১০ ৰূপিয়া পকা কৰি দিছিলে দুই উকিলক দিতে । লগৰ মানুহক দিতে এজোটাকো ৫ ৰূপিয়া কৰি দিছিলে । ১২৩ ॥

ছাস্তা-খাঁৰ উত্তৰ ।—আৰ নবাবৰ নিয়ম এই,—বিহানে নেমাজ কৰি বহে, সেই সময়ত জী-কাকতী ওবাকামবিছ ভিতৰৰ সকলৰ হাসা-পৰিহাসা তাকে দেখি থয়, তাকে শুনায়, তাৰ সিদ্ধান্ত অনুক্ৰমে দিয়া বিসৰত সামাত ৰহেহি । চাৰি দণ্ড সাতোৱান বাৰি দুৰ্ব দুই ওজু কৰে । পাছে পীৰ-ফকিৰক খানা খাব দি আপুনি ভোজন কৰে যায় । সেই প্ৰস্তাবত আমাৰ দুই কটকীৰ অত্যাশ্চৰ্য্য নি অনেক কথা-বাৰ্ত্তা হৈছিল । সেই সময়ত ছাস্তা-খাঁ নবাবে

বোলে, "সনাতন, মাধচৰণ, তোমাৰি ৶ ৰাজা আৰু ভাই ৰৰনৰাৰ প্ৰীতি-বাক্য হৈয়া আছে। আমাৰি সবংশে পাংগা আপোনাৰ ভাতৃসকলক বন্দ কৰি সবংশে পাংগা হৈয়া আছে। সবংশৰ নাম কুটুম্ব কোনো পাংগ নাহি, বৰ ৰাজমুতী পাংগা, আৰ বিশেষতঃ শুনি আছোঁ, আসামমলুক আৰু কোঁচবেহাৰ চাপ কৰি দিবাক খানখানাক পাংগাৰ আজ্ঞা হৈছে। সি যেখন তোমাৰ সমুখে যাই, তেখন তোমৰা অনেক ভাব ঠাই সুপাৰিচ কৰিছ, কৰিবাক লাগে, তেবেসে দুই দলৰ গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহে। যিৰূপে খানখানা ফিৰে সেৰূপ কৰিবা। খানখানা জবোৱান নবাব, ভাল মন্দ কিছুকো নাজানে।" পাচে আমাৰ মাধচৰণে বোলে, "চাহাবে যি বুলিছে, সিতো এমতহে হয় পূৰ্ব্বে ৰাজা যুধিষ্ঠিৰক পাঞ্চ ভাই ভাগিয়া সহিতে কূট-মন্ত্ৰণা কৰি ৰাজ্যসম্পত্তি চুৰিয়া লৈলেক দুৰ্য্যোধনাদি সকলে, তথাপি কালচক্ৰৰ গতিৰ দ্বাৰায়ে যুধিষ্ঠিৰেহে চক্ৰবৰ্ত্তী ধৰণীমণ্ডলীৰ ৰাজৰাজেশ্বৰ হৈয়া ৰহিল। দুৰ্য্যো-ধনাদিৰ কূট-মন্ত্ৰণা আপোনাৰ নগতহে গ'ল, ধৰ্ম-কৰ্ম্ম কিছু নৰহিল; এতেকে লোভ কৰিব নাপায়। ঈশ্বৰে যাক দিয়ে সেইহে পায়। আৰু চাহাবে যে বোলে, খানখানা জবোৱান নবাব, ভাল মন্দ কিছু নাজানে। যাই বৰলোক হৈয়া ভাল মন্দ নজৰ নাহি কৰে, তবে সিতো সৰ্ব্ব-চাতে কেমনে সুপাৰিচ ৰহে। সিটো জবোৱান নাহি হয়, নামৰ্দ্দ হোবে। পাচে ছাত্ত্বাখাঁ বোলে, "হা হা ঠিকিল, যেখনো খানখানা আমাৰ চাতে আইসে তেখনো সোদাই যে হুকুম কৰে, পাংগাতো হুকুম এখন খানখানাৰ ওপৰত চলিছে।" এইৰূপে অনেক কথা-বাৰ্ত্তা হৈ আছোঁতে সেই সময়ত ছাত্ত্বা-খাঁ সানেকিত খানা খাইছোঁতে বোলে, "সনাতন, মাধচৰণ, তোমাৰি স্বৰ্গৰাজা কতনা খানা খায়?" তাৰ অৱশেষ যি সানেকিত আছে, তাতে হাতেৰে চাপৰ মাৰি দেখালে। ১২৪ ॥

অসমীয়া কটকীৰ বিদায়।—নবাবৰ বচন শুনি মাধচৰণে বোলে, "চাহাব স্ব৶ য'ত খানা খায় তাক আমাৰ নজৰ কৰিবাক নাহি পায়। ৶ খানা খাইছোঁতে যে বৰগোহাঁই আৰু বুঢ়াগোহাঁই আৰু বৰপাত্ৰ-গোহাঁই বৰবৰুৱা, বৰফুকন যাক বৰদলৰ বোলে, আৰু কা-ফুকন ৰাজখোৱা, এইসকল সহিতে অভ্যান্তৰত ৶ৰে স্বৰ্ণৰ সিংহাসনত থাকিতে যাক যিৰূপ স্বৰ্ণৰ বস্তুৰ থালত ক্ৰমে খানা দেয়, সেই সকল সহিতে ৶ৰে স্বৰ্ণৰ থালত খানা খায়, যাৰ নাম আইহাঞ বুলি প্ৰসিদ্ধ কৰে। কিন্তু চাহেবৰ সানেকিত যতমান বাহিছে ততমান খানা ৶এ হেজুৱাকো বাহিবাৰে; চাহেবৰ সানেকিত যতমান

খানা দিছিল, তেওঁলোকেও আৰ অৰ্দ্ধমান খাই নাৰেকে আনি দেখো।" পাছে ছাত্তা-খাঁদে নিজৰুল হৈ বৰ প্ৰশংসা কৰি কোম্পানী বাহাদুৰে কাপোৰ ২ যোৰ, সোণৰ পাগৰিয়েলে দুই কটকীক দুই গড়ৰ ৪০০ ৰূপ দি বিদায় দিলে। আৰ মানুহ লৈ ১০০ শ ৫ খন ভাৰী নাৱেৰে, লগত গৈছিল আমাৰ ২ কটকী ২ খন চৰাত, নাচক নাৱেৰে ময়নাৰ কটকী বৈশাখ মাস পালেহি গড়া সংৰক্ষণ কৰিতে। পাছে গুৱাহাটীত আহোম স্বৰ্গদেৱৰ বৰফুকনে থানাপে তুলিলে। ১২৫॥

বৰফুকনলৈ ছাত্তা-খাঁৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি মহামহিম ৬ৰাজাকে শুভৰ ভাই বৰনবাবিক প্ৰতি—

লেখনং কাছাজাগে তোমাৰ এনাহত মেহেৰজুদ নানাসহিত তোমাৰ উকিল সনাতন ও মাধৱচৰণ আপোন কৰ্ম্মহিত এখানে আগৰ ভাগ্যৱত সদাচাৰ পত্ৰছিলে আমিও পৰম সন্তুষ্টিত ভাব হৈয়া ইয়াৎ হকিকত্ পত্ৰ: সাদৰে পুৰুছিলাম, আৰ তুমিও আমাৰ কাৰণে হাতৰ ৮ আচকি সন্দেশ ভেজিছিলা, আমাৰ তোমাৰ প্ৰীতি, ইহাত আচৰিত কি কাৰ্য্য? আমাৰ কামৰূপ কোচদেশে ৰাজ্যত সব উপাৰ, তুমিতো আপোন মনুকে বাহিৰ কৰ্কে বৰহুলন হৈলো আছে। শ্ৰীশ্ৰীযুত আজান পাৎসা চাহেবকে আহালদিল পুৰমানসাপেক্ষ আকাৰে চিৱাপ কৰুন কে ৰাখছে। আকতাৰ শ্ৰীযুত ৬ৰাজাৰ শুভৰ নবনবাবকে একবাৰ গিৰি বৰকৰ্কন আছামকে ৰাখত। ৰায়-ৰজলা কুকন আমাৰ নজিৰান চাৰনজুন ৰাজাকে শুভৰ-নবনবাবত ও দিৰে আৰ গিস্ত ইমুকো কৰুন হোবে হাল, আৰ তুমি বুজিবাহ্ চেকবিহে তোমাৰ আমাৰ মধ্যে অ'ন্তৰ নেই, খানা বিগাৰ কৰে, আমিতো দিন নাজাত্রাহে, এমনতে। নানখাৰ জবাব লেখি আছু। আমিতো আহাল নাহে দানী আৰ তোমাৰ নিমিত্ত সন্দেশ লোকজন উকিলৰ হাতে পাঠাইতেছি। আৰ বাইগাৰ কৰ্ম্ম মাফিক সমাপ্তি লৈবেন; ঔ আগে ৭০০ ৰূপয়া পঠাইছিলা সন্দেশীয়া গুনা গাড়ী খানো উপাৰন কৰুচিয়া, কিন্তু যদি এখন তোমাৰ ৬ কৰ্ম্মই হৈয়া তবে শুভাই পাঠাইবেন, কি কাৰ্য্য ছিল, তোমাৰ ও আমাৰ, ৰূপয়া দুই নাহয়, ৭০০ ৰূপয়া উপাৰন তাৰ মানছীয়া লৈবেন। ও এখন আশীৰ্ব্বাদ-উমৰাও মীৰ্জা-হেনাৰ বেটা মীৰ্জা-মুদা নবাব ভাগ্যৱত আচৰ মহিমকে মজিল-ৰনজিল চুৰুঙাহ হবে; আৰ তুমিও একসামগ্ৰীতে আপোন খাতিৰ জমা ৰাখিবা। এই সমস্ত সব যেমত মহামান্য দিলগীৰ চোৰগাহে, এমত বুধাৰেত, তোমাৰ আমাৰ মধ্যে লোকজনৰ আজান বন্ধক চলা তাবিৰ নবাব, কৰ্মপ-

ঠাই পালেহি। তেঁতে দুই কটকীক মাতি বৰফুকনটৈল জনালে। পাচে বৰফুকনেও ৺টৈল জনালে। ৺ৰ আজ্ঞাতে বৰফুকনে এই বুলি বিদায় দিলে। পাচে লাপেতি ফুকনেও লালোৱা, হৰাম, দুই কটকীক তুলি বোলে, "ঐ লালোৱা, হৰাম, তহঁততকৈ গো-ব্ৰাহ্মণ বধিবাৰ কাৰণ যি কৈছিল ই কথা আমাৰ ঠাই কল নাপাই, বৰদেউনীয়াতহে কৰ পায়। আমি বৰদেউনীয়াকহে মাতি লৈছোঁ। তাঞ্চিৰ আমাৰ কলম নাই, প্ৰীতিতহে আছোঁ।" এই বুলি তাৰ লগে দুটা ভাল মানুহ দি বিদায় দিলে। পাচে লালোৱা, হৰাম, দুই টেকিলো গৈ নবাবত জনালত নবাবে বোলে, "আচামৰ দুই আদমিক পঠাই দে," এই বুলি। "ভাল, এখেত্তো আমি মক্কিমক যাওঁ, বৰদেউনীয়া চাক হলে ইহাৰ খবৰ পাবি।" এই বুলি পঠাই দিলে। পুনৰ্ব্বাৰ বৰ-দেউনীয়াক মাতি লালোৱা, হৰাম, দুই কটকীক পঠাই বোলে পত্ৰ সহিতে বোলে, "এখন বৰদেউনীয়া চাক হ'ল। আমাৰ হাতীচলা, ধবীতলা, গুৱাহাটি এৰি দিওঁক।" এই কথা লাপেতি ফুকনে বৰফুকনলৈ জনাই তুলিলে। ১২৮ ॥

ঢাকা-নীতৈ বৰফুকনৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলাগাৰ শ্ৰীশ্ৰীযুত মিৰ্জাশুন পাৎসাহে নামদাৰান জিয়াদা
ইক্বল আওৱালক চৰবাচ কৰৰ বস্তুন,

এক আমনাকো মহকুমৰকৰ্দ শ্ৰীযুত খান খানা চিপহচালা আমীৰোল-উমৰাও নবাব আমৰোই, ওমৰ-কৰিব, তোহ্ গুপাপাৰ, মনিজাৱে অপৰকাৰ, আবাদৈলেকে সপৰ, মহতেৰগাহ্ পুল-প্ৰতাপ, আৰ কোচবেহাৰ পহিলোকো আচাম বিলাইত কুচ কৰেহে পাওঁ, গীনমাত্ৰ মহকুমৰকৰ্দ তেওঁৰ বচন কোৰ্দ। শ্ৰীযুত মাজমুভুম বিশিষ্টগণাগণ মিনকুহাল পাত্ৰাধিপাত্ৰ মহামাতাক জানাবিলম্বাপ ও আপৰ কামৰূপ বিলাইত এওকু মেৰামত গুৱাক আপোন ইহাক প্ৰীতিসোপান মানকৰণ ইকিকত খতকিতাৰত মেচোপৰাৰ, অতএব সো তৰফ মোচলে মাঞ্জানম, এতেকো হাল, মেলানাবোক্ত পৰ্ব্বতেক সেনা ফিৰিব, আমিও তাকেলে নাকে, পূৰ্ব্বপ্ৰীত আনাহু, সনাতন ও মীৰ মগলান ও মাৰচৰম তোকাইত অংপ নাকৰিবেক। ইতি শক ১৫৮৩, মাস ফাল্গুন। ১২৯ ॥

নবম অধ্যায় ।

মীৰজুমলাৰ অসম আক্ৰমণ ।

মীৰজুমলাৰ আক্ৰমণৰ এটি উপকথা ।—পাছে বাপেতি-ফুকনে বুঢ়ি পুনৰ্ব্বাৰ বিৱৰণ লেখি শ্ৰীগিৰ্যাৰ পৰা ভগাইহি পঠালে। তাক শুনিলে, "ৰাজাৰ কাৰণ যি কৈছে, পৰমেশ্বৰ বিধাতা অনুকূল হৈ আহ দিছে, তাক শুনিলে কিয় পাব ? হস্তীৰ দন্ত ওলাইছে পুনৰ্ব্বাৰ গোসাঁইৰ কৈত দেখিছে ? এই বাণ সমাবিত কৰি ।" নালোৱা, হবাবে সোলে, "উত্তৰ জানে বচন শুনিলে বক্ষা কৰবলৈহে যুদ্ধ, বচনতো বক্ষা নহয়, হস্তীও পঙ্গুহে।" পাছে নালোৱা, হবাম, দুয়ো বাগাক বাহিল । সিইতক খাবাবে লোক দিলে। লোকত জীৱা পহু দিলে ১টা। পাছে দুই কটকীয়ে থান দিলা বাৰি পাছৰ গনৰ লোন লেলি বনৰ মাকক বেলিলে। পাছে আমাৰ লোক দিবাইতে বোলে, "পহু তোমালোকক ভোজনলৈ দিছে, বনক দেলিলি কিয়?" পাছে দুই কটকীয়ে বোলে, "ভাই, দিনচাৰেক হৃষ্ট-পুষ্ট হৈ থাকক । অনেক হস্তী, অনেক বন্দুকধাৰী, অনেক ঘোঁৰা, এই সকলৰ আগত কাঁহা যাব, থাব পাব। আৰ এক উপকথা কওঁ শুনিবি,—দুটা বাহ দঁৰা চলাইৰ যুদ্ধ লাগিল ; ই গছৰ পৰা সি গছলৈ যায় ; তাত বহ লোৱাৰি খোচাখুচিকৈ পৰ্ব্বতত পৰিল। তাৰো পৰা পৃথিৱীত পৰি মূৰ্চ্ছিত হৈ আছিল । দুই পখীৰ যুদ্ধ হস্তী-সকলে দেখিছে। তাৰ এক বুঢ়া হস্তীয়ে বোলে, "ই ঠাইত থাকিবলৈ আমাৰ ভাল নহয়। ই ঠাইত থাকিলে কল্যাণ নাই ।" তাতে এক মতলীয়া হস্তীয়ে বোলে, "এনে ঠাই এৰি কলৈ যাম ? যদি পখী আহে তাক মাৰিবাক নোৱাৰিবনেকি ?" এনেতে দুই পখী খোচাখুচিকৈ হস্তীসকলৰ আগতে পৰিল। চকু কৰ্ণত মন নাথি বা নাগিল, চকু খুচি জলাহুল লাগিল। বাছে জোঙে লোপে লোকাৱে পৰি অনেক মৰিল। দুই চাৰি পলাই এবাল। এই-ৰূপে বুঢ়াৰ কথা নলৈ মৃত্যু হ'ল। এতেকে হাতী-ঘোঁৰাৰ আলোলত জল-সাৰটত জনৰ শোণিত ভগৰ ধাৰা, যুখে যুখে আইব পঙ্গ পাৱা ।

> পাটিখুটি মাজুমখাঁ যুখে চীন ভাড়ি।
>
> থানা লেহাৰ ভঙ্গে বাইন গুৱাহাটী বাৰী ॥"

এইৰূপে বুলি দুই কটকী গ'ল। ১৩০ ॥

আহোমৰ পৰাজয় ।—পাছে নালোৱা, হবাম, দুই কটকীয়ে মাজুম-খাঁৰ ঠাই সকল সমাচাৰ কলেহি। মাজুম-খাঁও সকল সমাচাৰ পাই সসৈন্যে সহিতে

আহোমক খেদি আহি শুধয়ে বেহাৰ যাৰি প্ৰাণনাৰায়ণক খেদালে। পাচে আচামে মাজুমৰ্দাৰ আহিছে শুনি হাতীচলা, কবীতলা এৰি বালাজুৰিত গড় বান্ধি বাদুলি ফুকন ৰহিল। পাঞ্জাতনৰ কুলবৰুৱা ফুকনে, মাছৰ ফুকনে ৰহিল; ৰাজাৰ শহৰেক পিকচাই চেটিয়া ৰহিল পাণ্ডু-শৰাইঘাটত। তাতে কিছুমান যুদ্ধ কৰি ৰহিব নোৱাৰি পাণ্ডু-শৰাইঘাটত ৰাখিলহি। বঙ্গালো আহি সন্মুখে ৰহিল। আৰো একো নৈকক পাচটৈল হাহুকুৱাত ৰহিলৰ দেখি সেই ৰাতিয়েই আচাম আহি নাপাতি এৰি চামধৰাতে ভাগি আহিল। কাণ্ড-কাঠীয়ো ৰাখিব নোৱাৰিলে পাণ্ডু-শৰাইঘাটত। আৰ নৈতে যি থাকিল তাকো আনিব নোৱাৰিলে; মাস ফাগুন, শক ১৫৮৩। পাচে ৬ৰাজা সমস্ত লোক চামধৰাক ভাগি আহিবৰ দেখি নেওগৰ পুতেক শহৰেকক মাৰি বৰফুকন ভাঙ্গিলে। উত্তৰকোণে চামধৰাত ৰামকণীয়া বৰগোহাঁইক সেনাপতি পাতিলে মুখ্য কৰি। দক্ষিণে বৌৰা-কৌৰৰ প্ৰমুখ্য বুঢ়াগোহাঁই, বৰপাত্ৰগোহাঁই, নাৰনিৱাল ৰাজাৰ শহৰ বৰচেটিয়া, চাৰিবেদা, কণ্‌সনিটৈক, আনো বিস্তৰ লোক আছে। পাচে বঙ্গালো আহি নাৱে-ভৰে সাতিমুৰুৱাত ৰহিলহি। বাপেতি-ফুকন, তামুলী-সইবৰ পুতেক প্ৰমুখ্যে কৰি গড়ৰ পৰা ওলাই নাৱে খেদি গৈ ধৰি ধৰি ভঙ্গ ৰাই চামধৰাকে আহিল। পাচে বৌৰা-কৌৰৰ ফুকনে দক্ষিণকোণে যুদ্ধ দেখি বৰগোহাঁইলৈ লোকজন খুঁজি পঠালে, বোলে, "উত্তৰে দেখো যুদ্ধ নাই। আমাৰ লগত ভৰ দিবলৈ লোকজন পঠাওক।" বৰগোহাঁইও লোকজন নিদিলে, বোলে, "দক্ষিণত্ৰয় লোকজন বিস্তৰ আছে। লোকজন পঠাই মই অকলে কি কৰিম?" দক্ষিণে পাঞ্জনিৰ যুদ্ধে। তাত পাচে বঙ্গাল আহি পোতাকনাৰৰ খোলে কিছু যুদ্ধ কৰিলে। বেচাম হাতী-বৰুৱা গড়ৰ ওলাই বঙ্গালক ধৰি পৰিল। তাত পাচে ফিৰোৰ খোলে বঙ্গাল গড়ত উঠিলহি। তেতে আচামৰ লোক নাৱে-ভৰে সমস্তে ভাগি সলাত ৰহিলহি। পাচে আচামো সলাৰ পৰা নাৱে গৈ কুকুৰাকটাত যুদ্ধ কৰিলেহে, আতো ভঙ্গ হ'ল। বঙ্গালো সলা পালেহি। তেতে তিনিজনা গোহাঁই প্ৰমুখ্যে সত ৰাজাগণ, ফুকন, ৰাজখোৱা, ডাঙ্গৰিয়া, সমস্তে ভাগি আপোনাৰ ছাৱা-ফুৰ্ণী যি যেই খোলে পালে সেই খোলে ভাগি গ'ল। আৰ হাতী, ঘোঁৰা, নাও, ছিলৈ, আৰু যত আহিলা-পাতি সমস্তে বঙ্গালে পালে; উত্তৰ কোণে যুদ্ধ নহল; শক ১৫৮৩, মাস চৈত্ৰ। ১৩১ ॥

বিষয়াৰ ঠাই সলনি।—পাচে বুঢ়াগোহাঁই, বৰগোহাঁই, বৰপাত্ৰ গোহাঁই, নাৰনিৱাল ৰাজাৰ শহৰ ভিতৰুৱাল গোহাঁই, তামুলী-সইকৰ পুতেক

এইসকলক গড়গ্ৰামত থৈ ৮জা নামৰূপলৈ গল। তাৰ পাচে গড়গ্ৰামৰ পৰা ডাঙ্গৰীয়াসকলে বীহবৰীয়া কটকী, তেলাইৰ পুতেক, বদন তামুলীক, ভাৰবীয়াল নামুনক, চৰাম মুদৈক, এই পাচজন বঙ্গালৰ গাতৈ পঠাই দিলে, বোলে, "আমি কি হয় পেচকোচ দিলোঁ, মিৰোৰ নাৰ্জৌক।" পাচে মিৰোৰ থৈ দেৱৰগাওঁত এই কথা বঙ্গালৰ আগত ক'লে। বঙ্গালে বোলে, "তঁহত ভলা মানুহেৰে কি কথা হব? নাই ১ জনা গোহাঁই, নহয়বা ফুকনবোৰৰ এক জনা আহিব, তেবে আমি কথা হব।" এই কথা ডাঙ্গৰীয়াবোৰে আনচি ফুলবৰুৱা ফুকনক, কৌপতীয়াক, সনাতন কটকীক, বেজিৰ পুতেকক। এই চাৰিক পঠাই দিলে সন্দেশ-পত্ৰ দি পূৰ্ব্ব বাৰাণে, মিৰোৰ থৈ গজপুৰত লগ পালেগৈ। এই কথা খানখানা নামানিলে। কলিয়াবৰ, নগৌ, দেৱৰগাওঁ, গজপুৰ, চিলাতলী, এই পাঞ্চ ঠাইত পাঞ্চ আমীৰ থৈ গড়গ্ৰামলৈ উজাই গ'ল। পাচে বুঢ়াগোহাঁইৰ মামানিয়াল বজাৰ শৰুবেকক ৮তা তিপামৰ পানীফটাত থাকিব দিলে। পুলোকত থাকিব দিলে। গড়গৰী বজাৰ শৰুবেকক ভেঁৰেৰা বৰবৰুৱাক ৮ৰ লগত বুঢ়াগোহাঁইৰ পিতৃ বীহগৰীয়া গোহাঁই দেওগ, আনো দুই এক বৰুৱাক থাকিব দিলে। পাচে বঙ্গালেও থৈ চৰগুৱা, ভাৰিং, শিলপানী, গড়গ্ৰাম, পৰ্ব্বত, এই পাঞ্চ ঠাইত পাঞ্চ আমীৰক থৈ খানখানা নবাব মাকোৱাৰীত বহিলগৈ। আৰ পৰা এক উমৰাও বনকতুমত বহিলগৈ। তদন্তৰে আমাৰ ৰাগ, বনকুৱৰ কৈলৰ খেদি পুনে তাওঁগাক উত্তৰে দিহীং সীমা কৰি বুঢ়াগোহাঁই বহিল। কেন্দুগুৰিত গড়গৰী বজাৰ শৰুৱ বহিল ডঁৰিকাৰ পোনে। পাচে আঢাবে বঙ্গালৰ দুই চাৰি লোক যাকে যৈতে পাই তৈতে কাটে। তথাপি বঙ্গালৰ বল খীণ নহল। তবে গৰাগুৰিৰ পোনে তামুলী-দলৈৰ পুতেকক ভঙ্গালে। সেই ভয়ে সমস্ত লোক ভঙ্গ হ'ল। দিহিং আগ কৰি বুঢ়াগোহাঁই বহিল মুৰকটাত, বজাৰ শৰুৱ বল তিপামত। পাচে চিনাতলীৰ, চাৰিঙৰ, শিলপানীৰ, পৰ্ব্বতৰ, গড়গ্ৰামৰ, চৰগুৱাৰ, এই-সকলৰ সমস্তে বঙ্গাল একঠাই হৈ শিলিখাতলত থৈ বুঢ়াগোহাঁইৰ পোনে মুৰকটাত এক প্ৰহৰ বেলা হ'লত গড়ত ধৰিলেহি। বঙ্গালৰ এক আমীৰ পৰিল। আনো লোকজন পৰিল বিস্তৰ। পাচে কাঁড়-গুলী ফুৰালত ৬ দণ্ড বেলা থাকোঁতে বুঢ়াগোহাঁই ভাগি তিপামৰ পানীফটাত বহিলগৈ। সেই সময়ত বাদুলি ফুকন থৈ শিলিখাতলত খানখানাত বসিলগৈ। বাদুলিক লগত লৈ খানখানাই গড়গুৰিত বহিলগৈ। পাচে বাদুলিয়ে ৰাজাৰ ঘৰত থাকি বোলে, "লোক যদি এই বাইযাতে অধিকাৰ পাতি দিয়া তেবে আনো লোকজনক ধৰাই আনো, আৰ ৮আকো, ৰাজমন্ত্ৰী বৰগোহাঁইক, বুঢ়াগোহাঁইক

কুকন দকৰাকো ধৰি দিব।" বাদশাহা নবাবে বোলে, "ভাল, মই তোক অধিকাৰ কৰিলোঁ।" আনো লোকজন নিজৰ কৰিল বহলত। মতঙ্গীয়া দুখুৰি চেলিয়াৰ দৰঙ্গীয়া বৰগোহাঁইক আপোনাৰ লোকে ধৰি দিলে; শক ১৫৮৪। তেবে নেওগৰ পুতেক কুকনে বঙ্গালৰ দিলাল-খাঁৰে পৰি বাঢ়ি প্ৰীতি হল। সেই বেলা বেজদলৈৰ পুতেকে নেওগৰ পুতেকেৰে দ্বন্দ্ব কৰিলে। পাচে নেওগৰ পুতেকে নবাত জনালে, বোলে, "বাদুলিক ৰাজা দিবৰ জানি বেজদলৈৰ পুতেকে বাদুলিকেৰে ভিতৰি কথা হৈ বঙ্গালত ৰবিবলৈ কথা-বাৰ্ত্তা হৈছে।" পাচে ৺নবাবে শুনি এই কথাতে বেজদলৈৰ পুতেকক কাটিলে। ১৩২ ॥

আহোমৰ বল ক্ষয়।—সেই বেলা নগাচেঁৰিয়া পৰ্ব্বতৰ পৰা কছাৰীলৈ ভাগি গ'ল; শক ১৫৮৪। আহোমৰো বল ক্ষীণ হ'ল, যুদ্ধ এৰিলে। আৰ হাতীচলা, খৰীতলা পথাৰে যত লেকেৰি আনিছিল তাক বা যত কাটিলে তাৰ সীমা নাই। যি কিছু লেকেৰি পালে বঙ্গালে দিলে গুলোটাই। আৰ নিজৰ লোকেও মহাৰাজাক এৰি যেন যৱনকে আশ্ৰয় কৰিব হেন মন হ'ল। এই কথা জানি ৺ও ৰাজা ৰক্ষা কৰিবৰ নিমিত্তে বুঢ়াগোহাঁইকে গড়গাঁৱী ৰাজাৰ শৰনকে ৺ৰাজা বোলে, "তোমালোকে বঙ্গালৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ মেলেকৈ পাৰা পঠাই দিয়া।" পাচে দিলোলেও ৺ৰ আজ্ঞায়ে চুলতান, চান্দৰাই, মনু, চতুৰ্ভুজ কাকতী, এই চাৰিক পঠাই নবাব খানখানা দিলাল-খাঁৰ ঠাইক অনেক কথা-বাৰ্ত্তা কৈ পঠাই দিলে। ১৩৩ ॥

তিপামত বঙ্গাল।—পাচে দিলাল-খাঁৱে বোলে, "কেঁকোৰালোৱা দি বাদুলিক ৰাজা পাতিছে, তেও যে হৈছে গো-ব্ৰাহ্মণৰ কাৰণ এইখন সিদ্ধ হব।" পাচে এই কথা বাদুলিয়ে শুনি, মীৰ্জ্জামুলাৰে কৰে, বোলে, "এতিয়া ৰাজমন্ত্ৰীয়ে লোক শক্তিৰে হৈ ৰহন দেখিছে এতেক কথা কব, পূৰ্ব্বলৈ লোক কিয় এই ৰাজা নষ্ট দিলা? যদিহে ৰাজা দিয়া তুমিয়ে লোক কাটা।" পাচে পূৰ্ব্ব কথাক স্মৰি মীৰ্জ্জামুলায়ে বোলে, "ৰাজা, ৰাজ-মন্ত্ৰী, চাৰি পাত্ৰক কুকন-বকৰাক ধৰি দিব বুলিছ, ভাল এতিয়া ধৰি দিয়ক। পাৎসাই ঠাঁইকো আচানৰ লোককো তোক দিলোঁ, ৰাজমন্ত্ৰী আদি কৰি সবাকো ধৰি দে।" পাচে বাদুলিৰ ভায়েকে মৌপিয়াৰে পাৎসাই লোক লৈ দেৱৰীবোৰাত আচানেৰে লোহাই কৰিলে। বঙ্গালৰো লোক পৰিল, আচানৰো লোক পৰিল। পাচে বঙ্গাল ভাগি তিপামত ৰহিলগৈ। ১৩৪ ॥

দিলাল-খাঁৰ ৰাজমন্ত্ৰীলৈ পত্ৰ।—পাছে মীৰজুমলাই দিলাল-খাঁক বাদুলিৰ সাহসৰ কুটবাত শুনি মাতি নৈ পঠালে, "আচামৰ গো-ব্ৰাহ্মণ পাৎসাহী লোক ৰক্ষাৰ কাৰণে কথা-বাৰ্ত্তা হলো। একেলাড়িকৈ বাদুলিৰে বলে ৰাজমন্ত্ৰীসকলৰে লেহাই কৰিলো।" মীৰজুমলায়ে বোলে, "ভাই দিলাল-খাঁ কেমনে বুজিলে? হাৰামজাদা বাদুলিয়ে যত্ন কৰিলে সনে কুটনাত।" পাছে দিলাল-খাঁয়ে গদাইকে বহিৰ্মুলকে ৰাজমন্ত্ৰীৰ ঠাইলৈ পঠালে, বোলে, "যেমনে আমাৰো গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহে তেমনধান কৰিব। চাৰি পাত্ৰৰ বেটী, ৰাজমন্ত্ৰীৰ বেটী, ৰাজাৰ জী পাৎসাহৰ দিয়া লোক ফিৰাই পঠক।" পাছে ৰাজমন্ত্ৰীয়ে বোলে, "ভাল, চান্দায়, ফুলতান, ৰাধচৰণ, মিত্ৰত কত নাই, যদি তাৰা সত্য কৰি বোলে, আমিও পাৎসাহী লোকক প্ৰীতি কৰি পঠাও।" এই কথা দিলাল-খাঁয়ে শুনি বোলে, "ভাল, পাৎসাহী লোক কুশলে ফিৰি যাওক। আমাৰো ৰাইজৰ গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহোক।" এই বুলি দিলাল-খাঁয় তিনিৰ হাতত লিখা দি পঠালে। লেখাওএই—

স্বস্তি নিজতনু-সৌন্দৰ্য্য-গঙ্গাজল-সদৃশ-পৰমপবিত্ৰ শ্ৰীযুত ৺ৰাজাৰ শুভৰ বৰমন্ত্ৰীৰকে তত্ত্বলেখাৰ কাৰ কৰ্দ্দন পৰম খুচ চক্ৰবৰ্ত্তী তোমাৰ নিশাণ মোৰ সম্মত, হানহচ্ছুন স্বলাথৰ চৰিত্ৰ, লোক্তন সাকৰো নাম তেজিছি, ও তোমাৰি কমলগাৰি লেখা দুসা হাৰামজাদা গিতো তোমাৰি ৺ৰাজকৰ্ত্তা ভাগ্যবান ভগৱনচকো পাইকান ধৰকি গাত ৰাখিতে চাস, ও অপৰ তোমাৰ লেকৰনৈকো বেটী যো কোচু ফুলাৰ পহিলেক বতাগতয়ে ভেজ হৈতেছিল সে কৌথনাত সব ভুগ ভাঙ্গিল। আকে লোতছিয়াবহে, যদি সে আমাৰ সাথ একনাম থাকিত বলকোনি নাকৰি তেসে কেমে তাৰ এমত হৈবেক আমাৰ শুনিয়া আগে, যে ৰাজমন্ত্ৰী গিতো বয়সতো বৃদ্ধ, জানতো জ্ঞানস্থাহে, তাইতো কদাপি নাক-বেল ফিৰিবেক, ভালাতো গো-ব্ৰাহ্মণ ৺তো ৰাজায় ৰাখিয়া আমাৰে সমস্তায়া ৺মহাৰাজাকো বেটী ৰাজা-ত্ৰিপালেৰে বেটী সাথ৺ মহলেকে লোকলতহ লেয়গা। শ্ৰীযুত নবাব আমীৰ-অল্-উমৰাও ঠাই আৰজ্দাস্ত কৰিব ধৰ্ম-অধৰ্ম জানি কিয়া লেখ পাঠাইবেক; এতে ম ৺পাত্ৰ-মন্ত্ৰী ৰাজাজকো ৰাজাক হজ্জৰম এনাকিক প্ৰীত লোখলাকো যদা যানহামায়া সৱ লেখুনি ইতি, সন ১০৮৪, মাস পৌষ। ৰাধচৰণ, চান্দায়, ফুলতামে জনা দিলাল-খাঁৰ কাকত ত্ৰিপানৰ খিলাজাৰি যাই। ১৩৩॥

মহাৰাজাৰ পাৎসাহ বগত বৈবাহিক নিত্ৰতা।—পত্ৰ চাই বুঢ়াগোহাঁই শ্ৰীযুত ৰাজাৰ শুভৰ ৰাজমন্ত্ৰীয়ে ৰাজ্যৰ ৰক্ষাৰ কাৰণে সলাগ থামখানা দিলাল-খাঁৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ ৩০০০০০ তিনি লাখ টকা, বৰে হাতীৰ কাৰণ

ৰাখিলে আৰু মহাৰাজাৰ জীয়েকো পাৎশাজাদালৈ দিলে। ৰজাৰ জীৰ লগে অলঙ্কাৰ সহিতে সোণ বিশ হাজাৰ, ৰূপ ছকুৰি হাজাৰ, বিশ হাতী। পাচে দিবলৈ থাকিল তিনি লাখ টকা, নব্বৈ হাতী। তাৰ নিমিত্তে সোতা বুঢ়া-গোহাঁইৰ, বৰগোহাঁইৰ, বৰপাত্ৰ-গোহাঁইৰ, ৰজাৰ শহুৰৰ, এই চাৰি জনাৰ পুত্ৰ বন্ধক ৰাখি গুল দিলে। প্ৰতি বৎসৰে বিশ হাতীৰ নিৰ্ব্বন্ধ কৰিলে। ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পাৎশাহৰ লোকক বিদায় পঠালে। দিলাল-খাঁও ৺লৈ তাও, মুকুতা, ৰাখৰ পতা সোণাৰ ঝলমকা তৰোৱাল ১ খন, জমধাৰ ১খন, সোণাৰ ঝলমকা ছিটৈ ২ টা, এই সকল সহিতে ১৫ হাজাৰ টকাৰ লাব দি খনাইক পঠালে, বোলে, "ৰাজমন্ত্ৰীয়ে বৈ তাবাৰ বচন নৰখিলে।" পাৎসাহৈ লোকেও বিস্তৰ প্ৰশংসা কৰিলে। পাচে মীৰ্জামুলা প্ৰভুখো বঙ্গাল ভটীয়াই গ'ল; শক ১৫৮৪, মাস মাঘ। ১৩৬ ॥

কামখানা ভটীয়ালে।—আৰু বঙ্গালৰ লগত বাদুলি ফুকন, তাৰ ভাই লোপিয়া, হৰিডেকাৰ পুতেক ৰঘুনাথ, উগ দুৰগীয়া, ৰঘুনাথৰ বেটা মনোহৰ কাকতী, কেওঁমাংখুৱা, এইবোৰ আপুনি গ'ল। আৰু বাজে লাহৈয়া বৰ-গোহাঁই, বাজখোৱা, মুখুৰি চেটিয়া, মাৰেঙ্গ চেটিয়া, চামুক গোহাঁই, নীথন। হাজৰিকীয়া আৰু যতক হা-হাজৰিকীয়া লহকৰ বাবৰ পুতেক, ভেলাইৰ পুতেক এইসকল প্ৰভুখো আনো অনেক লোকক ধৰি নিলে। গুৱাহাটীত নখিচ-খাঁকে, তিনিজনা গোহাঁইৰ বেটাকে ৰজাৰ শহুৰৰ বেটাকে থৈ নবাব খানখানা ভটীয়াই গ'ল। ১৩৭ ॥

বিশ্বাসৰ শাস্তি।—পাচে গুৱাহাটীৰ পৰাহে মাধচৰণৰ হাতত ধৰি দিয়া বৰুৱাগোহৰক দি পঠালে। আৰু মীৰ্জামুলাৰ ভাগিনেকৰ হাড় আছিল ৰাজৌ-খাঁৰীত, তাকো খুলি দিলেহি। আৰু ৰাজমন্ত্ৰীয়ে দিলাল-খাঁয়ে দিয়া তাও মুকুতা, তৰোৱাল, জমধাৰ, ছিটৈ, এই ভেটিসকলক বৰপাত্ৰ-গোহাঁইৰ বেটা বৰগোহাঁইৰ বেটাওকে ৺লৈ দি পঠালে। আৰু বোলে, "৺ৰ আজ্ঞা শিৰত লৈ ৰাজ্যখান ৰক্ষা কৰিলোঁ।" পাচে ৺ৰে বোলে, "যি কাৰ্য্যৰ ওপৰে থলো সি কাৰ্য্যৰ কৰিলে ৰাজমন্ত্ৰীত ক নাই। আমি পৰ্ব্বতৰ বাগাত বৰ দুখ পাওঁ। আমাক উচাঙ্গত ঘৰ সাজি দিয়োকহি।" এই কথা ৰাজ-মন্ত্ৰীত কলেহি। ৰাজমন্ত্ৰীয়েও শীঘ্ৰ কৰি ঘৰ সাজি ৺ক শিৰত কৰি আনি দেচাঙ্গৰ পৰা উচাঙ্গত থলে। তাৰ পৰা নেকুৰী-খোৱাক ওলাই আছিল কাজলত। উত্তৰকোলে, দক্ষিণকোলে, পৰ্ব্বতৰ ওপৰে পাত্ৰ-মন্ত্ৰী, ৰজা-ৰুকক ভাগি দৈছিল, সবাকে বোচাই আনি একে ঠাই কৰি ৺ত ৰাজমন্ত্ৰীয়ে চৈত্ৰত

ভেটালে। পাচে মেজুৰী-খোৱাৰ পৰা চৈত্ৰত বকতাইৰে আহিল। তাতে ৺এ ৰাজমন্ত্ৰীক আজ্ঞা কৰিলে, "মোৰ ৰাজ, কাজ-কাম কেনমতে নষ্ট গ'ল? পাত্ৰ-মন্ত্ৰী, বৰা-ফুকন এক ঠাই কৰি বুধি দিয়ঁক।" পাচে বুধি ৺দেৱত যোগানত ভিতৰুৱাল গোহাঁইক, আমুনী-পটলৰ পুতেকক লোৱা দিলে। হাতী বৰুৱাক চলাকিয়ালে। নগা এবিলৰ নিমিত্তে সোণাৰুৱাক হাড়ি কৰিলে। সোণা কোঁৱৰক লোৱা লগালে। পাচে সোণা কোঁৱৰে গোচৰ দিলে। বাৰ-ফুকনীয়া বৰগোহাঁইক বোলে, "বৰগোহাঁয়ে যদি ভৰ দিয়ে আনি কিয় এৰিম।" পাচে ৺এ বৰগোহাঁইক প্ৰশ্ন কৰিলে, বোলে, "চাননবাৰ উত্তৰকোণে যে বঙ্গাল নাহিল, দক্ষিণকোণলৈ লোকজন নেদিলে কিয়?" এই বুলি ৺ৰে আপোন হস্তে বৰগোহাঁইক দণ্ডিয়াই বন্দী কৰিলে। সেই সময়ত জয়ধ্বজা ৰজা বনাই কটকীৰ ৺ৰ ঠাইলৈ পঠাইছিল; ৺ও শুনিলে। ১৩৮ ॥

শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ। বুৰঞ্জী পুস্তক। শক ১৫৮৫, মাঘ মাস, ৰাজা মাৰিলত পাৎসাহলৈ দিয়া লেখা—

পাৎসাহলৈ স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ।—লেখিতং শ্ৰীশ্ৰীযুত জয়ধ্বজসিংহ ৰাজা মাচাম চুলতান আজাকে ৰহাকে উঃ বিশ্বনাথ হবিদা লোকোকে কহে, সৌ ৰাজবিলায়ত ৺ৰাহতকো মেউন কৰকে আছানে নিয়াখা। ইসো ৰাহে ৺হজুৰসে সকল মঙ্গলানিদিত নানাগুণালঙ্কৃত গঙ্গপেকেমানে নিজতনুসৌন্দৰ্য্য ধৰ্ম্মযুধিষ্ঠিৰ গঙ্গাজলনিৰ্ম্মলপবিত্ৰ কলেবৰ মহানদিন মহিমাবন্ত শ্ৰীযুত নবাব খানখানা চিপাহ চালাৰ ৺কোঁআৰ কৰকে আছাম সাৰ বিলায়ত নিয়াখা, হামাকো জলডিজন কৰনে লাগা; তব নাইকে আপনা কীলেৰকে পাহাৰকে মচিলা কৰকে নবাৰ খানখানা চিপুহ চালাৰ জীউকে পাচ আৰজকিয়া কি, মোৰ গুণাবক্স আচাৰ মুলুক মুজে দিও। মই এতিয়েৰে মোৰ আপোনাক বেটী আৰৰ বাচা তিপামাক বেটী ৺মহলকে বিল খেজমতকো দেৱেঁ। (আৰ সোণা ২০০০০, ৰূপ ১২০০০০ তোলা, আৰ বিশ হস্তীৰ ১৪ দন্তাল, ৬ হস্তিনী। ১৫৮৫ শকত অবঃচা পাৎসাৰ অহদি দুৰ্লভকে, ৰত্ন-বেগকে দিলে সোণ দুশকৈ ৪০০। দলিল-খাঁৰ কটকী গদাইক সোণ ১০০ তোলা বিদায় দিউতে। দুই অহদিক ৰূপ হাজাৰ; গদাইক ৫০০ ৰূপ।) আৰ দৰং মলুক উত্তৰ-কোলকি তৰফ দনিয়াও বাতত তক্ৰী আওৰ মলুক ৰাজা ভুমৰীয়াকা আওৰ বেলতলীয়া দক্ষিণকোলকে তৰফ দৰিয়াও ওকং সীমনা কৰকে পেচকচ কৰতাহো, আন ইচসে পিছু মত্ৰি কবুল কিয়া জমা দিয়া দি, সন ১০৭৩, মাঘ মাস কো লেকৰকে ৩০০০০০ চাৰ চাৰ মহিনে একো লাখ কৰকে

বাৰ মহিনাৰে দেওঁগা, আৰ ৯০ হাতীৰ ১০ বৰ দন্তাল, ১০ চৰাদন্তাল, ১০ হস্তিনী, এই তিন হাতী ইনকো তিন মহিনা পিচো দেওঁগা। আৰ ৬০ হাতীৰ মখনাল ২০, চৰাদন্তাল ২০, হস্তিনী ২০, ইচবে ছ মহিনা লোকেৰকে বাৰ মহিনা দে হবা দেওঁগা। বৰ তেঁওঃ কাপয়া হাতী দিনেকো গুৱাহাটি আহোঁ কুলতই বৰগোহাঁইকা বেটা, বুঢ়াগোহাঁইকা বেটা, বৰপাত্ৰকা বেটা, গড়গয়া কুলনকা বেটা, লোৰ নমুকে বিস ই চাৰ আদিমি বন্দী, আৰ বলাৰ তিনুকে, উপৰই লো থাকে, এহি চাৰ আদমিকো উল দিয়া, তোমাৰ পাস থাৰ যো কুছ ৺বিলাগতকে বাৱত আচানকে মলুক বিস বহি হো নবহাঘালে কবলেঙ। আৰ নইনে কবুল কিয়া ইস পিচে হৰবৰিষ ২০ হাতী—১০ দন্তাল, ১০ হস্তিনী, ৺ সৰকাৰকো পেচকচ পহচায়া কৰো। আৰ দেৱা এতুলাৰি এক গোমোস্তাকে তেক পাইকো লে গুৱাহাটিকি ফৌজ-দাৰকে হনেচা হাজিৰ ৰহে। যো কুছ, কবুল কিয়া হোতি সবকে ভি সমাপন কৰেঁ। আৰ ৺ বাজ গিমাৰমান বৰনাৰি বিন ৰহোগা; ১৫৮৫ শক, মাস মাঘ। ১০৯॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পাৎসাহৰ কৰ-কাটিল আৰু মৃত্যু।—এই শকতে দিয়া যাই হাতী, আৰে লেখা,—গাভৰুৰ নগত ২০ হাতী দিনৰ কবুল, আৰে তিপামতে দিয়া যায় হাতী ১০, নগৰীত দিলাল-খাঁৰ হাতত ৪, আৰে হাতত ৰবীতলাত ২, সেই শকতে চৈত্ৰ মাহত পণ্ডিৰ হাতত মেকুৰীখোৱাত ৩০ হাতী, আৰে বাটিত ১৯, পাৎসাৰ হাতলে মৈল ১১টা, শক ১৫৮৫, মাহ ফাগুন। কলিয়াবৰত দিলোজ-খাঁৰ হাতত ৪০, পাৎসাৰ হুকুম কৰি দিয়া ৫, নবাব সলিল-খাঁৰে দিয়া যায় ২ হাতী, শক ১৫৮৬, আষাঢ় মাহ। ছৈয়দ দিলোজ-খাঁৰ হাতত দিয়া যায় হাতী ১১, মছিম-খাঁ নবাবক হাতী ১টা, ৰূপ সুবৰ্ণৰ লেখা, শক ১৫৮৪। তিপামত পাৎসাহৰ গাভৰু দমাই দিওঁতে চাঙ্গাৰ কৰম গঞ্জলা গুৱিমাৰে দিলে ১ম নবাব খনাখানাৰ হাতত সোণা ২০০০০ তোলা, ৰূপ ১২০০০০ টকা; শক ১৫৮৫, কাতিকত। পাৎ-সাৰ অহদিক আনোতে লাখটকীয়া মৰদাৰে, লাউ-ডেকাৰে, শঙ্কৰ বৰাৰে, চতুৰ্ভুজ কাকতীয়ে দিলেগৈ ৰূপ ১০০০০০। সেই শকতে ফাগুনত কলীয়া কুকুৰাচোৱা বাঁহবৰীয়া কটকী, কোপতীয়া কটকী, কণাই কাকতীয়ে দিলেগৈ ৰূপ ৪০০০০। ১৫৮৬ শকত কাতিকত পাঠকচন্দ্ৰ, চতুৰ্ভুজ কাকতী, কলীয়া কটকী, টেকিয়াল হাজৰিকীয়া দিয়েগৈ ৪০০০০ হাজাৰ। ১৫৮৭ শকত ভাদ্ৰ মাহত ৰূপ ২০০০ হাজাৰ মাৰি দিয়া যায়। হস্তী ১০,

আৰে পাচ হস্তী মৰিল, ৰূপ ১০০০ ধৰিল লৈ হাতী বিক্রি দিয়ে ১০০০০
১৫৮৮ শকত ক্ষেত্ৰত পিৰোজ-খাঁৰ তত নাৰ ৰূপীয়াত মাৰি দিয়া যাই হস্তী
৫০, দুই হাজাৰ কৰি ৰূপ ১০০০০০ ধৰিলৰ হাতী ধৰিবৰ দৈ হাতী ১,
ছাহা-খাঁ নবাবক প্ৰতি ২, বাচিল-খাঁক প্ৰতি ১। তাত পাচে লাং-ছেকা,
কৌপড়ীয়া, মাধচৰণ, বীহলবীয়া, চতুৰ্ভুজ কাকতী, এইসকলত কৰি ৫ হস্তী,
ৰূপ কিছু দি পঠালে। বিৰোধেও গুৱাহাটীত বাচিল-খাঁক হুজুৰে দিলেনি।
কুমলুৰে ভগনৰ পাচৰ, ১৫৮০ শকত পাৎসাহে জয়ধ্বজ মহাৰাজালৈ খাম-
খোৱাৰে মনলাৰ সহিতে কাপৰ ১ যোৰ দি পঠালে লোৰেণ, বৰুৱ-বেগত
কৰি। গুৱাহাটীৰ পৰাও বাচিল-খাঁয়ো পঠালে তান-খাঁকে, ছেক-কমলকে
সিইতো আহি দেৱৰগাওঁ পালেহি। সেই সময়ত বকলাত জয়ধ্বজ ৰাজা
মুহুৰ্ত ৰোগ হৈ স্বৰ্গী হ'ল। ১৪০।

দশম আধ্যা।

অসম আৰু বেহাৰৰ পত্ৰ সমাচাৰ।

প্ৰাণনাৰায়ণ ৰজাৰ কুশলা-কুশল।—শ্ৰীশ্ৰীযুৎ স্বৰ্গনাৰায়ণদেৱ জয়ধ্বজ-
সিংহ মহাৰাজাএ নানকৃপৰ পৰা একপত্ৰ দি গোপালচৰণক পঠাই দিলে,
এইখান বুলি, "মই গড়গাওঁত ৰহিব নোৱাৰি নানকৃপত ৰহিছোঁ। খানখানা
আসিতে যে বেহাৰ মাৰি আছি ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণ কোন ঠাইত কেনেকৈ
ৰহিছে তাক জানি আইসে।" গোপালচৰণ গৈ ৰাধাৰ পৰ্ব্বতত ৰাজা
প্ৰাণনাৰায়ণক লগ পাই এই কথা-বাৰ্ত্তা কহিলে। ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণে বেহাৰক
আসি বোলে, "টকা মানকো দি ভয়কো মশাই ইস্পিন্দিয়াক পঠালোঁ, ইহাকে
কহি ৰামচৰণক লগত দি পঠালে, বোলে, "স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ভাল-মন্দ
পুনৰ্ব্বাৰ আসি কহিবি।" এই দুই কটকী আসি মইহাত স্বৰ্গমহাৰাজাক
মিলেহি। স্বৰ্গদেৱেও এখান পত্ৰ দি ভক্তচৰণ সহিতে তিনি কটকীক
ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণৰ ঠাইলৈ পঠাই দিলে। ১৪১ ॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ।—অথ সমাচাৰ সহিতে পত্ৰ।

৮৭ স্বস্তি সকলগুণাভিজ্ঞ মহানাগাৰ হৰ হাৰ হীৰ কীৰ্ত্তিৰ পিণ্ড পাণ্ডুৰ কীৰ্ত্তিপুৰ পৰি পূৰিত দিগান্তৰ বৈৰিবাৰণ নিবাৰণ পঞ্চানন বিবিধ বিদ্যা বিদ্যোতিতান্তঃকৰণশেষ গুণৈকধাম মহনীয় বিশ্ববিখ্যাত শ্ৰীশ্ৰীসিং কমতেশ্বৰ ৰাজমহোদয় চৰিত্ৰেষু—

পৰম সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ। এথাত আমাৰ সমস্তে কুশল, তোমাৰ কুশল নিৰন্তৰে চাহি। পৰং উকিলত কৰি যি কহি পঠালা তাক আমি সমস্তে শুনিলোঁ। অতঃপৰ বিশেষ……… ; কিন্তু বিপদ কালত আমাৰ বাৰ্ত্তা লৈলা ইহাক শুনি পৰম সন্তোষ লভিলোঁ। আৰ লেখ বিপদ সম্পদ কালে যি কুশলক বাঞ্ছে তাকে মিত্ৰ বুলি। পৰং তুমি যি পত্ৰৰ কাৰণ কহিলা, কহিবাক পোৱা ; কিন্তু তুমি আমি সবে দৈবাধিন ; এতেকে দৈব গতি তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতি থাকিলে ইহাত কিছু ভাৱ নাকৰিবা। ইদানীক তোমাৰ আমাৰ যেমনে প্ৰীতিপোষ্টি হয় তেমন যানি কৰিবা।

আৰ লেখ, তুমি যি জয়নাৰায়ণ মকৰধ্বজৰ কাৰণ কহিলা, কহিবাক পোৱা ; কিন্তু ৰাজা বসুদেৱৰ ৰাজ্য পৰীক্ষিতৰ গোষ্ঠিত্যেন আমি তোমবাকো বশগা হইল, আমাৰো বশগা থাকিব বুলি জয়নাৰায়ণক দক্ষিণকোলে, মকৰধ্বজকো দক্ষিণকোলে ৰাজ্য পাতিব খুজিলোঁ। আৰ লেখ ইহাক ৰাজ্য পাতিবৰ নিমিত্তে তুমিএকেও প্ৰীতিপোষ্টি থাকিল। মকৰধ্বজে দুয়ো ৰাজ্য লাগায় দোষ কৰি দুও ৰাজ্য মাৰিলে। পাছে জয়নাৰায়ণে মকৰধ্বজে দুয়ো থানাত হাৰামখোৰ কৰিলে। তাৰ নিমিত্তে কোঁচৰ ৰাজ্যখান যেমন বিপত্তি হৈল তাক তুমি আপুনি জানিছে।

আৰ লেখ, আমাৰ তুমি যি বাৰ্ত্তা পুছিলা কিন্তু আমাক বিধাতাএ ৰক্ষিলে। ঢাকাৰোত আমাৰ সাত দিন লেলাই হৈল। আমাৰ লোক বঙ্গালত দিলি তোমাকো যেমনে পাচটৈ ভঙ্গালে আমাকো তেমনে দিয়া মানুহে পাচোদি বঙ্গালক দি পাচ লৈলে। এতেকে আমাৰ লোক ভাগিল। বঙ্গালে আহি

পৰন্তু পুৰ্ব্বাপৰ ব্যৱহাৰমতে তুমি যে আমাক লিখিলা ইহাতে তুমি লোক জিনিলা আপোনাৰ বশ কৰিলা। তুমি কুৰুদেৱ, যদ্যপি তোমাৰ বশহেৰ অৰ্জ্জুন যেন জানিলা বুজিলা যেবন যে মোৰ তাক মই সৰ্ব্বথা কৰিম। ইহাত তুমি অন্যথা নাজানিবা। আৰ যে লেখিছ, বিপদ কালত যে কুশলক থাকে অকেলে মিত্ৰ বুলি, সে মিত্ৰ হয়। তোমাৰ আমাৰ আজিৰ মিত্ৰ এনে নহয়। আমাৰ পুৰ্ব্বপিতামহক তোমাৰ মহ স্বৰ্গীয় স্বৰ্গনাৰায়ণ শপত কৰিয়া প্ৰীতি কৰিছে। তোমাৰ আমৰা বল নাকৰিব। আমৰাকো তোমৰা বল নাকৰিব। পৰস্পৰেৰ উপকাৰ পৰস্পৰে কৰিব। এমন মোৰ চিত্তে আছে। তোমাকো এমত কথাহে উচিত হয়। ইহাৰ মাজতে যে অন্যথা হৈছে সে আমীদোষেই হৌক বা দৈৱদোষেই হৌক বা তোমাত হন্তে হৌক বা তাক তুমিও জানিছ। পুৰ্ব্ব শপতে পুনু মন ধৰাইলেক। মোকো ৰাজ্যচ্যুত হৈল, তোমাকো ৰাজ্যচ্যুত হৈল। কিন্তু মোকো মনে নাহি কৰে, তোমাকো মনে নাহি কৰে, ইহাতে যদ্যপি ৰাজ্য ফিৰি পালোঁ, তোমৰাও ৰাজ্য পাইলা।

আৰ পূৰ্ব্বে কাছাৰ দেশ, পশ্চিমে গৌড়, উত্তৰে ভোটান্ত, দক্ষিণে ত্ৰবেগা, ইতি মধ্যত তোমাৰ তুল্য মহন্তৰ মহীমহেন্দ্ৰ মৰ্য্যাদা পাৱনাৰ কে আছে। যদ্যপি তোমাৰ মিত্ৰ, কুশল ৰাখিবাকে পাওঁ। আৰো ৰাজা সকলো তোমাৰ কুশল বাঞ্ছে। আৰ তোমাৰ যে ৰাজ্যচ্যুত হৈছে, ইহাৰ কাৰণ তোমাৰ কোনো মনে দুখ কৰিবাক উচিত নাহয়। দেখ, ৰামচন্দ্ৰ, অৰ্জ্জুন, যুধিষ্ঠিৰ, এইসকলৰো ৰাজ্যচ্যুত হৈছিল। কিন্তু তাৰা সকলে উদ্যোগ কৰিয়া ফিৰিয়া লৈলেক নিমিত্তে তাহাৰাৰ অকীৰ্ত্তি নাইহল। সম্প্ৰতি আমাৰ তোমাৰ ৰাজ্যচ্যুতি হৈছিল। ইহাত যদি আমৰা সমৰাত উদ্যোগ নাকৰি তবে আমাৰ অকীৰ্ত্তি হৈবেক।

আৰ যেমান লিখিছ, ইদানীক আমাৰ তোমাৰ যেমনে প্ৰীতি হয় তেমন কৰিবা। যে লেটি হৈব সেন কৰিবা। যে অপ্ৰীতিৰ বীজ সে আপদ দুৰ হৈল, হৈছেছে, ফিৰিয়া নামা যায় তেন কৰিবা। তাক পুৰ্ব্বাপৰ লেখায় লেখি। আমাৰ গোষ্ঠিত প্ৰধান স্বৰ্গনিৰাজা, তানপুত্ৰ ৰঙ্গ, মোৰঙ্গ, মিথিলা, শোণিতপুৰ, গ্ৰাহ, প্ৰেতি, মনুচৰ্য্যা, ধৰি কুতাৰ্থ পৰ্য্যন্ত কামৰূপ কৰতোয়ানদীৰ যাজাজিৰাত পৰ্য্যন্তৰ যাবৎ দেশ তাৰ অধীন আছিল। তাৰ চোটি ভাই চিলাৰায় দেওয়ান। তাৰ বেটা পাপী মহাৰাজ জেঠৌৰ ঠাইত হাৰাৰখোৰ হৈয়া বিলাত ৰাজা হৈছিল। মাড়ি কাটিয়া পুৰিছিল, কাৰণ যাৰত জীয়া আছিল তাৰত মহৰাজা ক্ষেমা কৰিছিল। পাছে মহাৰাজা স্বৰ্গীয় হৈল, মোৰ পিতামহ

মহাৰাজা হৈল। তাহেকো বদুলেৰ ৰাজাই নমাহিলা কামৰূপৰ নিমিত্তে বিৰোধ কৰিতেছিল। তাতে শাপা মহাৰাজা স্বৰ্গীয় হৈল। তাৰ বেটা জেঠো ৰাজা হৈছিল, মোৰ পিতামহ। তাৰো ৰাজাই নমাহিলা তাৰ ওপৰ আপোনেও চৰিয়া বঙ্গালক চৰায়া তাক উৎখাত কৰায়া আমাৰ আপনাৰ ৰাজ্য নাপাৱাও বঙ্গালক ৰাজ দেৱাইলেক। একে ৰাজাৰ যে ধাৰা তাঞ্জি সে ৰাজাকোঞৰৰ ধাৰা, ৰাজা নাহয়, এতেকে স্বৰ্গদেৱ তামাৰা ৰাজা নাধাৰিলেক। তাৰ পাচে জেঠো পৰীক্ষিতেৰ ছোটভাই দাদা বলীদেৱ পালায়া তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গদেৱৰ ঠাই গৈল। আমাৰ পিতামহ মগলৰ বশ হয়া আছিল, কাৰণ তোমাৰো প্ৰীতি না দেখাইলেক। এতেকে আমাৰ সম্বন্ধে তোমাৰ বৃদ্ধস্বৰ্গদেৱ দৰঙ্গ দেশত ৰাজা পাতিলেক। বিস্তৰ লোক, হাতী, ঘোঁৰা, সোণা, কপা, দিলেক। মহন্তৰ শৰণাগতক যেৰূপ কৰিবাক উচিত তেমনে কৰিলেক। আৰ জেঠো পৰীক্ষিতেৰ বেটা কাহেকো চন্দ্ৰনাৰায়ণ দক্ষিণকোলেৰ পৰ্ব্বত আশ্ৰয় কৰিয়া আছিল, তাহেকো বহুত অনুকূল কৰিলেক। তাহাৰাও আপনাৰ নাম লৈয়া পৰম সুখে আছিল। তাৰ পাচে তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গনাৰায়ণ, তোমাৰ চক্ৰকান্দলী, আমাৰ হৰবল্লভ তেকা কাজিক দিয়া ব্যৱহাৰ লেখিয়া ও কথা পঠাইলেক তোমৰা আমৰা মিলি বঙ্গালক মাৰিয়া খেদায়া ৰাজ্য লৈয়া গৈল উদ্ধাৰ কৰি। আত তখন বঞ্চি বালক আছিলো। আমাৰ প্ৰধান ৰামচন্দ্ৰ ৰাজ-জামাতা আছিল। তাঞ্জি এযোতি নাৰাখিলেক। এতেকে তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গদেৱ দাদা বলীদেৱক ৰাজা দিবাৰ কাৰণ বঙ্গালেৰ ওপৰ ফৌজ চলাইলেক। তাৰ পাচে যে বৃত্তান্ত হৈল সে বহুত, কত লেখিব। তোমাৰ যে কাৰণ যে লোক আছে তামৰা সাৱশেষ জানে। তোমাৰ আপনা অনেক হানি কৰিয়া তাৰ ভালাইৰ যত্ন কৰিছেন। শৰণাগতেৰ কাৰণ যে কৰিছেন এ তোমাৰ অনিত্যা কৰ্ম্ম। ইহাঁকতো অনেক লোক প্ৰশংসা কৰে, আমৰাও কৰি, তাৰ পাচে কৰাইলেক।

দিল্লীৰ পাৎসাৰ পণ্ডগোলত আমৰা জাহিলো, তোমাৰ সহিত প্ৰীতি কৰিয়া আমাৰ প্ৰপিতামহৰ কামৰূপ আমৰা লক্ষো। তাহাত তোমাৰ কু-মন্ত্ৰীয়ে, তোমাক যে বিনয় লেখিলো, তাক বিপৰীত বুজালেক। কহিল যে, এৰাজ্য তোমৰা নাপাৱেন। ৰাজা বদুলেৰ, ৰাজা পৰীক্ষিতেৰ এ ৰাজ্য, তামৰা গোষ্ঠি বলীদেৱৰ বেটা মকৰধ্বজ, চন্দ্ৰনাৰায়ণ, তাৰ বেটা জয়নাৰায়ণ, তামৰাসে পায়। এশুনিয়া তামৰাসে সাহায্য কৰিলেক। আমাৰ সহিতে বিৰোধ কৰিলেক। তাৰ পাচে পূৰ্ব্ব শপথ স্মৰিয়া তোমাৰ সহিতে আমাৰ বিৰোধ উচিত নাহয়। এতেকে আমৰা বাজ আসিলেঁ।

তাৰ পাচে আমাৰ ওপৰ মগোল চৰিল, তাৰ সহিতে আমৰা যুঁজিতে-ছিলো। তাৰ পাচে তোমাৰ ফৌজ মানাহাত থাকিতে ও জয়নাৰায়ণ আসিয়া মগোলিত মিলিল। তাৰ পাচে শত্ৰু সহয়া মীৰজুমলাক আগাৰা তোমাৰ ওপৰ চৰিল। পাচে মকৰধ্বজো আসিয়া মীৰজুমলাক মিলি তাৰ পাচে তোমাৰ ৰাজ্য-সম্পদ লোৰাইলেক, তোমাকো ধৰিবাক যত্ন কৰিলেক। তাত মহাৰাজ ৰাজ্য তোমাক দিলেক।

এতেকে তোমাৰ যেন যে উপকাৰী তাত উমৰা যে এমন কৃতঘ্নতা কৰিলেক এমত সংসাৰত কেহো নাকৰি। এখন তোমাৰ ধৰ্ম্মে নাসহিলেক। মকৰধ্বজো মৰিল, জয়নাৰায়ণো মথুকা লৈনিতেসে। এতেকে ফিৰিয়া যদি তোমৰা আহাৰ সাহায্য নাকৰ তেবেসে ধীৰ ফিৰিয়া নাপজায়। তেবে তোমাৰ আমাৰ মৈত্ৰী দিন দিন বাঢ়িবেক। আৰ তুমি আপনাৰ ব্যয় কৰিয়া আমাৰ ভালাই কৰিছ। মই আপনাৰ ব্যয় কৰিয়া তোমাৰ ভালাই কৰিম। ইহাৰ কাৰ্য্য প্ৰভাৱে প্ৰমাণ পাইলেন। আৰ মোৰ যে কোনো বিপত্তি হৈবাক নাৰায়ণে যে কোনো বিপত্তি হৈল মোৰো আপোনাৰ লোকত হন্তে, ইহাক মতো বুজিলো, তুমিও বুজিবা। যদ্যপি দোষানুৰূপ অনেক দণ্ড কৰিলো, অনেক শাস্তি কৰিলো, অনেক কাটিলো। আৰ সময়ত দোষানুৰূপে দণ্ড কৰিম, শাস্তি কৰিম, কাটিম। তোমাতো চাই দোষানুৰূপে দণ্ড কৰ, শাস্তি কৰ, কাট। আক সময়ত দণ্ড কৰিবেন, শাস্তি কৰিবেন, কাটিবেন। তেবেসে ৰাজাত ৰাজা হয়। ৰাজাৰ দণ্ড প্ৰধান।

মোৰ মতে এখন যে ঠাই দুৰ্গস্থল কৰিছ তাত তুমি যত লোক সহিতে থাকিবা তত লোকৰ তিনি বৎসৰৰ ভক্ষ তুলিবা। আৰ বাহিৰত যুজিবাৰ সাথে হাথীয়াৰ ৰাখিয়া যাবৎ হাথীয়াৰ তোল। আৰ যেসব লোক তোমাৰ আশ্ৰীত হেন কহয় তাৰ কুৰ্ষ্মীবিলাকো তোল। তাত যাৱৎ কুৰ্ষ্মা কৰি না-ভুলিবাক নোখোজে, তাহি তোমাৰ হাৰামখোৰ, তাক দণ্ড কৰ। আৰ যে ঠাইৰ পাশ্বৰ্বৰ্ত্তীয় লোক তাক খোৱাই-পিন্ধাই আশ্ৰয় কৰ, ইহাতে তোমাৰ যে ইচ্ছা। মই একপ কৰিছো, কৰিতেছো। আৰ প্ৰীতিৰ বীজখনি তোমাৰ উকিলৰ ঠাই বোৰিয়া দিছো, কহিছো, তাক তুমি কৰিবা। তেবে পল্লবিত পুষ্পিত, ফলিত হৈবেক। অধিক কি কহিব, সকলো উকিলে কহিবেক।

আৰ তোমাৰ ৰাজ্য যেমনে বা যাৰ হৈল যেমনে বা পাইছেন তাক তোমাৰ পত্ৰৰ দ্বাৰাতে জানিল। আৰ আমাৰো ৰাজ্য যেমনে বা যাৰ হৈছে,

যেমনে বা ফিৰি পাইছি, তাক তোমাৰ গোপালচৰণৰ ঠাই লেখিয়া দিছি, তাক্রি জনাইবেক। আৰ সময়ত উদাস কৰিবাক চাহি। এতেকে তোমাৰ খড়ি-খড়িৰ বাৰ্ত্তা আমৰা যেমনে পাই, আৰ আমাৰ খড়ি-খড়িৰ বাৰ্ত্তা যেমনে তোমৰা পাইবেন তাক কৰিবাক লাগে। ইহাতে সকলো সিদ্ধি হৈবেক।

আৰ আমাৰ নকিবি শ্ৰীকানাই ৰায়। আৰ শ্ৰীগোপালচৰণ ও শ্ৰীভক্তচৰণ ও শ্ৰীৰামচৰণ, ইহাৰ মুখে সকল সমাচাৰ জানিবেন। আৰ বিশেষ এক-আধ কথা তাক শ্ৰীগোপাল চৰণ ও শ্ৰীকানাইএ কহিবেক। ইতি, চন ১৫৮৪, ৫ আষাৰ। পাতেহি শক ১৫৮৫, তাং ৬, মাস ভাদ্ৰ। ১৪৩ ॥

প্ৰাণনাৰায়ণে দিয়া উক্ত পত্ৰৰ নামনথি অংশ।—আৰ আমাৰ দেশ যেমনে বা মৰা গৈছে যেমনে বা ফিৰিয়া লৈছি তাক পছিলে লেখি—

শাহসুজাক মাৰিয়া খেদায়া যেখনে মাজুম-খাঁ ঢাকা গৈল তখন আমাৰ উকিল ফতে-খাঁক মাজুম-খাঁৰ ঠাই পঠালোঁ। ইহাতে পাৎসা সাহেবেৰ ঠাই আছে যে ৰাজা জয়সিংহ আমাৰ পূৰ্ব্বে মানসিংহ ৰাজা সহিতে আমাৰ পিতামহ মহাৰাজ সম্বন্ধ কৰিছিল। সেই সম্বন্ধৰ অনুবন্ধে ৰাজা জয়সিংহ মাজুম-খাঁক আমাৰ হৈয়া সুপাৰিচ লেখিছে। যে সুপাৰিচ লেখা পায়া মাজুম-খাঁ খুশা-খোসা কৰিয়া আমাৰ উকিল ফতে-খাঁক, শোলশাহিপায়া, ৰাজা সুজানসিংহৰ ১০০০০০ আসোৱাৰ, ২০০০০ বন্দুক দি সমেত আমাৰ ওপৰ চলাইলেক। তাৰ সহিতে আমাৰ লোড়াই কৰিলোঁ। তাৰ ৰাত্ৰিৰ দাগাত কোচাৰ মাইৰত আমাৰ অনেক লোক মাৰা গেল। অন্তনত তাঁৰেৰ মাইৰত অনেক মাইৰ গেল। আমাৰ বাগধাৰৰ কোঁঠত লাগিতে তাঁনেৰ বন্দুকৰ মাইৰত ২০০০ আসোৱাৰ মাৰা গেল, পাইকৰ গণনা কে কৰে? পাচে সুজানসিংহ নাপাৰিয়া কহিলেক,—মোৰ সহিতে সালাহ কৰ। পূৰ্ব্বাপৰ যেমনে পেচ্-কচ্ দিছিলেন সেই ধাৰণে পেচকচ দিয়া ৰাজ্য ভোগ কৰ। পাৎশাহীত তোমাৰ বন্দাৰ হুকোক। তাত আমৰাও সালাহ কৰিবাক কবু কৰিলাম। আৰ আমাৰ ৰাজাৰ লোকৰো ইচ্ছা আছিল যে সলাহ হৌক। তাত আমাৰ প্ৰধান শ্ৰীভবানাথ কাজি সেগোট নাকৰিলেক, যুদ্ধহে কৰিলেক। নক্কৰ মধ্যত তাঞি বৰ জোতাৰৰ আছিল। মগলাগধ আসিলত এতেকে তাক আমাথেল। তাৰ মনত আছিল পাৎশাহী সলাহ হৈবেক। আমাৰ পাৎসাহীত দলুক বাবিছি। তাৰ দায়ত পাৎসাহী লোক হস্তে আমৰা মাৰা যাইব।

ৰাজা পেছকচ দিয়া এৰাইছেক, আৰ আমাৰ যেনকত মলুক পৰ্ব্বতনাত থাকা ভাগ কৰি তাৰ পেছকচো আমাৰে ওপৰে দেৱাইছেক। এইসকল কুমন্ত্ৰণাত বুদ্ধত কৰিলেক, সলাহ না কৰিলেক।

পাচে মাহুম-খাঁ আপনে চলিয়া সমস্ত ফুমৰাও লোক সমেত মিত্ৰ-পথৰ ধাৰাত্ৰ আছিল। তেখন লোক দেখিয়া ভৱনাথ কাজি আপনে আগে পলাইল। তাতে কুমন্ত্ৰণা কৰিছে যে মহাৰাজক মগোলে ধৰিয়া লৈয়া যাইবেক। আমৰা পাচত মগোলত মিলিয়া এদেশে ৰাজকৰ দিবাক লাগে, তাক মগোলক মঞিএ দিয়া আমৰাএ ৰাজ্য ভোগ কৰিব। তাত মঞি দেখিলোঁ, যে মগোল আছিল। সকলোৰ সকলো মোৰ সাথ লাগিলেক। তেবে ইহঁতে কুমন্ত্ৰণাকেসে কৰে, মোক ধৰি দিবাক চাহে। এতেকে মই আপোনাৰ কুকথা কৰি মা সমেত ভোটৰ ধৰ্ম্মৰাজা মোৰ সখি। তাৰ সীমা ৰাজ্য পৰ্ব্বতত যায়া উঠ্ৰিলোঁ। মোৰ সাথেৰ আঠাৰ ডাকুৱাৰ এক ডাকুৱালোক সমেত। তাৰ পাচতে মাহুম-খাঁ আপুনে আসিয়া আমাৰ বেহাৰ গোৱালা দেশ লৈলেক। আমাৰ ৰাজাৰ পৰ্ব্বত যাবাৰ শুনিয়া সখি ধৰ্ম্মৰাজা আপনাৰ আণ্ডৰাক পাঠায়া আমাক বহুত আশ্বাস কৰিলেক, বহুত ভক্ষ-ভোজ দিয়াইলেক। আৰ লোক-জন দিয়া আমাৰ পাৰা-পহৰীয়া দেৱাইলেক। দিন-দিন আমাৰ খবৰ লৈতেছিল। আমৰা মাহুম-খাঁ এক ভোটক ধৰিয়া লৈয়া যায়া ধৰ্ম্মৰাজাক দিয়া। আশা দিয়া, লোভ দেখায়া, দ্ৰব্য দিয়া পাঠাইয়া লেখিলেক যে ৰাজা আমাৰ হাৰামখোৰ, তাক তোমৰা ধৰিয়া দিও। তাত সখি ধৰ্ম্মৰাজা মহামহন্তৰ শৰণাবৎসল, তাঞি মাহুম-খাঁক জবাব লেখিলেক, "আমাৰা ৰাজাক ভুকায়া নাহি আনিলি। আমাৰ সখি হয়, বিপত্তিত তাঞি আহিছে। ইহাক আমাৰা কেমনে ধৰিয়া দিবাক পাৰি? এগোটি আমাৰ ধৰ্ম্ম নহয়। আৰ কি দোষে বা তোমৰা ৰাজ্য মলুক আসিয়া লৈলেন, ইহাকো আমৰা নাজানি। যদি ৰাজা কোনো দোষ কৰিয়া থাকে তেবে তাৰ গুণগাৰি আমৰা দিব। আৰ পেছকচ যে লাগে তাকো দিব। তোমৰা ৰাজাৰ মলুক ৰাজাক ছাৰিয়া দিও।" ধৰ্ম্মৰাজাৰ এই খবৰে জনালত মাহুম-খাঁ নিষ্কৰ্ষ কৰিয়া জানিলেক যে ৰাজাক নেদেই। তখন মাহুম-খাঁ ভোটক বিদায় দিলেন, আৰ ভোটৰ ৰাজাৰ উকিলক কহিলেক, "ভালা, এখন মই আগাৰ যাম। সি ঠাই হতে ফিৰিয়া আসিলে ৰাজাৰ দিশা কৰিব।"

ইহাতে ভৱনাথ কাজি যে মন্ত্ৰণা কৰিয়া আমাৰ সাথ সকৰিয়া আন পথে পলাইছিল, তমাম মাহুম-খাঁৰ লোক ধৰিয়া দিলেক। ইহাতে আৰ

যে সময় সৰ্দ্দাৰ যে ঠাই পলাই আছিল তামাম কোহো মোৰ ঠাই লাগিল। লাগ পায়া মগলুত মিলিল। ইয়াতে মাহুৎ-খাঁ জানিলে যে, দেশ পাইলোঁ। আৰু পুৰান ভৰনাথ কাজিক কয়েদ কৰিলোঁ। আৰ সমস্ত ভুব সৰ্দ্দাৰো এহাতে চলিল। কেবল বাজাসে একলাএ পাথাৰত ৰহিল। এতেকে আমৰা মলুক খালিছা কৰিয়া বেহাৰ কোচলাৰ ইম্পিলিয়ানক বসায়া বাৰগুহ কৰোছি। থানাদাৰ পঠায়া মগলু মাৰিবাক হুকুম কৰিয়া তোমৰা দেশক গেল।

পাছে আমাৰ দেশত মগলুৰ কৰোড়ি বিলায়তে বিলায়তে বসিয়া বলিছা মতে খাজনা তহসিলক লাগিল। ইহাতে মগোল ৰাজাৰ তহসিলত লোক বহুত। আজাৰ পায়া খাজনা ভৰিবাক নাপাৰিয়া পাইকান ও ঠাকুৰীয়া সমস্ত লোকেৰ উকিল হৈয়া কতগুটি লোক ৰাজাৰ পৰ্ব্বতত যায়া আমাৰ ঠাইত আৰ্জ্জাস কৰিলেক। আমাৰ লোগ ৰাটছিল। মগোল আসিবাৰ সময় ৰবৰবৰা সৰ্দ্দাৰ সমে পলায়া গেল। কাৰণ লইবাক নাহি পায়। এখন আমাৰা মগলু ৰজাৰ তহসিল সহিবাক নাপাৰি খাজানাও ভৰিবাক নাপাৰি মহাৰাজাৰ হুকুম হয়, তবে আমৰা মগলোক মাৰিয়া খেদাই। মহাৰাজাও মায়া ৰাজা কৰোঁক। তাত যদি মহাৰাজাও মগোল সহিতে বিৰোধ কৰিবাক সম্মত নাদে। তাঞিৰ ইচ্ছায়ে মাহুৎ-খাঁ ফিৰিয়া আসিলে। মঞি সনাগী কৰিয়া যে বাগে তাক দিয়া আনো ৰুল-দাৰ নাহব, এতেকে সৰ্ব্বৰাজা আজুৱা তোট আছে, তাৰাক মাজানাৰ মনে মনে দোচৰ লোকক আশ্বাস কৰিলোঁ। তোমৰা এখন একথা চোৰ মাৰবিবেন। আমৰা মাহুৎ-খাঁৰ খবৰক মানুহ পাঠাইতেছি। মাহুৎ-খাঁৰ যদি খবৰক পাছো যায়া পৰছিল, তাৰ খবৰ আসিয়া পৰছিলে আমাৰা তোমৰাক হুকুম কৰিব। তখন মোখলক মাৰিবেন। এখন তোমৰা সবে এক ৰাকাতো হয়া দিন কাটি কৰিয়া থাকবেন। ইহাতে কতো দিন অন্তৰ মানুহ আমাৰ মাহুৎ-খাঁৰ খবৰ আসিয়া পৰছিল। তাঞি কহিলেক, "মাহুৎ-খাঁ সভথান থ'ল।" তখন আমৰা মনে বিচাৰ কৰিলি মাহুৎ-খাঁ দূৰ হৈল, মগত কৰিবাক নাপাৰিবেক। এতেকে আমৰা আপনাৰ দেশৰ লোকক মনে মনে হুকুম কৰিল যে, তোমৰা মাইৰ কৰ। এ হুকুম পায়া আমাৰ দেশৰ সমস্ত পাইকলোক এক ৰাকাতো হয়া যাৰ যে ঠাই পাইলেক মগোলৰ কৰোৰিক ও থানাদাৰক ও কোচলাৰক বেৰিয়া দাগী কৰিয়া ও সবিৰণ কৰিয়া কাটিলেক। ইহাতে বহুত মৰা গেল, থোৰা কিছু পইল।

এহি কাৰণে বিলায়তে বিলায়তে মগোলক মাৰিয়া চাফ কৰিয়া বেহাৰত যে কোচলাৰ ইম্পিলিয়াৰ প্ৰভৃতি আছিল তামামকে আসিয়া বেৰিয়া ধৰিলেক।

"আমৰা পাৎসাহী লোক, মাছুম-খাঁৰ নাহয়, মাছুম-খাঁৰ যে লোক তোমাৰ বিলাতত বসিছিল তাৰ মাৰিলেক। আমৰা তোমাৰ সংগত বিৰোধ নাকৰি আমাক খৰ্চ্চাৰ দেও, আমৰা আপনে তোমাৰ ছাৰিয়া যাই।" এহি বুলিয়া আমাৰ লোক সহিতে বিৰোধ নাকৰি বুলিয়া সৌগন্ধ কৰিলেক। একথা আমাৰ লোকে বাস্তাতে কহি পাঠাইলেক। ইহাক শুনিয়া আমৰা বিচাৰ কৰিলাম, মগোলে আমাৰ দেশক বিনাযুদ্ধে লৈছে। এখন আমৰা মাৰিয়া লৈলাম। আমাৰ এহি কীৰ্ত্তি চন্দ্ৰ দিবাকৰ লাগিয়া ৰহিল। আৰ মোগলৰ লোক বহুত মিৰাইলেক, ইহাক নানাবিধাও মাৰিলাম। আৰু আগেৰ পাৎসাহী সহিত আমাৰ বহিবাক লাগে। এতেকে আমাৰ লোকক হুকুম কৰিল আমাক খৰ্চ্চাৰ দেউ, আমাৰ দেশ ছাৰিয়া যাউক। এতেকে উমৰা আমাৰ লোকত হস্ত খৰ্চ্চাৰ পায়া নিকলিয়া গৈল। সকলো লোকত আমাৰ কীৰ্ত্তি ৰহিল যে বাস্তাএ সকলো লোকক জীউ দান দিয়া ছাৰিয়া দিলেক।

তাৰ পাছে আমৰাও বাস্তাৰ হস্তে নামিয়া আপনাৰ বেহাৰ-পাট দেশ আসিলাম। পৰ্ব্বতত আমৰা যাই সাধ দিছে, যায়ো যেমনে মগোলক মাৰিলেক তাক তেমনে না দিলাম। আৰ যে ছিদ্ৰ পথে মাছুম-খাঁ দেশ সম্ভাবিছিল সে পথত পৰ্ব্বতখানৰ গড় কৰিলাম। আৰ যা যে ঠাই যে ছিদ্ৰ আছিল তাকো মাৰিলাম। ইহাতে শুনিলাম যে মাছুম-খাঁ গুৱাহাটিক গড়গাঁও হস্তে আসিল এতেকে আমৰা বাটা-বাটি ঠাই-ঠাই গড়ত লোক সৰ্দ্দাৰ বসাইলাম। আৰ মাছুম-খাঁয়ো খবৰক চাৰ পঠায়া বহুত সা-সকো পহিলে আহিছিল সে সমান মাছুম-খাঁৰ নাহি। ইহাতে আমাৰ বহুত ভাবনা হৈল, যে এবাৰ আসিয়া সনাহ নাকৰিলে নছিল। তাত আমাৰ চাৰে আসিয়া কহিলেক যে "মাছুম-খাঁ শৰণাপন্ন নাপৰা পৰিয়া নাৱে ডুবিয়াই মৰিতলা গল। এ খবৰ হকিকত জানিবাক আমাৰা মনুষ্য পঠালো। মৰিতলাক তাঞি আসিয়া কহিলেক যে "মাছুম-খাঁ মৰিল; মজাল-খাঁও সমস্তে লোক সহিতে চকাক লাগিয়া গৈল। আৰ মজাল-খাঁ আমাক বহুৎ মিনতি কৰিয়া পঠাইছে। এতেকে আমৰা সনাহেৰ কাৰণ তাৰ ঠাই চকাত লাগিয়া আমাৰ পৰম আপ্ত শ্ৰীকবি-কিশোৰক উকিল পঠায়া দিলি সনাহ হৈবেক। আমাৰ বিপত্তি একপ হৈছিল, অন্তকো পাইলেক।

তোমাৰ এক বামুনি কুকুম বিলাতত বিগাৰ কৰিলেক। আমাৰো এমন অনেক নফৰে আগি-আগে বিগাৰ কৰিলেক। মোৰ আপোনাৰ খৰ্চ্চবজ আৰ সবি খৰ্চ্চাৰাজাৰ সহাই মলে এ মোৰ বিপত্তি তৰিয়া তোমাৰ দেশ বহা-

ৰাজা পূৰ্ব্বাপৰ নিয়মতাক পাইলোঁ। এখন ঈশ্বৰে তোমাৰ আমাৰ ভালে কৰিবেক। যেমনে সুখ পোন তেমনে সুখ হৈবেক।

এঠাইৰ সমাচাৰ শ্ৰীগোপালচৰণ ও শ্ৰীকানাই ও শ্ৰীভক্তচৰণ, ও শ্ৰীৰামচৰণ, ইমবাএ কহিবেক। ইতি শক ১৫৮৫, তাৰিখ ৫, মাসে ভাদ্ৰ। ১৪৪ ॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ।—শ্ৰীশ্ৰীজয়ধ্বজসিংহ মহাৰাজাএ পুনৰ্ব্বাৰ ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণৰ ঠাইলৈ যি পঠোৱা পত্ৰ।—

স্বস্তি সকল মঙ্গলালিঙ্গিত কলেবৰালঙ্ক সমৰবাহুনীতুৰ আনন্দ বৰ অঞ্চিত দ্বিজদেৱ মহামহিম শ্ৰীশ্ৰীমৎ কমতেশ্বৰ ৰাজ মহোদাৰ চৰিত্ৰ বিচিত্ৰিত গুণ সমুদ্ৰেষু।—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং প্ৰয়োজনঞ্চাগে। এথাত আমাৰ সমস্থৰে কুশল। ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণৰ কুশল নিৰন্তৰে চাহি। পৰং তুমি যি পত্ৰ লেখিলা উকিলৰ মুখেও যে কহি পঠালা তাক শুনি আমি পৰম সন্তোষ লভিলোঁ। আৰ তুমিৰ প্ৰীতিৰ কাৰণ যি লিখিলা লেখিবাক পোৱা। কিন্তু প্ৰীতিগোট আজিৰ নহই, পূৰ্ব্ব মহি বিশ্বসিংহৰ দিন হন্তে এই প্ৰীতি গোট চলি আছে। এখনো আমি সেই প্ৰীতিতেসে ৰহিছি। যেখন তোমাৰ ভৱানাথ কাজি হাজোক আসিল, সি মাৰাত ভাৱনা মাদিয়া মহাই লিখিলেক। সে কাৰণে যি খানি তোমাৰ আমাৰ অপ্ৰীতি হৈল তাক আমিও মনে এৰিছি; তোমাও মনে কিছু গুণাহ নাৰাখিবা। ইদানীক তোমাৰ আমাৰ যেমনে অত্যেক প্ৰীতি গোটি হয় তেমন থান কৰিবা।

আৰ দেখ তুমি যি ভৱানাৰায়ণৰ মকৰধ্বজৰ কাৰণ কহিলা কহিবাক পোৱা। কিন্তু পূৰ্ব্বত তাক আমি বিজয়পুৰত ৰাজা কৰিম বুলিয়া কবুল কৰিছি। এতেকে আপোনাৰ পূৰ্ব্ব কবুলক সাফল কৰিয়া তাক আমি ৰাজা কৰিলোঁ। তথাপি সি আমাৰ নোখহাৰাম কৰিলেক। এতেকে সি কবুল কৰিছিলে, সমস্তে তাৰ ভ্ৰষ্ট হৈল। আমিও তাক পৰিত্যাগ কৰিলোঁ।

পৰাক্ৰমশাতিভুক্ত নমনশিৰঃ মৌলিমান-মৰিচিৰাজিনিৰঞ্জিত চৰণ সমৰশিৰসিজ পৰাক্ৰম সমাচ্যাহাত মহামহিম সৌমাৰ নৰনায়ক ৰাজাধিৰাজ শ্ৰীশ্ৰীসং স্বৰ্গনাৰায়ণ দেব জয়ধ্বজসিংহ বিষম সমৰ জাগৰুক প্ৰচণ্ডপ্ৰতাপেষু স্বস্তি সুখবং সাভিনতপাৰে সমত ভবাধীং ভৱতাং তন্নিৰামহে ।

পৰঞ্চ তুমি যে পত্ৰ লেখিলেন আৰ উকিলৰ মুখে যে কহি পাঠাইলেন তাক শুনিয়া পৰম সন্তোষ হৈলাম। আৰ পূৰ্ব্বৰ প্ৰীতি কথা যে লেখিছ সে তোমাৰ আমাৰ সহজ প্ৰীতি আসিতেছে তাত তুমিও আছ আমৰাও আছি । আৰ মধ্যত যে ভৱানাথ কাজিৰ কথা লেখিছ তাঞি আমাক তাৰপা নাদিয়া বঢ়াই লেখিলেক সে কাৰণ যেখানি তোমাৰ আমাৰ অপ্ৰীতি হৈল তাক আমিও এৰিছি তোমৰাও মনে কিছু গ্ৰাহ নাকৰিবা। এ ভালাই লেখিছ। তাঞি আমাৰ নকৰেসে এতেকে তোমাৰ নফৰত হস্তে হৌক বা আমাৰ নফৰত হস্তে হৌক যাত অপ্ৰীতি হয় তাক তোমৰাও বুজিবেন আমৰাও বুজিলাম। এতেকে সে লেখা নফৰক আমৰাও চাৰিলাম তোমৰাও চাৰিবেন। আৰ যে লেখিছ ইদানীক তোমাৰ আমাৰ যতেক প্ৰীতি হয় যেন তেমন ধান কৰিবা। এ লিখিবাক পায়। এতেকে তোমাৰ মানুহ লেখা-পঢ়া লৈয়া আমাৰ ঠাই আসিবেক, আমাৰ মানুহো লেখা-পত্ৰ লৈ তোমাৰ ঠাই যাইবেক। এই মতে দুই ঘৰৰ মানুহ গতাগত কৰিলে উত্তৰোত্তৰে তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতি বাঢ়িতে যাইবেক। ইহাক লাগিয়া আমৰাও যত্ন কৰিতে ৰহিল তোমৰাও যত্ন কৰিবেন।

আৰ যে জয়নাৰায়ণৰ কথা লেখিছ তাক জানিল। আমৰাও তাক পুণনে লোয়া নিছিলাম। তাঞি মা আমাৰে কামতে আছিল। এতেকে তোমাৰ তাক যেমনে পৰিত্যাগ কৰিবেন আমৰাও তাক তেমনে আদৰ নাকৰিব। আৰ যে লেখিছ তোমাৰ দুসমন হৈলেও আমাৰ দুসমন আমাৰ দুসমনেও তোমাৰ দুসমন সে মনে হয়, ইহাক কাৰ্য্যৰ গতিএ জানিবেন।

আৰ আমৰা যে উদ্যম কৰিবাক লেখিছি তাত যে তোমৰা সূৰ্য্যক দৃষ্টান্ত দিয়া লেখিছ ইহাক শুনিয়া বহুত সন্তোষ হৈলাম। তোমাত হস্তে সবে পুৰুষাৰ্থ হৈবেক। আৰ যে লেখিছ আমিও আপনাৰ বল জিজ্ঞাসা কৰিয়া যতন কৰিছি তুমি ইহাক লাগিয়া যত্ন কৰিবেন। বিশেষ অগ্নি, বায়ু, যেমনে এক সংযোগ হৈয়া তৃণ সকলক দহি চন্নু কৰে তেমনে তোমৰা আমৰাও একলাগ একপ্ৰীত হৈয়া শত্ৰুক যেমনে হ্ৰাস কৰিবাক পাৰি তেমন-

বান কৰিবা এ উচিত লেখিছু। আপনাৰ বলাবল বুজিবা দেশ-কাল জানিবা শত্ৰুৰ ছিদ্ৰ জানিবা যেমনে তোমাৰ আমাৰ এক বাক্যতাও উদ্যম কৰিব তাক ঈশ্বৰে নিৰ্বাহ কৰিব। তেবেসে দুও ঘৰে যশ প্ৰতিষ্ঠা স্বৰ্গ সন্তোষ পাইব। ইহাক জানিবা আমাৰা তাৰ উদ্যোগতে আছি আৰ তুমিও তেমনে কৰিবা থাকিবেন।

আৰ যে লেখিছ্ তোমাৰ কুশল কথা আমৰা পাই থাকিব। আমাৰ কুশল মঙ্গল তোমৰা পাই থাকিবেন। এহত পথগোট যেমতে তেম নাহয় তেমতে তাক কৰিবেন। এ বহুত উত্তম লেখিছু। আমাৰো মনৰ এহি বাঞ্ছা। তাত পথে সঙ্কটেৰ কাৰণ যাইতে আসিতে মনে সংকোচ কৰে আৰ তোমাৰ যোগ্য বস্তু আমৰা দিয়া পঠাইবাৰ নাপাও আমাৰ যোগ্য বস্তু তোমৰাও দিয়া পঠাইবাক নাপাইবেন আৰ মানুহও কেও গতাগত কৰিবাক নাপাৰ। বহুত সঙ্কটেসে বহুত সংকোচেসে এক আধ মানুহ খানি আগা যোৱা কৰিছে। এহি কথা তোমাৰ আমাৰ শত্ৰুৱে শুনিছে ইহাতে আৰো লোকে গতাগত কৰিবাক অধিকো সংকোচ কৰে। এতেকে আমাৰ মনে সৰক্ষক পোতচাড়া দিয়া পাহাৰ তুলি দিয়া যদি পথগোট চলাইবাক পাৰেন বাৰে-জঙ্গলে, তেবে নিসন্দেহ হয়া মানুহ গতাগত কৰিবাক পাৰে। এগোট হৈলে তোমাৰ আমাৰ সকলো কথা-বাৰ্ত্তা হয়, যেমনে চাহি তেমনে কৰিবাক পাৰি। এতেকে ইহাক লাগিয়া তুমিও যত্ন কৰিবেন আৰ আমাকো লেখিবেন।

আৰ সকল সমাচাৰ শ্ৰীপৰমানন্দ শৰ্ম্মা ও শ্ৰীগোপালচৰণ ও শ্ৰীৰাম-চৰণ ইহাৰাৰ মুখে জ্ঞাত হৈবেন। যেমনে তোমাৰ কুশল-বাৰ্ত্তা আমৰা তৎ-কালে পাই তাক কৰিবেন। আৰ পত্ৰ-চিহ্ন তোমাক লাগিয়া মুক্তা দুই, নৰআই গোটে বাগন ৫২ আৰ কাপৰ ৪ চাৰি, পাগৰা ৪ জাৰ। ইতি শক ১৫৮৫, তাঃ ২৩ ফাল্গুন। পালেহি তথা শক মাস বৈশাখ। ১৪৭ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ।—স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ প্ৰতি লেখা।—

স্বস্তি নিখিল মঙ্গলালঙ্কিত কলেবৰ পৰম পবিত্ৰ ধীৰবীৰ দ্বিৰদ দ্বিৰদা-বিদ্যোতিতাম্বৰ দান মান বিচাৰণ সন্তোষিত নানা দেশস্থিত বিদ্যুত প্ৰবৰ জনপ্ৰবৰ তপোনল আৰ সংশোধিত কপুৰ গুঢ় সতত মনোনত দিগান্তৰ গতাতিশয় মহামহিম শ্ৰীশ্ৰীমৎ কমতেশ্বৰ ৰাজা মহোদয় মহানুভাব চৰিত্ৰেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং প্ৰয়োজনঞ্চ। এথা কুশল। তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি পৰং তুমি কহি পঠাইছা লোলা সুবাঙ্কে বঙ্গালৰ লোহাই লাগিছে। সুবাএ বঙ্গালক মাৰি কুৰিদিনৰ পথ খেদোঁআইছে। আৰ দাউদ-খাঁ পৰিল আৰ মিলেন-খাঁ পাৰ খাইছে আৰ পাৎসাও দিল্লীৰ পৰা আগবাটে আছিছে। এইখান কহিছা। এতেকে পাছত কাৰ ভয় হয় ইহাকতো নাজানি আৰু বুলিছা আমিও খড়-খড়িৰে প্ৰসঙ্গে কৰিছোঁ, তুমিও খড় বান্ধা মোৰ মুলুকলো মহলা কৰা হয় বুলিবাক পাবা। কিন্তু বাবেকালি লেকতাৰো ভয় ধৰ আছে। একবাৰ মাটিছোঁ বুলি লেকি আনি বড় নকৰিব আৰ মিটো একেবাৰেসে আমাক এমত কৰিছে তাক আনি বাৰম্বাৰ যেমত কৰিছোঁ তাক তুমি আপুনি সমস্তবোৰ জানা আৰ শ্ৰীগোপালচৰণক পঠালোঁ সি মোৰ ঠাই নপাইছিলেহি। তাক পৰত পাগলীৰহি কাটিছে বুলি শুনিছোঁ। এতেকে ইহাকে চাই আমিও অধিক কৰি মানুহ নপঠাইছোঁ আৰ সি ঠাইৰো অধিক আসিবাক নালাগে। আৰ বাকী সমাচাৰ সি জন শ্ৰীভীমা ও শ্ৰীনন্দন কহিবেক। ইতি শক ১৫৮৭, তাং ২৪ মাঘ। ১৪৮॥

প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা চক্ৰধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ।—ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণৰ লেখা স্বৰ্গমহাৰাজালৈ অনা এইখান।—

তোমাৰ উকিল অৰ্জ্জুন শৰ্ম্মা ও শ্ৰীগোপালচৰণ আসি পাইলেক। তোমাৰ পত্ৰৰ বয়ান ও এই সকলৰ মুখ জবানেও সকল সমাচাৰ প্ৰীতি পূৰ্ব্বকে জানিলো তাত যে লেখিছেন তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিগোট নবীন না হয়, পূৰ্ব্বা-পৰ চলিয়া গৈছে। ইদানীকো সেহি প্ৰীতিগোট যেমনে বৃদ্ধি হয় তেমন কৰাপেসে যুগুত, এ উত্তৰ লেখিছেন। ইহাৰ শুনিয়া মন সন্তোষ পাইলো। মনত এমন বোধ পাইলো যে তোমাৰ আমাৰ সেই প্ৰীতিগোট চলিয়া যাইবেক।

আৰ যে লেখিছেন তোমাকো বঙ্গালে বহুত দুঃখ দিছে ইহাক শুনি আমি বহুত সন্তোষ পাইছি। এ উচিত হয় আৰ তুমি সমস্তে জান আমৰা যেমনখান কৰি ফিৰিয়া আপনাৰ ৰাজ্য লৈয়া যেমনখানি সন্তোষ পাইছি এমন সন্তোষ তোমৰাও একথা শুনিয়া পায়া থাকিবেক। আৰ তাকেসে মিত্ৰ বুলি, মিত্ৰৰ দুঃখেৰ সময় দুঃখ পাছে সুখেৰ কথা শুনিলে সন্তোষ হই। আৰ বগলুৰ সময় তোমাৰ দুকে যে আমৰা দুখি হৈছিলি তাক যে প্ৰশংসা কৰিয়া লেখিছি ঈশ্বৰে যদি আমাক একবাৰ ঘটাইছে বাৰম্বাৰ নিশ্চি এমত হৈবেক।

ই জানই লেখিচ তুমি নিকি নাজানা কাল বলবন্ত, যি কিছু হৈছে কাল-ক্ৰমেই হৈছে। কালকহে অতি দুস্ক কৰিব নপা, ইয়াক আক্ৰমণ কৰিবাক কেহো নাপাৰে; কিন্তু সেহি কাল ফিৰিলে সময়ত অবলেও বলবন্তক সৰে কৰিবাক পাৰে, এতেকে যে লেখিচ শক্ৰুকে যেমনে হ্ৰাস কৰিবাক পাৰি তেমনখান যত্ন কৰিবা যেন শক্ৰুৱে ছিদ্ৰ নখিবাক নাপাৰে। এনীতি লেখিছা। এ অৰ্থত আমাৰো এহি কথা। আৰ তোমাৰা আমৰা এক হৈলে শক্ৰুএও কোনো অৱকাশ নাপাইবেক। আৰ তোমাৰা আৰ আমাৰা সময়ত শক্ৰুৰ ছিদ্ৰ পাইব। এতেকে তাক লাগিয়া যত্নে ৰহিব। আমাৰ ফতেপুৰ নামে পৰগনা যে মগোল খানিচা কৰিয়া আধীন কৰিছিল সে বশ পানিয়া তাকো আমাৰা পেড়ায়া লৈলি এখন তাত আধিন হৈব। ইহাতে মিত্ৰেৰ উপচাৰ শুনিয়া তোমৰা যেমত সন্তোষ পাইবেন আৰু তোমাৰো যে সকল পৰগনা মগোল আধীন কৰেণ তাকো তোমৰা ফোড়ায়া লৈয়া লেখিলে তেমনে আমৰাও সন্তোষ পাইব। অধিক কি লেখিম আপুনি সমস্তে জানা।

এ পত্ৰ আগে শ্ৰীঅৰ্জুন শৰ্মা শ্ৰীগোপালচৰণৰ হাতে দিছিল তাঞি মপহ্লছিল কাৰণ পালেহি। ইতি শক ১৫৮৮, তাং ৫ মাঘ। ভীমা ও মলে অনা এই পত্ৰ। ১৪৯ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ।—বেহাৰৰ ৰাজা প্ৰাণ-নাৰায়ণৰ প্ৰতি চক্ৰধ্বজসিংহ মহাৰাজাএ দিয়া এই লেখা।—

এথা কুশল। তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা বাঞ্ছি। পৰং তোমাৰ লিখ আনিল। সমাচাৰ প্ৰীতিপূৰ্ব্বকে জানিলো। আৰ লেখ মগোলে মিত্ৰৰজাৰ আমাক যেৱনথান কৰিছে জানিতো তাক তেমনখান কৰিবাক নৈ পাৰো। ইসলামিক আসি কাল উপস্থিত হৈছেহি। এতেকে ওআহাটীত যি কিছু লোক-জন আছে ইহাক ৰক্ষি ৰবো, মিত্ৰ ৰজাৰ গাঁৱাত যি কিছু আছে তাক মিত্ৰ ৰাজাই ৰখক।

আৰ বাকী সমাচাৰ শ্ৰীভীমা ও শ্ৰীনন্দনেৰ প্ৰমুখে জ্ঞাত হইবা। ইতি শক ১৫৮৯, তাং ২৮ শ্ৰাৱণ। ১৫০ ॥

একাদশ আধ্যা ।

ৰামসিংহৰ অসম আক্ৰমণ।

ৰাজপাটত চক্ৰধ্বজসিংহ স্বৰ্গদেৱ।—কাত্তিকত, বুধবাৰে, শক ১৫৮৫, তেবে জয়ধ্বজ ৰাজাৰ পুত্ৰ নাই, অৰাজক ভয়ে বাঁহগৰীয়া বুঢ়াগোহাঁই, বাৰু-কীয়া বৰগোহাঁই, কেন্দুগুৰিয়া বৰপাত্ৰ-গোহাঁই, ৰজাৰ শহুৰ ঢেকেৰা বৰুৱা, বুঢ়াগোহাঁইৰ পিতৃ বাঁহগৰীয়া কুৰন, তিতকৰাল গোহাঁই, এইসকলে আনচি ৰাজাৰ দদায়েকৰ পুতেকক চাৰিং ৰজাক মুৰত তুলি আনি মহাৰাজাৰ আজ্ঞাৰে ৰাজা পাতিলে। শ্ৰীশ্ৰীচক্ৰধ্বজ মহাৰাজা হ'লত পাচে লোৰ্বেগ দ'লৰ গাৱতে থাকিল। বস্তন-বেগ ভটীয়াই গুৱাহাটীত নচিম-খাঁত কলে, বোলে, "যি ৰাজালৈ খাঁট-ৰকচিহ্ন দিলে সি ৰাজা মৰিল। এখন আমি কি কৰিম?" পাচে নচিম-খাঁয়ে বোলে, "ৰাজাৰ ভাই ৰাজা হ'ল; আত ভিনু আছেনেকি? সেই ৰাজাকে দেখে।" পাচে লোৰ্বেগ, বস্তন-বেগৰ লগত দিলাল-খাঁয়ে বাঁহবৰীয়াকে, গদাইকে পঠাই দিলে। সিইঁতক কোৱেশনাত থৈছিলে। ৺এ নোতোলে দেখি ৰাজমন্ত্ৰীয়ে অনেক মন্ত্ৰণা কৰি চাঙত ৺ক বুজাই উচ্চত সিংহাসনত বহুৱাই আঠু পোনকৈ দুই চৰণ দলিচাৰ ওপৰত থৈ ঠিয় হব নালাগে হেন কৰি নবাবৰ উকিলক বাজতে ৰাখি পাৎসাৰ দুই অহদিক কথলামুখতে কপৰ শৰাবেৰে ৪০০ সোণৰ মোহৰ দিয়ালে মাধচৰণৰ হাতে, আৰু ৰাজমন্ত্ৰীয়ে বচনে এইখান কব দিলে, বোলে, "৺ৰাজা ঈশ্বৰ ব্যতিৰেকে কাৰ সেৱা কৰো? যি কাৰণে উদয়গিৰি ৺ৰাজা ঈশ্বৰাংশ বিভূতি, অস্তগিৰি পাৎসাও ঈশ্বৰাংশ। এতেকেহে দুই জনৰ স্নেহানুৰূপ চলিছে। এতেকে ঘৰলোকৰ সিৰূপ সন্মান তাকে কৰিব লাগে। মহাৰাজাও সেচাঙত আছে।' এইৰূপে অনেক কথা-বাৰ্ত্তা কৈ দুই অহদিক ৺ৰ আগৰ দিলে। সিইঁতে ৺ক সেৱা নকৰি তচলিম কৰি খাঁট-ৰকচিহ্ন দিলে। পাচে ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পাৎস ৰকচিহ্ন ৺ৰ আগত সুবৰ্ণৰ শৰাবেৰে দিলেনি। ৺ও দুই হাত মেলি ধৰি ললে। ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পুনৰ্ব্বাৰ পাচকালে আতৰাই ললে। পাচত সিসকল কটকীকো ৺ৰ আগ কৰিলে, আগত থৈ ৰাজকথাকো ৰাজমন্ত্ৰীয়েহে নিশেষ কৈছিলে। আৰু ৺ৰাজা বোলে, "মোৰ বেটী, তিনি লাখ টকা, নবে হাতী, লোকজন নাবাপিৰৰ কাৰণেহে দিলোঁ। এখন লোকজনকো নাপালোঁ, আৰ সীমনাকো নাপালোঁ। এই বুলি এক লিখা দি চক্ৰকন্দলীকে, সনাতনকে লোৰ্বেগ, বস্তন-বেগৰ লগত পঠালে। সন্দেশ দিলে—গাঁড় ১০টা, কটাৰ ২০ খন, সোণৰ লাবেৰে কণী ২ খন, হস্তীদন্ত ৬টা। ১৫৮৫ শকত ৯ পুহ ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পাৎসাই অহদি উকিল সহিতে বিদায় দিলে। ১৫১ ॥

পাৎসাহে আহোম কটকী।—পাছে আমাৰ দুই কটকীয়ে ৰাজমহলত নাও বৈ ৭ মানুহ বৰীয়া বৈ পাৎসাই ৰাহেশাড়িত চড়ি, আগ্ৰাত ৪ দিন ৰহি দিল্লী পালেহি। পাৎসাহে অৰ্দ্দলিয়ে জলানত হাচান-আলি নবাবৰ হাৱেলী যমুনাৰ নিকটত আছে, সি বুজক পেছিলে, তাৰে হাৱেলীত তুলি থলেনি। সনাতন কটকীয়ে লোৰ্বেগ, বক্সন-বেগক বোলে, "আমি ব্ৰাহ্মণ; কেমনে আহাৰ ব্যৱহাৰ কৰিম ই জাগাত?" পাছে লোৰ্বেগ আই দেৱানত জনাই লোকজন আনি যমুনাৰ নিকটত দুই কটকীৰে ভিন্ন ভিন্ন বাসা কৰি দিয়ালে। দুই দিনৰ পাছত দেৱানে সিদ্ধা দিলে। দুই কটকীক চাউল ৬০০ মোন, সেহি চাউল ৮০ মোন, মুগ ৪০ মোন, কলা ২০ মোন, মচুৰ ২০ মোন, মাহ ৬০ মোন, ঘিউ ৪০ সেৰ, খালুক ৮ সেৰ, হালদি গুৰি ৪ সেৰ, হিং আধসেৰ, আদা ১০ সেৰ, পাণীৰ ৮ মাঠি, লোণ ২০ মোন, চিনি ২০ মোন, তেজপাত ১ ভাৰ, টীট্ৰ ৭ পাচি, বিলাতি পাণ ৮ পাচি, হৰিণা ১ টা। তাত পাছে পাৎসাৰ সিদ্ধা পাঞ্চ দিন অন্তৰে দিলে। ৬০০ কপ লোকজনক ২০০। তাত পাছে ৮ দিনৰ অৱসানে আমাৰ দুই কটকীক পাৎসাৰ হুজুৰ কৰালেনি। পাৎসাও তক্তৰ ওপৰে বহিছিল। তক্তৰ তলে তিনি বনপাৰ গাৰে পাৎসাৰ দাহিনে সুবৰ্ণৰ লাগুটি ধৰি জাফৰ-খাঁ দেৱান আছিল, বাঁৱে উজিৰ। সেই ক্ৰমে ৰাজপুতৰ ৰাজা বাঁৱে যশোৱন্তসিংহৰ ৰাজা, তাৰ পাচ বাঁধা হাজাৰো, বাৰহাজাৰী, সাতহাজাৰী। তাৰ পাছে ৬, তাৰ পাছে ৫, তাৰ পাছে ৪, তাৰ পাছে ৩, ২, ১, এই ক্ৰমে অমাত্যবৰ্গ, হাতী, ঘোঁৰা, চিপাহী, বন্দুকধাৰী, ঢালী, ধনুকী, পায়হাতীয়াৰ সহিত চিত্ৰ-বিচিত্ৰ নানাবৰ্ণ কণটি ফটিক, নানান পাথৰে ৰচিত দুৰ্গ, আদি, তক্ত, অভ্যন্তৰতে পকা পাথৰৰ গৃহ, তাহাত সুবৰ্ণৰ পত্ৰকা কৰি ঠাই ঠাই কাম কৰিছে। চিত্ৰ-বিচিত্ৰ গিতিটিক আমাৰ কটকীয়ে দি লেখিলে। তক্ত বাহিৰে ৭ আনি ৰৈ চতুৰ্ভিতে সমস্ত লোকে আছিল। সেই সময়ত দুই উকিলে আশীৰ্ব্বাদ কৰি হাত কৰযোৰে থাকিল। ১৫২॥

স্বৰ্গদেৱলৈ পাৎসাৰ উত্তৰ।—পাছে পাৎসাও শ্ৰীশ্ৰীদিল্লীৰ পতি শ্ৰীশ্ৰীযুত মহাৰাজা শ্ৰীযুত আলীম-গৰ্-উৰংজেৱ আলমগীৰ পাৎসা পত্ৰ শুনি বোলে, "কৌচৰ সীমনাত কৰি আমাৰ যদি বলকৈ লৈছে সই এৰি দিব দিব আৰ লোকজন যদি আমাৰ লোকে পাকুনি আনিছে তাঁকো ছাড়ি দিব দিব।" এই বুলি উকিল বিদায় দিয়া এখানি দিলে আৰ পাগ আলোৱান আৰ বুলি ১০০০ ৰূপৈয়া দি পঠাই দিলে দেৱানে চন্দ্ৰকান্তীকে, সনাতনকে দিল্লীৰ পৰা। আৰ

দুই উকিলক দুই যোৰ তক্ত বঁটা জামা ২, পাগ ২, পটুকা ২ গচ, চিঠি পানক ২ বন, পেচগচ ২ গচ; পাৎসাৰ ঠাই কিছু নিদিলে। পাচে চক্ৰৰ ছাত্ৰা-খাঁ নবাবে দুই কটকীৰ লগত পণ্ডিত-ৰায়ক পঠাই দিলে ৺ৰ ঠাইক। ৺ও লিখাকে আমাবোৰাকে ওচৰলৈকে নি পত্ৰ শুনিলে।

ছাত্ৰা-খাঁৰ লিখা এই,—

স্বস্তি সদ্গুৰুনিকেতন-নানাগুণালঙ্কৃত-নিজকুল-কমল
প্ৰকাশ দৈব-ভাস্কৰ শ্ৰীযুত বুঢ়াগোঁহাঁই স্বচৰিত্ৰেষু—

সৌহাৰ্দপূৰ্ব্বকলেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আগে ই থানে সমস্তে কুশল, সি থানেৰ কুশল লেখিয়া সন্তোষ কৰাইবা, আৰ তোমাৰ দুই উকিল সনাতন ও চন্দ্ৰ-কন্দলীক ৺ৰ হুজুৰ ভেজিছিলা তাত আমিও তোমাৰ কাৰণে উমৰাওৰ ঠাই লেখিছিলোঁ। উমৰাও তোমাৰ ৺ক বহুত মেহৰ-মেহ কৰিয়া তোমাৰ দুই উকিলক পাৎসাৰ হুজুৰ ভেজিছিলে তাত তোমাৰ সেৱা-খেজমতত পাৎসাৰ তোমাৰ ৺ৰ ওপৰ যেমত স্নেহ, যেমত মেহৰ আৰ তোমাৰ দুই উকিলৰ মুখে জানিবা। আমাৰ উমৰাও তোমাৰ ৺ৰ উপৰে বহুত স্নেহ কৰি এক ঘোৰা জৰদাৰ সিৰপাও দিয়া আপোনাৰ এতাবাৰী আদমি শ্ৰীপণ্ডিতৰায় উকিলক ভেজিছে। অতএব তোমাক বাপি লেখোঁ, তুমিও ৺ যেমনে উমৰাও খোচহাল হয় তেমত কৰিয়া শ্ৰীপণ্ডিতৰায়ক চিতাপে বিদায় দিবা। আৰু এমত ব্ৰাহ্মণ এমত পণ্ডিত তোমাৰ ভাগ্যে যে ৺তোমাৰ অনুকূল কৰিবা যায়, ইহাক খোচহাল কৰাবা। তোমাৰ বহুত ভাল হব, ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম দুয়ো হব। আৰু পেচকচ বাদ হস্তী, ৰূপা যি কিছু বাকী ৰহিছে তাকো চমত্ত হাল কৰিবা তাকিত পঠাই দিবা, নিবন্ধ কৰিবা ৰাখন ভাল দুই, আৰ তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতি একলাগৰ কাৰণে আমাৰ দিন বহুত থোৰে, তোমাৰ মিলাতো সি নেলেখোঁ। আজি ভেব নদিয় হ'ল আমি ইথানক আগিলোঁ, তথাপি আমাৰ ভাবুনা নহৈ কৰাৰ নালিশাৰ কেমন তোমাৰ। আমাৰ একলাগ আৰু দুনিয়াইতো দুই প্ৰীতি-একলাগ বহে, কিছু নাৰহে। আমি যে তোমাৰ ভালকেহে ইচ্ছা কৰোঁ। আমাৰ লগত প্ৰীতি-একলাগতো ভাল নোহে, আৰ আমি তোমাৰ ভালৰ কাৰণেহে কহোঁ। পাৎসাৰ সেৱা-খেজমতত মনোযোগ কৰিলে তোমাৰ ৺ আৰ বহুত ভালহে হব। অতএব পাৎসা যেমত তাক আপুনি জানা আৰ এমত কৰিবা, যেমনে তোমাৰ নৰনাৰী, গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে থাকে তেমত কৰিবা, আৰ বাকী হকিকত তোমাৰ উকিল শ্ৰীবচন

ও পূৰ্ব্বানলৰ সুবত্তহতে শুনিলা বহুত, কি লেখিব আপোনে জ্ঞাত। ইতি সন ১০৭৪, তাং ২৯, শক ১৫৮৫ পালেহি। ১৫৩ ॥

ফুকনলৈ দিলাল-খাঁৰ পত্ৰ।— যাক দিলাল-খাঁৰ এই লেখা—

স্বস্তি সৰ্ব্বমঙ্গলানাং কৃতপৰমপ্ৰিয়দৰ্শী-বিজ্ঞাবৰ শ্ৰীযুত ফুকন বা
ও গোহাঁই সুহৃদবৰেষু—

শ্ৰীনবাব দিলাল-খাঁ নমা-লোৱা লিখাপকায়ং সৰ্ব্বীদুতঃ, এথা কুশল। তোমাৰ দিগেৰ কুশল লেখিয়া প্ৰীতি কৰিলা, পৰং তোমাৰ ৺ৰ কাৰণ আমি ৺ দৰগাতে যেমত উচিত সুপাৰিচ লিখিছিলাম অনুসাৰে ৺ অত্যন্ত কৃপানুভাবে সানুগ্ৰহে পূৰ্ণ কৰাৰ জীউৰে চুৰুপ ও জৰাও-জৰৰ যে এনায়েত কৰিছেন লোৰ্বেগ, বক্স-বেগ হজুৰহাল লৈয়া আসিতেছেন, ইহাকো পৌছিলে। ৺ৰে অত্যন্ত প্ৰণতি লৈয়া লৈবাদ জ্ঞাপন কৰিবা। আমাৰ দিগেৰ গদাই তোমাৰ দিগেৰ ভোলানন্দ ব্ৰাহ্মণ কেহ ইহানাৰ সঙ্গে চলায়া দিছি। গদাইৰ হস্তে ৺ৰ কাৰণ আমাৰ নিজ মফৰ হাল এক-হত্তাও, বুকধুকি একজ্ঞাও পঠাঁছি, কৃত্ত এক পোৱাল ৰাজা দিতে পাঠাইতেছি, পৌছিব। আৰ পূৰ্ব্বেহো ন লেখিছি হস্তী ও বস্তু যে পেচকোচ বাবত ৺ৰ খানে তলব ইহাৰ ওৱাদা সম্পূৰ্ণ হঁ'ল। যদ্যপি প্ৰতীৰ কাৰণ, নওয়া হস্তী বনহনে নবীন আছিছে ইকাৰণ ইয়াৰ পৰিশোধত বাজ লৈছে, কিন্তু বস্তু আপুনি আছিল। এখন উচিত আপোনাৰ ওৱাদামাফিক হস্তী ও বস্তু যে নিয়মে পেচকচ কৰে বাকী তাহা পৰিশোধ কৰিয়া আপনাৰ পুত্ৰৰ ইথা হাল লেবাও। আৰ নিয়মেৰ পেচকচ ব্যতিৰেক যে হস্তী ও কৃত্ত দৰগাতে ৰাজা ইহানাৰ সঙ্গে চলায়া দেন, ইহাঁত ৰাজাৰ অত্যন্ত প্ৰশ্ৰুতি বিনয় ৺ দৰগাতে জ্ঞাপন হব। ইতি, সন ১০৭৬, তাং ২২ ৰাইচা, মহৰম্, ইতি বাকী গদাই কহিব। আৰ তোমাৰ কাৰণ এক বাজুবন্ধ, পৰবাৰ এক, চলায়া দিতেছি, পৌছিব। লিখো পালেহি, শক ১৫৮৫। ১৫৪ ॥

দিলাল-খাঁলৈ ফুকনৰ পত্ৰ।—পাছে তাক তুমি বিদায় দিলে, পত্ৰে এই—
স্বস্তি পৰমোদাৰ-গুণাৰ্ণৱ-মিত্ৰকুলকমল-প্ৰভাকৰ-সৰ্ব্বদৰ্পখৰ্ব্ব-চূড়াগ্ৰ-বলিত-কলেবৰ-সমৰডাম্বি-বীজদেৱজনকিয়াম মহামহিম শ্ৰীযুত নবাব দিলাল-খাঁ মহোদা-বচবিতেষু—

সৌহাৰ্দপূৰ্ব্বক লেখনং, প্ৰয়োজনঞ্চ, এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি; আৰু যেৰ তুমি গদাইত কৰি কৈ পঠালা ৺ বোলা ৺

তোমাৰ ৺ক পুতি বস্তম-বেগ, লোৰ্বেগৰ হাতত বৰচিহ্ন কাটাৰী ভেজিছে, তাক তুমি অত্যন্ত প্ৰণতি যুক্ত হৈয়া প্ৰাপ্ত কৰাইবা। ইহাকো তুমি কি নিমিত্তে কহিছা, কিন্তু আমাৰ কুশলক বাঞ্ছাহে কহিছা, এতেকে আমিও তোমাৰ বচনক ৰাখি যেমনে গৌৰৱপূৰ্ব্বকে তোমাৰ নাগে তাক সমস্তে কৰিলোঁ, আৰু পুনাই বস্তম-বেগ, লোৰ্বেগতো নজৰে দেখা। আৰ তুমি যি হস্তী, কপীয়াৰ কাৰণঙ্কাহি পঠালা তাক আমি কাত্তিক নহিলে পদাইৰ হাতত বচিলৰ্খাৰ ঠাই লাখ কপীয়া ভেজিলোঁ, এখনো ই অহাদিৰ পাতে চৌৱালিস হাজাৰ কপীয়া, চৌৱালিস হস্তী ভেজিলোঁ, আৰ যি কিছু হস্তী, কপীয়া বাকী ৰহিছে তাৰো তাগাদ কৰিছোঁ। তিয়াৰ কৰিবাক নৌ-পাৰে, যেখন তিয়াৰ হয় ইহাকো তেখন ভেজিম, আৰ ইনাগো কি নিমিত্তে বিলম্ব হৈছে, আতো সমস্তে লোক জানাৰ এই কাৰণেহে বিলম্ব। আমি যদি দিবাক পাৰোঁ তেবে আমাৰহে ভাৰ গুচে। ইহাকতো আমি জানোঁ, আৰু লেখ, তুমিও পূৰ্ব্ব সীমনাৰ নিমিত্তে বচন বুলি পৈছা, সি যেমনে ৰক্ষা পাৰ তেমতথান কৰিবা। আৰ আমি অধিক কি কহিম, আপনি সমস্তে জানা। আৰ তোমাৰ অৰ্থে কস্তুৰী ২০, দস্তান ২, সুৱাগা তৰি ১ সেৰ, কটাৰী ২০ খন। আৰ তোমাৰ কুশলাদি লেখিয়া সন্তোষিবা। ইতি, শক ১৫৮৫, তেৰিক ৮, মাস ফাগুন। ১৫৫ ॥

তিনি গোহাঁইৰ বচিলখাঁলৈ পত্ৰ।—সনাতন চক্ৰবৰ্ত্তীয়ে নিয়ে বচিল-খাঁলৈ তিনি গোহাঁইৰ এই লেখা—

এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি। খোচাল হৈবাৰ কাৰণ যি লিখিছিলা, কিন্তু পণ্ডিতৰাম ধৰাণে নাহিল। তথাপি আমি তোমাৰ বচনত ৺ চম্পাৰ হজুৰ কৰাইলোঁ। ৺ত যেমন কথা-বাৰ্ত্তা হ'ল তাক পণ্ডিতৰাম হেৰ-কলৰৰ মুখে জানিবা। পুনঃ পূৰ্ব্বাপৰেও নবাবসকলেও আহটাত কথা-বাৰ্ত্তা আমাৰ হোৱা থাক, এখনো সি ঠাইৰ কাৰ্য্য-কাৰৰ ভাৰ তোমাৰ ওপৰে, ই ঠাইৰ কাৰ্য্য-কাৰৰ ভাৰ আমাৰ ওপৰে। অতএৱ ৺ যেমনে খোচহাল হয়, তেমন কৰিবা, তুমি বিশেষ মন দিবাৰ

গোট হয়, কিবা কান ভাল হয়, কিবা চুলা হয়, ইহাকতো নাজানি। এতেকে পূৰ্ব্বৰাবাণ গোটাইহে ভাল, ইহাকে আপুনি জানা। আৰু হস্তী ৰূপৰাৰ কাৰ্য্য যে কাইবা হাঁ কহিবাক পোৱা ; কিন্তু যি কিছু হয় আনি আওৱা দিছোঁ। আৰ যি কিছু দিবলৈকো আছে তাকো আনি পঞ্চমী হৈলে দিব। ইহাত কিছু অসন্তোষ নকৰিবা। আৰ বাকি সমাচাৰ যে কিছু হয় তাক উকিল-সকলে জনাইবেক। বুঢ়াগোহাঁইয়ে সন্দেশ দিয়ে,—পাঙ্গ ১০, কিম্খিপ কত্তিপ ৫, কটাৰী ১০, ধানুক ৬ টোপা, হস্তিদন্ত ২, জুবাকাঠ ২ সেৰ। বৰপাত্ৰ গোহাঁইয়েও পাঙ্গ ৪, কিম্খিপ কত্তিপ ২, কটাৰী ১২, ধানুক ২ টোপা। বৰগোহাঁইয়েও এই বাবদে সন্দেশ। ইতি, শক ১৫৮৭, শ্ৰাৱণ মাস ; চন্দ্ৰা-পণ্ডিতৰাৰে দিয়ে। ১৫৬ ॥

স্বৰ্গদেৱৰ ওচৰত ৰচিদ-খাঁৰ উকিল।—মহাৰাজাও দিথাকে, জামা-যোৰাকে ওচৰলৈকে দিব দিলে। শীঘ্ৰে পণ্ডিতসাৰক তুলি বিদায় দি পঠালে। তাত পাছে ৰচিদ-খাঁয়ে হস্তী ৰূপৰাৰ কাৰণে মহাৰাজাৰ ঠাইলৈ ভেক-কমলক পঠাই দিলে। লেচাঙ্গত ৺এ ভেক-কমলক তুলিবলৈ আনিব দিলে। বৰদুৱাৰ পাই ভেক-কমলে বোলে, "মই সোৰ্বেগ, বক্সম-বেগৰ সৰত আছি ৺ক তচলিমহে কৰিছোঁ, সেৱা কৰা নাই, এখনো মই তচলিমহে কৰিম, সেৱা কৰিব নোৱাৰোঁ।" এই কথা ৺ও শুনি বোলে, "যি পাৎসাৰ অহদি, পাৎসাৰ আশ্ৰয়ে আহিছিল মিমিড্ডে সেৱা নকৰি তচলিম কৰিলে। ই কিয় সেৱা নকৰিব?" এই বুলি খং কৰি তাক ওলোটাই বহাইলৈ দিব দিলে। পাছে ভেক-কমলেও ৺ৰ খং দেখি দুই চাৰি দিন অন্তৰে বোলে, "মই সেৱা কৰিম।" এই কথা শুনি ৺এ সেৱালৈ নি তাক তুলি বিদায় দিলে। তাত পাছে ৰচিদ-খাঁক তোৱাই হৈয়দ পিৰোজ নবাব হৈ হৈয়দ জাফৰ উকিলক পত্ৰ-সন্দেশ দি পঠাই দিলে। ১৫৭ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ ৰাজ্যাভিষেক।—পাছে ৺লেও তাক তুলি ৰাখিলে। মাঘ মাস বুঃ ২৩, শক ১৫৮৫। আষোধত লেচাঙ্গত পাট পাতিলে, সেওপৰ পুত্ৰ-নাতিসকলক নাৰিলে। বৈশাখে ৰাজা অভিষেক হয়, শক ১৫৮৬। পৌষে ৰাজা গড়গ্ৰামলৈ আহিল। ৰাজা গৃহ কৰি তুষ্টি মাখত পূৰ্ব্ব পাটত গৃহাৰম্ভ কৰি ৰহিল শক ১৫৮৬। ৰাজা হয়া সেওপৰ জীয়েক দুইজনা কুঁৱৰীক নাৰিলে। ৰৰকৰাৰ জীয়েকক ৰৰকুঁৱৰীৰ পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰীৰ বিষয়

দিয়া কুঁৱৰী পাতিলে। কুঁৱৰীয়ো ৰাজা পাই কিছু গৰ্ব্ব কৰিছিলহেন মহাৰাজা চক্ৰধ্বজে জানি গৰ্ব্ব চুৰ কৰি মেচাগৰীয়া বৰগোহাঁইৰ জীয়েকক বৰকুঁৱৰী পাতিলে। বৰবৰুৱাৰ জীয়েকক পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰী পাতিলে। শক ১৫৮৬ চৈত্ৰ মাহ। ১৫৮ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ যুদ্ধৰ আয়োজন।—যাৰ পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গালে মহাৰাজাত ৩ লাখ টকা, নব্বৈ হস্তী খুজি অধিক গৰ্ব্ব বচন বুলিলে হেতেৰ ফাকৰ কটকীত কৰি। এই কথা শুনি ৰাজা চক্ৰধ্বজে মহাক্ৰোধ কৰি বচন বুলিলে, — "বঙ্গালৰ অধীন হই থাকিবতকৈ মৰণেহে উচিত।" তাত পাচে মহাৰাজা পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সহিতে মালচ কৰিলে বঙ্গালক খেদিবাক প্ৰতি। সেই বেলা বৰবৰুৱাৰ পুতেক লাচিত-ডেকাক বৰফুকন পাতি পঠালে কলিয়াবৰলৈ কুজুবাহেঃ চাই। ই ঠাইতে বঙ্গালৰ কটকীকো বান্ধিলে। যুদ্ধ কৰিবাকো আজ্ঞা দি পঠালে বৰফুকনলৈ। আৰু বৰগোহাঁই, বুঢ়াগোহাঁই, বৰপাত্ৰ-গোহাঁইকো যুদ্ধলৈ পঠালে। সেই বেলা বৰগোহাঁই ফুকন, চাৰিঙ্গিয়া ফুকন, বৰবৰুৱাৰ পুত্ৰ নিমাতী ফুকন, দিহিঙ্গীয়া ফুকন, নাওবৈচা গন্ধিকৈ-ফুকন, এইসকল প্ৰমুখ্যে সমস্তে লোক পঠালে গুৱাহাটী লাগিবলৈ, ভাদ্ৰ মাহ, শক ১৫৮৭। প্ৰথমে দিহিঙ্গীয়া ফুকনে নীলাচলীত কোঠ বান্ধিলে, নাৰ-বেগ, লোচন-বেগক ধৰিলে, ঘোঁৰা পালে ২টা, ঢাল তৰোৱাল পালে কিছু। ১৫৯ ॥

যুদ্ধ আৰু বঙ্গালৰ পৰাজয়।—তাত পাচে সমস্ত লোকে গৈয়া কাজলীত যি কিছু বঙ্গাল আছিল, নিশেষ কাটিলে। যি পঞ্চ সৰ্দ্দাৰ আছিল সিৱে পৰিল। উত্তৰ কোলে যি বঙ্গাল আছিল তাকো কাটিলে। তেনে গুৱাহাটীত ধৰিলে বাহ আহোমে। দিহিঙ্গীয়া ফুকনে, নাওবৈচা ফুকনে দুখন কোঠ ছাগুলুকত উত্তৰকোলে দিছিলে। এই সময় বঙ্গালেও ইটাখুলি বান্ধ হই আহোমক খেদিবাক গ'ল। পাচে তাৰে এক কোঠত বঙ্গালে ধৰিলেহি। কলঙ্গুৱা পুতেকে আগবাঢ়ি খেদি ধৰিলে, দুইকো দুই সমুখ হল, হাতে হাতে কটাকটি কৰিলে। পাচে কলঙ্গুৱা পুতেকক ঘা মাৰিলে; অধমসিংহে সীলে। পাচে উত্তৰকোলে নিস্তৰ লোক কাটিলে। নান্দমাধৱৰ পুতেক অভয়াপুৰীয় ৰাজখোৱা, কলঙ্গুৱা পুতেক দিবৌমুখীয়া ৰাজখোৱা, দুই প্ৰমুখ্যে আনো-লোক দুই-চাৰি পৰিল। তথাপি মহাৰাজাৰ ভাত খাকি যুদ্ধবোৰে সোমালে। তাত পাচে আমাৰ লোকে ইটাখুলিত পুৱতি নিশা গড়ত উঠিলাহি। সেই যুদ্ধত লোৱাৰি বঙ্গাল ভাগিল। বঙ্গালেও দিন-চাৰেকৰ পাচে লাবে ধৰিলেহি।

লোৰাৰি বঙ্গাল ভাগিল। সেই ভয়ে গুৱাহাটীৰো লোকো ভাগিল। কাত্তিকৰ ১৬ দিন যাওঁতে ইটাখুলি মাৰি আহোমে ললে। যত বঙ্গাল আছিল তাকে কাটিলে। গুৱাহাটী এৰি বঙ্গাল পলাল, শক ১৫৮৭। হাতী, ঘোঁৰা, হিলৈ, টকা, ধান, যি কিছু পাৎসাৰ ভণ্ডাৰত আছিল সমস্তে আহোমে পালে। আৰু চৈয়দ ফিৰোজ-খাঁ নবাব, চৈয়দ চালা গৰ্দ্দীৰ, বীৰ-বহুতিৰ যাৰ যত লোক ভাগি পলাল তাকো আহোমে খেদি থৈ নানাধামুখত ভোটি ধৰি আনিলে কতো কাটিলে, বাকবোৰ গড়গাঁৱলৈ আনিলে। আছিলাপাতি বিস্তৰ পালে চৈয়দ ফিৰোজৰ বেটা পাহৰ-খাঁ, চৈয়দ চচম এবাই খ'ল। আৰু আমাৰ লোকজন যি থানথানাত আগে ধৰি নিছিলে তাকো পাই আনিলে। বঙ্গালক মাৰি ৰণ জয় হ'ল। তাত পাচে ৮দেৱে গোঁহাইবোৰেৰে আলচিলে গড় বান্ধিবলৈ। ১৬০ ॥

গুৱাহাটীত গড়।—পাচে বীহৰ্ষীয়া বুঢ়াগোহাঁইক ৮দেৱে পাঠিলে বোলে, "গুৱাহাটীতে আমাৰ লোক নিমতে ৰহিব পাৰে তাকে স্থল চাই গড়খন বান্ধাইক যাই।" পাচে গোঁহায়ে ৮ তাৰ আজ্ঞাই আহি বৰগোহাঁই, বুঢ়া-গোহাঁই, বৰফুকন, এইসব প্ৰমুখ্যে যত কান্‌ফুকন আছিল সমস্তে সমালোচনা কৰি মহাৰাজা চক্ৰধ্বজৰ আজ্ঞায়ে বিশ্বকৰ্ম্মে নিৰ্ম্মিত যেন উত্তৰকোণে, দক্ষিণকোণে গড় বান্ধিলে। বৰফুকনো সিতাতে সাস্তৰে ৰহিল; শক ১৫৮৯, মাস ফাগুন। ১৬১ ॥

শৰাইঘাটত ৰামসিংহ।—তাত পাচে অৰংজেব পাৎসা শুনিলে, পুনৰ্ব্বাৰ আচাৰে গুৱাহাটী শৰাইঘাট ললেহেন, চৈয়দ ফিৰোজ-খাঁ নবাব আদি কৰি সমস্তে উমৰাও লোক ধৰি নিলে আহোমে, আৰ পাৎসাৰ মানুহ সকলো পৰিল। আৰ মান্ধাতাৰ নাতি জয়সিংহৰ বেটা ৰাজা ৰামসিংহক পঠালে গুৱাহাটীৰ গড় মাৰি আহোমৰ দেশ উজাৰ কৰিবলৈ। পাচে ৰাজা ৰামসিংহে আহি চৈত্ৰে প্ৰৱেশ হ'ল, শক ১৫৮৯। ৰামসিংহই শৰাইঘাটত দেখা দিলেহি; শক ১৫৯০, মাস ফাগুন। ৰামসিংহে আহি যুঁৱৰি বোপাত থাকি ফিৰোজ-খাঁক ১৪ মানুহ সহিতে পত্ৰ-সন্দেশ দি সৰুজনা ফুকনলৈ বীৰৰ বচন লেখি পঠালে, বোলে, "শুনিছোঁ, তয়ো বৰবৰুৱাৰ বেটা, ডাঙৰ মানুহ। মযো অশ্বেৰ মান্ধাতাৰ নাতি ৰাজা ৰামসিংহ।" বোলে, "তাক্ষি লোক দুই ধৰি লেচাই দিব। আৰ কোনো বস্তৰ যদি ৰাসি থাকে আমাৰ ঠাই লেখিব, তাক আমি চলাম।" ১৬২ ॥

যুদ্ধৰ সমাৰোহ।—পাচে ফুকনে তাক আনি দপলত তুলি ইটাখুলিত উকিলক ৰাখিলে। পাচে ফুকনে ৮ জনাই বোলে, "দুই ধৰি লেচাই দিব যেন যি বুলিছে আমি দুই ধৰিব লেচাই কৰিম। আৰু দূৰ দেশৰ পৰা তাক্ষি আহিছে, যদি কোনো বস্ত্ৰ নপঠিয়াইছি আমাৰ ঠাই দেখিব, আমি দি পঠাম।" এই বুলি কোনোৱাখোৱাকে, লোগসকে পত্ৰ-সন্দেশ কিছু দি পঠাই দিলে। তাৰ আগচৰ্ৱীয়াসে পাই হাতত কৰি দি বান্ধি যৌবাৰ জীনত আৰি ৰামসিংহৰ আগ কৰিলে। পাচে ৰামসিংহে দুই উকিলত সুধিলে, বোলে, "তইঁত কোন?" বোলে, "আমি উকিল।" "যদি উকিল, চিহ্ন কি?" বোলে, "চাহেব, পত্ৰ-সন্দেশ আমাৰ লগত আছে।" পাচে যেনি দেখালত প্ৰমাণ পাই, যৌবাৰ জীনত আৰি মিঠে দিলে তাক দায় ধৰিলে উকিলক কিয় এমত কৰে। সি বোলে, "চাহাব, এমত কথা আমাত কোৱা নাই, সাচুচ বুলিছে পাকুৰি আনিলোঁ।" মহাৰাজা চক্ৰধ্বজেও বৰগোহাঁই প্ৰমুখ্যে ডাঙ্গৰীয়াসকলক যুদ্ধক লাগি পঠালে। শৰাইত বুঢ়াগোহাঁই ৰহিল। পাণ্ডুত বৰগোহাঁই, কুকুৰাত নাৰ-চোৱান বৰপাত্ৰ-গোহাঁই, শৰাইত দিহিঙ্গীয়া ফুকন, পানীত নাওবৈচা ফুকন, পাণ্ডুত বৰগোহাঁই ফুকন, অস্থৰ-আলিত কলিয়াবৰীয়া ফুকন, বংহলত চাৰিঙ্গীয়া ফুকন, আঙ্কাকত বৰফুকন, এইক্ৰমে সকলো যুদ্ধক সমুখে সাৱধানে ৰহিছে। ১৬৩ ॥

শৰাইঘাটত যুদ্ধ।—তাত পাচে বঙ্গালে যুদ্ধ দিলে। আমাৰো বৰফুকন প্ৰমুখ্যে সবে ফুকনবোৰে, উক্ৰমানে ১১ দিন গাতে বৈশাখ, জ্যেষ্ঠ, আষাঢ়, শ্ৰাৱণ, এই চাৰি মাস মহা যুদ্ধ কৰিলে। তথাপি বঙ্গালে লব নোৱাৰিলে গুৱাহাটী। সবলো স্থিতি ৰহিল গুৱাহাটী আৱৰি গড় ভাঙ্গিবাক নলে। পাচে বঙ্গালে পাণ্ডুৰেদি গাত খানি গাতত খাৰ ভৰাই এক দেওঃ গড় ভাঙ্গিলে। সেই বেলা ধুম্ৰ অনুকূল হ'ল। এতেকে আচাৰে তৎকালে উপায় কৰি গড় বান্ধিলে। পুনৰ্ব্বাৰ সাৱধানে ৰহিল। পাচে পাণ্ডুৰেদি নোৱাৰি শৰায়ে গাত খানি খাৰে পুতি চাৰিটা বঙ্গাল গড়ত উঠিলহি। আচাৰে ডাঙ্গৰ কাঠ নগৰাই পঠালে। কাঠৰ লগতে বাধনি খাড়-সুৰ ভাগি ৰহিল, উঠিব নোৱাৰিলে। আৰু বৰদেউনীয়া আহি নঠিয়াতে কাণ্ড-গুলী লোপোৱা ঠাইত কাঠ-গড় দি থাকিলহি। গড় আধাআধি হইছোতে বুঢ়াগোহাঁইৰে লোকজনক গড়ৰ পৰা ওলাই ধৰিব দিলেহে। তেহে বৰদেউনীয়া ভাগি পলাল। কটা এৰি জীয়া মানুহ পালে ৫১ টা, ভীমৰাই বৰম্বাক পালে, আহিলাপাতি পালে কিছু। পাচে বঙ্গালে হুঁইৰি আগিয়াঠুঠিৰ পৰ্ব্বতত

বহিলহঁতে ; আষাঢ় মাহ, শক ১৫৯১ । পাছে গোঁহাইবিলাকে বহিল গড়ত ফুকন লোকক নৌবাকৌৰৰে ৮ আড়াৰে আহি দুৰ্ব্বচন বুলিলত পুৱতী নিশা গড়ৰপৰা ওলাই আলাবৈত বঙ্গালক ধৰিলেহঁতে, বঙ্গালো ভাগে হেন হ'ল। পাছে বৌৰা যেনি বঙ্গালে ধৰিলেহঁতে, বিস্তৰ লোক পৰিল । আচান বহিব নোৱাৰি পুনৰ্ব্বাৰ গড়তে বহিলহি । পাছে আশ্বিনাঠুঠিৰ পৰা চেচাকৈকে ভুৰি বঙ্গাল বহিল । আচানেও ওলাই শ্ৰাৱণ মাহ, বৃহস্পতিবাৰে, ২৮ দিন গতে আলাবৈত , পচতীয়াত বঙ্গালক খেদি ধৰিলেহি। আহোমৰো দশ হাজাৰ লোক পৰিল । বলে নোৱাৰি আহোমেও উৰাটি গড় ভিতৰত সোমালেহি, শক ১৫৯১, মাহ শ্ৰাৱণ, বৃহস্পতিবাৰ, ২৩ দিন গত । ১৬৪ ॥

চক্ৰধ্বজৰ মৃত্যু ।—পাছে বঙ্গাল নৰজ্জৈ উজাই গ'ল। সেই বেলা পানীত বৰ যুদ্ধ হ'ল। আহোমকো হোঁহোঁকাই আমৰাজুৰিলৈ আনিলে। পাছে বৰফুকনে খেদি টোঁ পাচৰপৰা নামুহ গলিয়াই যুদ্ধ কৰালে, বঙ্গাল অনেক পৰিল । পানী সৰ্দ্দাৰ বচিদ-খাঁ, পৰিল, ফিৰিঙ্গি পৰিল । তাত পাছে তিনিলটিয়াত যুদ্ধ হ'ল। তাতো বঙ্গালে নোৱাৰিলে, ১৫৯১ শক। ৰাম-সিংহে আপোনাৰ ঠাইখাত বহিলহি। এই কথা ৮ত কৰলৈ বৰফুকনে বাৰ কটকীক পঠালে । ৮ও আনন্দ হৈ ডাঙ্গৰীয়াবোৰক লোথা প্ৰসাদ দিলে। মৰনে উজানিত ৰাজ্য ৰাজা চক্ৰধ্বজে পূৰ্ব্ববতে খাপি পাৎলা সমুখ হৈ বহিল। তাত পাছে ৰনমালী দেৱক নিয়া ৰহাৰাজা ভাগিৰ হাতত সমৰে আগ কৰি ঈশ্বৰত মন সমৰ্পিয়া তাহেকো শিখা-বোধ দি ৰাজ্য ভাৰ দি চক্ৰধ্বজ ৰাজা স্বৰ্গী হল ১৫৯১ শকত, ভাদ্ৰ মাহ । ১৬৫ ॥

তাত পাছে ৰামসিংহে মীৰকে ৰামহৰি কাজিকে পত্ৰ-সন্দেশ দি পঠালে বোলে, "আমাৰক গুৱাহাটী চাৰি দিয়ক, পূৰ্ব্ব ধাৰণে প্ৰীতি হৈ থাকোঁ।" এই বুলি পঠাই দিলে।

ৰামসিংহৰ লাচিত বৰফুকনলৈ পত্ৰ ।—পত্ৰো এই—

স্বস্তি সমস্তাবিকুল-তমকাৰণ্যদাবাগ্নি-সদৃশ-সকল-দিগ্‌সুন্দৰী-কৰ্ণপুৰীকৃত-
কীৰ্ত্তিপুষ্পক সকলশক্ৰমস্তকমণি-নিৰাজিত-চৰণকমলযুগলস্ব-
কুশলশতপত্ৰ-প্ৰকাশৈকভানিতা সমস্তাগা-কৰ্ণমহানল-সমীৰণ-
স্বনিত-প্ৰতাপানল-ৰাজমানতেজেষু শ্ৰীমৎবৰবৰা-ফুকেষু ফুকনেষু—

পৰম প্ৰীতিপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আৰ বিশেষ সমাচাৰ লিখা সনেত তোমাৰ লেখানে ১ এজন চাহুৰ্যা ও আহ্দুলা সোনা মনুষ্যাকে

ভেদ কৰিয়া আছি, এতেকে এনত প্ৰীতি নাল লাগে তোমাৰ পিতাৰ চাতে নবাব আহ্লাৱাৰ-খাঁৰ সঙ্গে প্ৰাচুৰ্য্য কৰিছিলেন। ও এখন যদি তোমৰা তবে কৰিতে যত্নে থাক তবে তেবে তোমাৰ যশপ্ৰতিষ্ঠা নাহৈবাৰ নাহি, বৰাই হৈবেন। আৰ দোষনৰ্থযো সুৰ্যকে কপৰ্য্য স্বচ্ছনিৰ্দ্ধাৰিত কাৰণ হৰক ভাবিবেন তবে যি প্ৰীতি সকল ভাৰ কৰিছ তে প্ৰীতি ইহ ভাৰ তোমৰা যে কাৰ্য্য কৰিবেন ইখানে হান প্ৰতিষ্ঠা সব তোমাৰ, যাতে এই প্ৰীতি চন্দ্ৰ-সূৰ্য্যাবধি অতএব প্ৰীতিবিৰ্দ্ধিখনি সান কৈলবেন সেৰূপ সাবহিত প্ৰকৃত কৰিয়া ইহাৰ প্ৰত্যুত্তৰ চিতাপ পহচাইবা। আৰ অধিক কি লেখিম। আপুনি সমস্ত জান, ইতি, শক ১৫৯১। সন্দেশ—বনাত ১ খন, কাচৰ বান ৪ টা। ১৬৬ ॥

বৰফুকনৰ ৰামসিংহলৈ পত্ৰ।—আৰ পাচে বৰফুকনেও মীৰকে ৰামহৰি কাজিকে তুমি কুশলাদি বাৰ্ত্তা পুচি বোলে, "ভাল, মোৰ পিতৃয়ে আহ্লাৱাৰ-খাঁৰে যি প্ৰীতিগোট কৰিলে সেই যশস্যা অদ্যাপিও কহে। এখনো যদি তেমন থান কৰিব পাৰা তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিগোট চন্দ্ৰ-দিবাকৰ থাকেমানে যশস্যা ৰহিব। এতেকে এই প্ৰীতিৰ যদি ইচ্ছা থাকে তেবে পণ্ডিত ৰায়ক পঠাব। এই বুলি এক লেখা দি দিনকে ৰামচৰণকে মীৰ, ৰামহৰি কাজিৰ লগত পঠাই দিলে।

পত্ৰো এই—

স্বস্তি শেষ-গুণমিত্ৰ-পাণ্ডুৰ-যশ-বৃন্দাস্ফাইত-প্ৰবৰদ্বিজন-শাস্ত্ৰাশ্ৰান্ত-
সন্তোষসংস্থাৰক শ্ৰীশ্ৰীযুত মীৰ্জ্জাৰাজা জয়সিংহাত্মজেষু—

শুভম লেখন পৰং কাৰ্য্যঞ্চ আগৌ এখানে কুশল। পৰং তোমাৰ মঙ্গল, পৰং তোমাৰ মঙ্গলৰূপ কুশলক সদা পৰিবাঞ্চি। আৰ অপৰ বিশেষ জুনিতো এখন চাজুৱা আৰ আহুনুলাক পঠায়া বিৰূপ বাৰ্ত্তাক কহিছা সিৰূপ মিত্ৰাতিপথ যদি এখন তোমাত হস্তে ৰহিত তবে মিত্ৰৰ সাপেক্ষ ভজিন যে মিত্ৰৰ লোক কাম এইহে যোগ্য। শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা মোৰ পিতৃয়ে আহ্লাৱাৰ-খাঁ সহিত প্ৰীতিগোট কৰিছিলে সেই যশস্যা অদ্যাপিও প্ৰকাশ কৰে এখনো যদি তেমন থান কৰিব পাৰা তোমাৰ আমাৰ চন্দ্ৰ-দিবাকৰমানে যশস্যা ৰহিব। এতেকে এইহে প্ৰীতিৰ ইচ্ছা থাকে যদি তেবে মোৰ ঠাইক পণ্ডিতৰায়ক পঠাই দিবা। আৰ অধিক কি কহিম। তুমিও অম্বেৰৰ অধিপতি জয়-সিংহৰ বেটা মান্ধাতাৰ নাতি। এমন জগৰ যে কয়াৰ কৰি প্ৰীতি যে কৰা

যাৰ একে চাক সুযোগ্য ব্যৱহাৰেসে হ'ল, অন্যমত নাহয়। আৰ আমাৰ ঠাইৰ সমাচাৰো শ্ৰীনাৰায়ণ আৰ ৰামচৰণ তোমাৰ বোয়ালে কহিবেক। ইতি, শক ১৫৯১।

সন্দেশ দিলে,—হস্তিদন্ত ২ টা, শাঙ্ক ৬ টা, কটাৰী ৪ খন, আগৰ কাঠ ১০ সেৰ, গাঠিয়ান ১ মোন। ১৬৭ ॥

ৰামসিংহৰ গুৱাহাটী খোজে।—পাচে নিয়ৰে ৰামচৰণক দৰ্বাৰলৈ নি তুলি ৰামসিংহে কুশলাদি বাৰ্ত্তা পুচি বোলে, "ভাল, মই মীৰকে পণ্ডিত-ৰায়কে পঠাই দিম। তোমালোকে বৰফুকনলৈ জনাই পঠা।" পাচে দিনে ৰামচৰণে বৰফুকনলৈ জনাই পঠালে। ফুকনেও পণ্ডিতৰায় আহিবৰ হেন জানি কৌপতীয়া কটকীত কৰি ৺লৈ জনাই পঠালে। ৺ও শুনি বঙ্গালৰ কটকী তুলিবলৈ চন্দ্ৰাতপ, মসচা, কটকীক তামোল-পাণ সোণৰ-ৰূপৰ কাঁহি যতন কৰিলে। বঙ্গালক দিবলৈকো সন্দেশ,—হস্তিদন্ত, শাঙ্খ, আগৰ কাঠ, গাঠিয়ন, কটাৰী, ধানুক, পাট-কাপোৰ, এই সকল দিবলৈ যত্ন হল। পাচে ৰামসিংহে নিয়ৰে ৰামচৰণক পুনৰবাৰ দৰ্বাৰলৈ নি বোলে, "বাৰম্বাৰ উকিল গতাগত কৰে, কাৰ্য্য কামতো কিছু নহল। ইবাৰ মই উকিল নপঠাওঁ। সোগন্ধ কৰি বোলো, ইহাক কৰি যাই মোক গুৱাহাটী চাৰি দিয়ক। আৰু ছৈয়দ ফিৰোজৰ বেটাকো ছৈয়দ চালাকো এৰি দিয়ক। আত কৰি যদি মই অধিক খোজো বঙ্গালিকে বোলো, এই হাতৰ তৰোৱালে কাটিব, এই পৰমেশ্বৰীয়ে মোক খাব।" আৰু কণ্ঠৰ ৰুদ্ৰাক্ষমণি হাতে ধৰি বোলে, "এই মহালক্ষ্মীয়ে মোক এৰিব, আৰ মোৰ উৰ্দ্ধপুৰুষসকল নৰ্কগামী হব। এই কথাও যদি সত্যও নাধাৰ তেৱে লোহিতৰ মাজত ৰামগোসাঁই আছে, নদিকূলত শপত কৰিম। বৰফুকনে যদি এই কথা মানে, তেবে যাকে খোজে তাকে দিম।" এই বুলি উকিল-পত্ৰ দিদি নিয়ৰে ৰামচৰণকে ফিৰাই পঠালে। ১৬৮ ॥

বুঢ়াগোহাঁইয়ে গুৱাহাটী লেৰিলে।—এই কথা ৺এ শুনি যি সব আউ-ভাইছিল তাকো ৰাখিলে, বৰফুকন প্ৰমুখ্যে সমস্ত লোকে গুৱাহাটী এৰি দিবলৈ ইচ্ছা হ'ল। পাচে বুঢ়াগোহাঁইয়ে বোলে, "আমি গুৱাহাটী এৰি দি কোন ঠাই ৰহিম? পাছলা লেকি ৰামসিংহৰ শপততে ৰহিব?" পাচে ৺ও বুঢ়াগোহাঁইৰ পক্ষকে ৰাখিলে, গুৱাহাটী এৰি দিদিলে। তাত পাচে বঙ্গালেও মাৰে-ডৰে পাণ্ডু-শৰাইঘাটত ৰনিলেহি। পাচে যুদ্ধ ভঙ্গ হৈ বঙ্গাল ভাগিল। ভাটীয়াই আধিপাঠুৰিত ৰহিলহি, চৈত্ৰ মাহত, শক ১৫৯২। আত

পাচে ৰামসিংহৰ পুত্ৰক পাৎসাৰ ঠাইত মহতমানিক কৰেছেন দুঃকীৰ্ত্তি শুনিব। খৈল, যেন যুদ্ধ নকৰিব এই এক কথা কৰা। তাত পাচে ৰামসিংহে মিত্ৰ হওঁ বুলি গড় খুলি পঠালে কটকীত কৰি। পাচে উদয়াদিত্য ৰজা প্ৰীতিয়ে মহৰ, গড়ো মিলিলে। পাচে ৰামসিংহে আগিয়াঠুঠিৰপৰা ৰঙ্গামাটিলৈ গল। পাচে এই কথা কবলৈ নাম কটকীক পঠালে। এও শুনি আনন্দ হৈ সমস্তকে যথাযোগ্য প্ৰসাদ দিলে। ১৬৯ ॥

লাচিত বৰফুকনৰ মৃত্যু।—তাত পাচে বৰফুকনো মৃত্যু হ'ল। তাৰ্ভিৰ ককায়েক নিমাতী ফুকনক বৰফুকন পাতিলে। উদয়াদিত্য ৰজাও তিনিজনা গোহাঁই আদি কৰি সমস্তকে বৈৰাগীত শৰণ লগালে। মোৰামোৰা আদি কৰি সমস্তে ঠাকুৰবোৰক শৰণ লগাবলৈ ধৰিলে। পাচে সকলো গোহাঁয়ে মনে মনে সমস্তেৰে সমালোচনা কৰি ৰাত্ৰিয়ে উদয়াদিত্যকে ধৰিলেগৈ। চাৰিদ্বীয়া বৰবৰুৱাক, পাপঃ লেওৰক পিতাতে কাটিলে। ১৫৯৫ শকত, ভাদ্ৰ মাহত, মহো-ৰাত্ৰি সৱ গোহাঁয়ে উদয়াদিত্যক মাৰি ৰজা হ'ল। পাচে বৈৰাগীকো মাৰিলে, লোহিত্যতো মগ্ন কৰিলে। তাত পাচে অভিষেক হৈ ৰামধ্বজ নাম ললে; শক ১৫৯৬। ১৭০ ॥

ৰামধ্বজৰ মৃত্যু।—চুলিকাকো মাৰিলে, তাত পাচে অনেক উৎপাত হল। মগৰ তল গল। ডাঁৰিকাত ভাদুক পৰিল। চাৰিং ৰজা, বাৰুদ্বীয়া বৰগোহাঁই, দুইকো মিছা বাদ মাৰিলে। তাত পাচে ৰামধ্বজ ৰজাৰ ভগন্দৰ হল। মৃত্যু হব যেন জানি ফুকনবোৰ সমস্তিতে আলচ কৰি উদয়াদিত্যৰ পুত্ৰ কলীয়া গোহাঁইক ৰজা পাতিবলৈ যুক্তি কৰিলে। পাচে ডেবেৰাই জানি ফুকনবোৰকো বৰাফুকনকো ধৰিয়ে কাটি শালত দিলে। পাচে ৰামধ্বজ ৰজা স্বৰ্গী হল ১৫৯৬ শকত, আষাৰ মাস, বুধবাৰে ১৮ দিন গতে। ১৭১ ॥

ডেবেৰাই পতা ৰজাসকল।—তাত পাচে ডেবেৰাই লাউৰ পাৰিলে শৰাইঘাটলৈ, বোলে, "ৰজা নিৰ দিছে বুলি কৈ লোমাকোঁৱৰ ফুকনক ঘাটত মাৰি আহিবি।" পাচে লাউরেও এৰ কথা কৈ শৰাইঘাটৰপৰা আনি ফুকনকো, বৰা-বৰুৱাকো গহিন্তৰতীত মাৰি আহিল। পাচে ডেবেৰাই চামগুৰিয়া পৰা কুমৰ আনি ৰজা পাতিলে ১৫৯৬ শকত, মাহ আষাৰ, বৃহস্পতি বাৰে ১৯ দিন গতে নিশা। বৰবৰুৱাৰ জীয়েকক কুঁৱৰী পাতিলে। পাচে তিপাম ৰজায়ো ডেবেৰাক মাৰি ৰজা হবলৈ আছিল। তাকো ডেবেৰাই পৰ্বতীয়া আনিত

নবাব আৰু স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ ।—তাৰ পাচে মেটেকিয়াল বুঢ়াফুকন আছিল। এক বৎসৰ পাচে চকাৰ পৰা ছাস্তা-খাঁ। নবাবৰ বেটা আবদুল নাছিৰ খাঁ নবাবলৈ কৈ পঠালে বোলে, "পাৎসাৰ বেটা সুলতান সাহুনে ১,০০,০০০ ঘোঁৰা, ৩০০ হস্তী সহিতে ৰাজমহল প্ৰবেশ হৈছে। বুলি মোলৈ বাৰ্ত্তা দিছে, আৰু বুলিছে, মামাশ্বশুৰ বৰফুকনলৈ একযোৰ চিৰপাৰা এক লেখা দি ইয়াক কৈ পঠাইছে। পূৰ্ব্ব সীমানাত যিবোৰ ৰহিব আছিও পূৰ্ব্ব সীমানাত ৰহিব। পূৰ্ব্বে যেনতে ধাৰণে একমাত প্ৰীতি চলিছিল এখন তেনেও হব; যদি এনেও নহয় তেবে যি কিছু গো-ব্ৰাহ্মণ হানি হয় তাৰ ভাৰ বৰফুকনে পাব। ইহাৰ প্ৰত্যুত্তৰ শীঘ্ৰে কৈ পঠাব।" এই বুলি এখনি কাচি লিখা পঠালে। তাৰ অৰ্থে অনুসাৰে বৰফুকনলৈ আবদুল নাছিৰ-খাঁলৈ বৰুৱা লিখা লিখি দুখো খানি লিখা এক যোৰ সিয়া কাপোৰ সহিতে বাদুলিৰ মানুহ এটিৰে সৈতে আৰু আটা মানুহ দি পঠালে। তাৰ মাগত বৰফুকনৰ ঠাই পানতহি কলীয়া কটকীত কৰি ৺চৈলকো কৰুঃ বুঢ়াগোহাঁইইকো জনালে। ই ঠাইত পত্ৰ বুঢ়াফুকনে শুনি বিধানসহেন দেখি লিখাবো সমাচাৰ জনালে। মহাপাত্ৰ ৰাজু বুঢ়াগোহাঁইয়ে এইখান বুলিব দিলে, "পূৰ্ব্বাপৰে সিয়া কাপোৰ দিয়া নাই। এখন কাৰণ এৰি সিয়া কাপোৰ কিসক দিলে? বৰফুকনৰে ছাস্তা-খাঁৰে সমান পাত্ৰহে লিখিব পাই। বৰফুকনৰ নাম তলত লেখি ছাস্তা-খাঁৰ নাম কিয় ওপৰত লেখিলে? আৰু সীমনাৰ খান যি কৈছে সীমনা আজিৰো নহয়। ঈশ্বৰে ৺ যাক যেখন দিয়ে ৺ সেয়ে ভোগ কৰে। ৺ মোৰ সীমনা বোলন এইখান অনুচিত। কিসকৰণ কৈছে বুলিলে। আৰ ঘোঁৰা হস্তী নিতৰ দৰ্শাই বিধান লিখিলা যি তোমাৰ ঘোঁৰা আমাৰ মানত পৰ, যাতো যি আপুনি তীৰ বন্দুক চলাব নোৱাৰে তাৰ কথা কি কব লাগে।" এই বুলি এখন লিখা দি বঙ্গালৰ মানুহটিক বিদায় দিব দিলে। পত্ৰ-সন্দেশকো ফিৰাই দিলে, বাদুলিৰ মানুহটি গুৱাহাটীতে ৰহিল। ইতি, শক ১৫৯৯, কাতিক মাস। ১৭৩ ॥

চিত্ৰামণি গড় ।—কতোদিন থাকি পৰ্ব্বতীয়া ৰাজাৰ চোৰে কাটিবে ৰাজা কথনপিতে ভীষে। চোৰো নাপালে। বুঢ়াগোহাঁইয়ে ফুকনবোৰেৰে আলচি বোলে, "শৰাইঘটীয়াবোৰেহে মানুহ পঠাই ৺ক কটালেহি।" এই কথা শৰাইঘটীয়াবোৰে শুনিলে। আৰু বুঢ়াগোহাঁইয়ে চিত্ৰামণি-গড় বান্ধিলে, শক ১৬০০, মাস ফাগুন। ১৭৪ ॥

দ্বাদশ অধ্যায়।

গুৱাহাটীত নবাব মনচুৰ-খাঁ।

নবাবৰ গুৱাহাটী আক্ৰমণ।—তাৰ অনন্তৰে নামুক বৰফুকন প্ৰভৃতি সকলো ফুকনে বোলে, "আমি দেখোঁ গুৱাহাটীৰ গড়ত শত্ৰুক সন্মুখতে ৰখিছোঁ। মাজ বাহিৰাত গড় বান্ধে কালৈ, আমাবিলাকেহে বান্ধে?" পাছে সবেও আনচি বান্ধুনি ফুকনৰ তলৈ মানুহ পঠালে। বঙ্গালেৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ গুৱাহাটী এৰিবলৈ যুক্তি কৰিলে। আৰু বৰফুকনে সমস্তৰে সমালোচন কৰি বুঢ়াগোহাঁইলৈ আদ্ধিনাপাতি খুজি পঠালে, তাকো নিদিলে। এতেকে গুৱাহাটী এৰি সবে উজাই আহিল। নবাব মনচুৰ-খাঁয়ো ভাল ছেগ বুজি পাই গুৱাহাটী ললেহি। পাছে বুঢ়াগোহাঁইয়ে গুৱাহাটীবাসকল আহিবৰ শুনি সৈতেলো সহিতে খেদি গ'ল। বৰফুকনো কলিয়াবৰতে ৰহিল। পাছে কিকিৰীয়া ফুকনে চেঁপৰ-ভলীয়া ফুকনৰ নৌ ফুকনকনাক, দুইকো ধৰিলে। পাছে বুঢ়াগোহাঁই ভাগি পলাল। সাতসৈয়াত খেদি ধৰি কলিয়াবৰলৈ নি বধ্য নি ধলে, শক ১৬০০। ৰজাও পৰ্ব্বতলৈ পলাল। পাছে বৰফুকন বোলে, "৺এ চিন্তা নকৰিব আৰু এইখন বিচাৰ কৰক। ৺লেৰক কোনে কাঢ়িলে? মাজ বাহিৰাত কোনে গড় বান্ধিলে?" পাছে ৰজা বোলে, "এই সকল বুঢ়াগোহাঁয়েহে কৰিছে, মই নাজানো।" পাছে বুঢ়াগোহাঁইক বাহিৰ দিলে; গোহাঁইলোকে মাতি ৰাখিলে। সেই সময়ত চলাৰ পুতেকক, মদুক দুইকো বঙ্গাললৈ পাঠিলে হাতী দাঁত, আগৰু কাঠ, শাল, চানন, সোণাৰ কাপোৰ, পীৰা, সোণাৰ কলি, পত্ৰ-সন্দেশ দি। বৰফুকনে বোলে, "চলা, তই গলে নইছে যাও। সাংগাৰো পত্ৰত যেনেকৈ ৰজা বুলি লেখে সেকি তেনে কৰিবি।" চলাকো বিস্তৰ বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দিলে। পাছে চলাও বঙ্গাললৈ গল। ১১৫ ॥

পৰ্ব্বতীয়া ৰজাৰ মৃত্যু।—তাৰ পাছে পৰ্ব্বতীয়া ৰজাৰে মেচা বৰ-বৰুৱাৰে বৰফুকনক ধৰিবলৈ মন কৰিলে। বৰবৰুৱাই বোলে, "অধম ধৰিব নোৱাৰোঁ, একে লগে তুলসীপুত্ৰত শপত কৰিছোঁ। যদি কলিয়াবৰলৈ বঙ্গাল আনে তেৱেঁ আভাৱে ধৰিম অৱশ্যে।" আৰু গড়গঞা গালিকেনেওগ তাকো গড় আউৰাবলৈ বুলি কলিয়াবৰলৈ পাঠিলে ফুলনৈক ফুকনক ধৰিবলৈ। নেওগেও কলিয়াবৰ পাই ফুকনৰ সন্ধেতে কলে। তাৰ পাছে লাথিতিৰ পুতেক পানী-দিহিঙ্গীয়া ফুকনো গড়গাওঁৰ পৰা পলাই কলিয়াবৰলৈ হৈ বৰফুকনত সমাধি কলে। পাছে ফুকনেও ভৰি আতঙৰাৰ সংশয় কৰি ফুকন পাতি হৈ কলিয়াবৰৰ পৰা সৈতেলো গড়গ্ৰামলৈ আহিল। পাছে ১৬০১ শকত

পৰ্ব্বতীয়া ৰজাক মাৰিলে। সেই শকতে চাংগুৱীয়া কোঁৱৰক ৰজা পাতিলে। পাচে চাংগুৱীয়া নৰা ৰজাও দুমাহ নাম লেচাকত থাকি মেটেকাত পাট কৰি ৰহিলহি। ১৬০১ শক, মাহ জেঠৰ পাচ দিন যাওঁতে বৃহস্পতিবাৰ। বৰফুকনৰ জীয়েক বৰকুঁৱৰী ভাতৰ্ম্মাৰ জীয়েক পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰী। তাত পাচে চৌৰাক গড়গ্ৰামলৈ বিদায় দিলে বঙ্গালৰ গোবিন্দৰাম কটকীক লগত দি যোৱা পত্ৰ-সন্দেশ দিলে। বঙ্গালে পত্ৰতো এইখান লেখিলে, "ৰজা বৰফুকন তোমাৰ লোহুৰনকো মাৰি ৰজা হৈ থাক। আৰু মিৰা লোহুৰন তাক আমাৰ ঠাই দি পঠাব।" এই বুলি পত্ৰ দি বিদায় দিলে। পাচে সিহঁতো আহি গড়গাওঁ পালেহি। পাচে ফুকনেও আনন্দ হয়া বঙ্গালৰ কটকী তুলিলে। তাত পাচে পুনৰ্ব্বাৰ তুলি বিদায় দিলে। ১৭৬ ॥

লাঙ্গুকগোনা বৰফুকন বধ।—তাত পাচে বৰফুকনক মাৰিবলৈ সকলেও আলচি ভৌমিক আজ্ঞা কৰিলে। পাচে ভৌমিকে ফুকনক খুচি মাৰিলে। তাত পাচে লাম্বাধৰাক বৰফুকন পাতিলে। পানী-দিহিঙ্গীয়া বৰগোহাঁই হ'ল। সবেও আলচি ভাতৰ্ম্মাক মৰিবলৈ খেদি খং কলিয়াবৰলৈ। পাচে ভাই ভাতৰ্ম্মা কলিয়াবৰৰ পৰা পুতেকটি সহিতে এখনি আগনাচি নাৱেৰে পলাই মনচুৰ-খাঁত মিলিলহি। তাত পাচে ৰজাকো মেটেকাৰ পৰা আনি হাতী-শালৰ কোমত পাট কৰি ৰহিলহি। এই মতে একবৎসৰ হ'ল। পাচে সমস্তে চাংগুৱীয়াসকলে সমালোচন কৰি বোলে, "অসামৰ্থ ৰজাত কিহে ৰজা ৰক্ষা কৰিব? সামৰ্থ হলেহে ৰজা ৰাখিব পাৰিব।" এই বুলি তুঙ্খুঙ্গীয়া কুঁৱৰক কলিয়াবৰলৈ নি লাম্বাধৰা বৰফুকন প্ৰভৃতি সকলো ফুকনে ১৬০৩ শকত অভিষেক কৰি ৰজা পাতি গড়গাওঁলৈ পঠাই সৰু নৰা ৰজাক মাৰিলে। ১৭৭ ॥

চুলতান আজমতৰাৰ পত্ৰ।—১৬০৩ শকত আহাৰ মাহত কলিয়াবৰৰ লুৰাফুকনলৈ পাৎশাৰ বেটাৰে দিয়া আমাৰ কটকী চন্দাৰ মাধচৰণ, মধুৰে আৰু বঙ্গালৰ পৰা বঙ্গাল কটকী গোবিন্দৰামে আনা এই লিখা, ১৬০৩ শক, কাতিক মাহত বৰফুকনক মাৰিলত পলাৰবসিংহ ৮সেৰে চেটিয়া ফুকনলৈ দি পঠালে মৰনুৰাত পাই বানকদলীত কৰি। পাচেও বানকদলীৰে গড়-গাওঁলৈ দিলে, আৰে সকল,—

কৃপাযোগ্য দয়াপাত্ৰ শুভচিন্তক ৰজা বৰফুকন, অনুগ্ৰহ নিৰ্ম্মনং কাৰ্য্য-স্থানে, আসামৰ ৰজাই ৰজা তোমাক দিলে, ইহাক সত্য কৰি জানিবি।

সোণাপুৰৰ থানাকো মাৰিলে ; তাৰ থানাদাৰো পৰিল ; লোকজনো বিস্তৰ পৰিল। ঘোঁৰা, বন্দুক, আনো বস্তুজাত বিস্তৰ পালে। কিছুমান মানুহ পলাইহে এৰাল। কন্দুৱাৰ মানুহ ভাগি ইটাখুলি সোমালগৈ। এইৰূপে বাহিৰ থানাৰ লোকজন ভাগি ইটাখুলি সোমালগৈ। আচামেও মাৰে-তৰে ইটাখুলি চাৰিওফালে ঘেৰিলেগৈ। ইটাখুলিৰ লোকজন সহিতে আলিএকবৰে উমানন্দ থানাত ৰবহিলৈ পাতিছিলে। দক্ষিণকোলত সৰ্দ্দাৰ পানী-দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা, নেওগ-ফুকন, পিকচাই ডেকা-ফুকন আনো ৰাজখোৱা, হাজৰিকীয়া সহিতে সমদলে শৰণীয়া পৰ্ব্বতৰ আগৰ কোঠত আছে। বস্তালো ইটা-খুলিৰ পৰা ওলাই আহি পানী-দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা, নেওগ, ফুকনৰ সন্মুখে হৈছিলেহি। আসোৱাৰী ঘোঁৰাৰ পৰা নামি হাত-চালিহে গড়ত সৰিলেহি তাক দেখি মণি হাজাৰীয়ে গড়ৰ ঘোঁৰা-দলক কাটিবলৈ ধৰিলেহি। সিয়ো আমাৰ মানুহৰ গুলীত পৰিল। আনো অনেক লোক পৰিল। আলিএকবৰ পলাই ইটাখুলিত সোমালগৈ। সেই দিনৰ পৰা ওলাব নোৱাৰিলে, ওলোৱা যুদ্ধো নহল, ইটাখুলিৰ পৰা গুলীয়াইছিলে। পানী-দুৱাৰত পানী-দিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱা প্ৰমুখ্যে অনেক মাৰেবে জয়স্থিসিংহে সহিতে বিস্তৰ বেলি যুদ্ধ কৰিলে। আচানেহে জিনি তাকো ধৰিলে। উত্তৰকোলতো সলাল বৰ-গোহাঁই, ঢেকেৰা ফুকন, দলিয়াবোৱা মজুমদাৰ লোকজন সহিতে হাত-ফুৰুকত সন্মুখে আছিল। দক্ষিণে বৰফুকন, উত্তৰে পানী-ফুকন। পাচে বস্তালো পলাল যুদ্ধ হাৰি। ভাদ্ৰ মাস, ১ দিন গতে যুদ্ধবাৰে ইটাখুলিৰ পৰা প্ৰভাততে আলিএকবৰ প্ৰমুখ্যে লোকজন এৰি, অল্প মানুহেৰে নাৱে পাৰ হৈ মনচুৰ-খাঁৰ ঠাই ভাগি গ'ল। সেই দিন দুপৰ বেলি হুলাহু নাৱেৰে মনচুৰ-খাঁও ভাগি ৰঙ্গামাটিলৈ গ'ল। গতমল আলিএকবৰ সহিতে, তৰেও বাজে ইন্দ্ৰমণি, মনসিংহ, কবিৰ-খাঁ প্ৰমুখ্যে বিস্তৰ লোকজন হাতীঘোঁৰা বস্তাৰি আসোৱাৰি হৈ গ'ল। নবাব মনচুৰ-খাঁও গুৱাহাটীত তিনি বছৰৰ পাচ মাহ ভোগ কৰিলে। ১৭৯ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।—পাচে চেটিয়া ফুকন গুৱাহাটীতে ৰহিল। দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা প্ৰমুখ্যে ফুকন ৰাজখোৱা মাৰে-তৰে মানহা পৰ্য্যন্তে খেদি মনচুৰ-খাঁক নপাই ভগনীয়া লোকক ধৰি মানহাৰ পৰা উলটি আহিল। তাত পাচে গুৱাহটীয়াসকলে ফুকনে মনে মনে সমালোচন কৰি ৰাজাৰেবে লান্মাখৰু বৰফুকনক গুৱাহাটীলৈ ভাৰি ৰাজালৈ দি পঠালে। ৮৩ বৰ-দুৱাৰ দুবি আনি ধৰবলৈ বিদায় দিলে। তাত পাচে গড়গয়াঁ সন্দিকৈ, নেওগ-ফুকনক

বনকুকুৰ পাতি পঠালে। এইদৰে দুই বৎসৰ হ'ল। পাচে গুৱাহাটীয়া কুকুৰবোৰে এটা কুকুৰ আনি ৰাজাক শুচাবলৈ মন কৰিলে। বনকুকুৰেও সহজেতে ৬/৭বাৰলৈ জনালে। মহাৰাজাও গোঁসাইবোৰেৰে সমালোচন কৰি চামধৰা পণ্ডিত ৰহিলাগৈ। গুৱাহাটীয়া বনকুকুৰবোৰো বৰ সাৱধান হয়া ৰহিছে। পাচে ৬/৭ উপায় কৰিয়া কনিয়াৰবৰলৈ আনি চাৰিস্থীয়া কুকুৰ, বুঢ়াগোঁসাই কুকুৰক চিনিয়াই মাৰি পানত দি ওটোৱাই পড়গ্ৰামলৈ আহি স্বতন্ত্ৰ হৈ ৰহিল। তাত পাচে নামদঙীয়া কুকুৰকো চিনিয়াই মাৰি পানত দিলে, পানী-কুকুৰকো মাৰিলে। ১৮০ ॥

APPENDIX A

গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্বত

গুৱাহাটী অঞ্চলৰ গিৰি-তীৰ্থ সমূহ ।—১৬৩৪ শকত শ্ৰীশ্ৰীৰুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে পুথি বিচাৰি গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্ব্বত লিখা কৰা ।—

১ । হাজোৰ মাধৱৰ পৰ্ব্বতৰ নাম মণিকূট।

২ । কেদাৰৰ পৰ্ব্বতৰ নাম মদনাচল।

৩ । কামেশ্বৰৰ পৰ্ব্বতৰ নাম গোকৰ্ণ।

৪ । মোক্ষামৰ পৰ্ব্বতৰ নাম গন্ধৰাচল।

৫ । ভলয়া পৰ্ব্বতৰ নাম বৰ কুবেৰাচল।

৬ । নাগতা পৰ্ব্বতৰ নাম মকৰেচৰ।

৭ । ভভবাৰ পৰ্ব্বতৰ নাম বঘাবৈ ।

৮ । শজিবাড়িৰ পৰ্ব্বত, নাম খানাবৈ।

৯ । আগিয়াঠুটি পৰ্ব্বতৰ নাম অগ্নি।

১০ । তাৰ পুবে চিলাৰ পৰ্ব্বত।

১১ । চিলাৰ উত্তৰে বৰ পৰ্ব্বতৰ নাম কালজোৰক ।

১২ । তাৰ উত্তৰে পৰ্ব্বতৰ নাম কাটাপাহাৰ।

১৩ । তাৰ উত্তৰে গৰাগন্ধাৰপুৰ।

১৪ । কাটাপাহাৰৰ পুৰ্ব্বে দৰখান পৰ্ব্বতৰ নাম নক্ষত্ৰাচল।

১৫-১৮ । তাৰ চাৰিকাষে চাৰিটা পৰ্ব্বত আছে, যাৰো নাম সেই।

১৯ । তাৰ পুৰ্ব্বখান পৰ্ব্বতৰ নাম গিৰিকাচল।

২০। তাৰ উত্তৰে ভাখানতে নটুৱানচা পৰ্ব্বত বোলে, নাম নাটকাচল।

২১। তাৰ ঐশানে ছত্ৰাচল পৰ্ব্বত।

২২। তাৰ দক্ষিণে নীলবাতপ।

২৩। তাৰ দক্ষিণে নীৰ্ব্বেশ্বৰী পৰ্ব্বত, তাকে গীতা পৰ্ব্বতো বোলে।

২৪। তাৰ ঐশানে মানসাচল।

২৫। পুনে কুৰুৱাৰ উত্তৰে সাতখান পৰ্ব্বত আছে, সপ্তঋষি নাম। তাৰ দক্ষিণে এটি সৰু পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম কুবেৰাচল।

২৬। তাৰ অগ্নিদিশে কুৰুৱা, তাকে ক্রৌঞ্চ পৰ্ব্বতো বোলে।

২৭। তাৰ অগ্নিদিশে মাছ পুৰিখোৱা পৰ্ব্বত বোলে, তাৰ নাম দশাশ্বমেধ।

২৮। পশ্চিমে এক যোজনৰ অন্তে চাৰবুৰুঙ্গ শাক বোলে, তাৰ নাম মণিকর্ণেশ্বৰ, তাতে মহাদেউ আছে।

২৯-৩০। তাৰ পশ্চিমে দুটি পৰ্ব্বত আছে, একটিৰ নাম আমুনি, এটিৰ নাম এমুনি।

৩১-৩৩। তাৰ পশ্চিমে তিনিটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম গিৰিকাচল, তাতে গদাধৰ মাধৱ আছে।

৩৪-৩৫। তাৰ নৈঋত কোনাত জগন্নাথ মাধৱৰ দৌল আছে।

৩৬। তাৰ দক্ষিণে চক্ৰ পৰ্ব্বত আছে, তাতে মাধৱেশ্বৰ গোসাঁঞি আছে।

৩৭। তাৰ পূৰ্ব্বে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দাঁতত ইন্দ্ৰ পৰ্ব্বত আছে। তাতে সহস্ৰাক্ষি নাম মহাদেউ আছে।

৩৮। চক্ৰ পৰ্ব্বতৰ দক্ষিণে অশ্ব পৰ্ব্বত আছে। পৰ্ব্বততে জনাৰ্দ্দন গোসাঁঞি আছে।

৩৯ । জনাৰ্দ্দনৰ দক্ষিণে অশ্বক্ৰান্ত তীৰ্থ আছে।

৪০ । অশ্বপৰ্ব্বতৰ বায়ব্য কোণে ছোট ছোট চাৰিখানি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম গোমন্ত।

৪১ । তাৰ তিনিখানি পৰ্ব্বত এৰি গীতাকুণ্ডৰ ওচৰত যি পৰ্ব্বতখানি আছে তাতে জটাধৰ গোসাঞি আছে। অশ্বক্ৰান্ত গীতাকুণ্ড দুইৰ মধ্যত এক নিজৰা আছে, তাৰ নাম সন্তানদা। তাতে স্নান কৰিলে নিসন্তানৰো সন্তান হয়।

৪২ । গোমন্ত পৰ্ব্বতৰ নৈঋত কোণাএ লোহিত্য কাষৰে, জুবীয়া থাক বোলে তাৰ নাম বায়ুপৰ্ব্বত। তাৰ তিনি শৃঙ্গৰ তিনি নাম, এক শৃঙ্গ লক্ষ্মী, এক শৃঙ্গ সৰস্বতী, এক শৃঙ্গ বিষ্ণু।

৪৩ । তাৰ পশ্চিমে শৰাইঘাটৰ বুৰুজ থাক বোলে, তাৰ নাম লোহিত্যশ্বৰ পৰ্ব্বত।

৪৪-৪৮ । তাৰ ঐশান্যে পাঁচটি পৰ্ব্বত আছে, তাহাত নঠিয়া বোলে। তাৰ এক শৃঙ্গ ভস্মকূট, এক শৃঙ্গ জ্ঞানকূট, এক ক্ষেমকূট, এক দক্ষকূট, এক শোককূট।

৪৯ । তাৰ ঐশান্যে এটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম দক্ষকূট।

৫০ । তাৰ পূৰ্ব্বে মদন পৰ্ব্বত।

৫১-৫২ । তাৰ দক্ষিণে গিৰিকাচন। উত্তৰে দুটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম কন্দুক, তাতে কাত্তিক আছে।

৫৩ । হাতীমুৰা পৰ্ব্বতত বাণেশ্বৰ, পিঙ্গলেশ্বৰ, দুই গোসাঞি আছে।

৫৪ । তাৰ উত্তৰে কামধেনু পৰ্ব্বত।

৫৫ । তাৰ উত্তৰে গণেশ পৰ্ব্বত।

৫৬ । তাৰ উত্তৰে ভস্মাজ পৰ্ব্বত।

৫৭। তাৰ উত্তৰে গন্ধমাৰ্দ্দন।

৫৮। তাৰ অগ্নি কোণাত ভূকেশ্বৰ গোসাঁঞি আছে। গন্ধমাৰ্দ্দনৰ পূৰ্ব্বশৃঙ্গৰ নামত সুৱৰ্ণশিলা আছে। তাৰ দক্ষিণে অত্ৰধানৰ কুণ্ড। তাৰ পূৰ্ব্ব অগ্নিকোণে তিনি শৃঙ্গ সমন্বিতে এক পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম লাঙ্গল, লোকে বাৰণাসে বোলে।

৫৯। তাৰ পূৰ্ব্বে বাৰাহ পৰ্ব্বত।

৬০। তাৰ দক্ষিণে বশা পৰ্ব্বত।

৬১ তাৰ দক্ষিণে অনন্ত পৰ্ব্বত।

৬২। তাৰ সাতোটা শৃঙ্গ আছে। অনন্তৰ পৰ্ব্বতৰ নৈঋতি পৰ্ব্বত, লোকে ৰাক্ষস বোলে। তাতে নিৰ্ঋতেশ্বৰ মহাদেউ আছে।

৬৩। অনন্ত পৰ্ব্বতৰ পশ্চিমে সিদ্ধেশ্বৰ গোসাঁঞি আছে। সেই পৰ্ব্বতৰ নাম বাগেশ্বৰী। তাৰ তিনি শৃঙ্গ আছে; এক শৃঙ্গ সিদ্ধেশ্বৰ, এক শৃঙ্গ ব্যাঘ্ৰেশ্বৰী, এক ৰত্নেশ্বৰ।

৬৪। তাৰ পশ্চিমে শ্ৰীহাটীৰ কাষৰত দুইকোষ সমণিতে গোবিন্দ পৰ্ব্বত আছে। এক শৃঙ্গৰ নাম গোবৰ্দ্ধন, এক শৃঙ্গৰ নাম জ্ঞান।

৬৫। তাৰ উত্তৰে একখানি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম দুৰ্গা।

৬৬। লোহিত্যৰ দক্ষিণে হাতীমুৰাৰ দক্ষিণে গন্ধমাৰ্দ্দন নাম।

৬৭। তাৰ পূৰ্ব্বে মধ্যাদন পৰ্ব্বত আছে।

৬৮। তাৰ পূৰ্ব্বে চিত্ৰকূট পৰ্ব্বত।

৬৯। তাৰ পূৰ্ব্বে নাগিনী, কামধেনু দুই পৰ্ব্বত।

৭০। তাৰ পূৰ্ব্বে লোনমাঙ্গ নাম এক পৰ্ব্বত।

৭১। তাৰ পুৰ্ব্বে তক্ষকাদি পৰ্ব্বত।

৭২। তাৰ পুৰ্ব্বে নীলাচল পৰ্ব্বত। পুৰ্ব্বৰ শৃঙ্গ ব্ৰহ্মা, তাতে ভুৱনেশ্বৰী। মধ্য শৃঙ্গ বিষ্ণু, কামাখ্যা আছে। পাণ্ডুনাথ যতে আছে সেই শৃঙ্গ শিৱ।

৭৩। শিৱ শৃঙ্গৰ পুৰ্ব্বে বৰাহ শিলা, কল্প শিলা। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পুৰ, অগ্নি কোণে তিনি শৃঙ্গ সমন্বিতে গান্ধাৰী পৰ্ব্বত আছে। এক শৃঙ্গৰ নাম গৌৰী, এক শৃঙ্গ দুৰ্গা, এক শৃঙ্গ বেতাল।

৭৪। তাৰ পুৰ্ব্বে গণেশ পৰ্ব্বত আছে। তাৰ পাঞ্চ শৃঙ্গ, এক গৌতম, এক ঘণ্টাকৰ্ণ, এক শুনকৰ্ণাৱতী, এক কুমাৰী, এক কিৰাতী।

৭৫। তাৰ পুৰ্ব্বে ভিৰৱ পৰ্ব্বত আছে।

৭৬। তাৰ উত্তৰে চিত্ৰকূট পৰ্ব্বত, তাকে শৰণীয়া বোলে।

৭৭। চিত্ৰকূট পৰ্ব্বতৰ পুৰ্ব্বে ত্ৰিদশাচল। তাৰ চৌষষ্ঠী শৃঙ্গ। লোহিত্যৰ কাষৰে যি শৃঙ্গ আছে তাৰ নাম সোমলতা।

৭৮। তাৰ পশ্চিমে মন্নাচল, তাকে ইটাখুলি বোলে।

৭৯। তাৰ পশ্চিমে শুক্ৰেশ্বৰ শিৱলিঙ্গ আছে।

৮০। তাৰ পশ্চিমে অগস্তি ক্ষেত্ৰ, তাতে বোৰ জনাৰ্দ্দন আছে। সেই থানিকে কলিক পৰ্ব্বত বোলে।

৮১। তাৰ ঐশান্যে কলি পৰ্ব্বত আছে। তাতে কলিৰ মূৰ্ত্তি আছে। সেই থানিলৈ গলে সকলো পুণ্য নষ্ট হয়। এতেকে তাক কৰ্ম্মনাশা বোলে।

৮২। তাৰ ঐশান্যে ত্ৰিব পৰ্ব্বত আছে। তাতে সুন্দৰী শিলা আছে, একাদশ শিৱলিঙ্গ আছে। দশ অৱতাৰ, উৰ্দ্ধশীৰ মূৰ্ত্তি আছে। সিওৰনি তীৰ্থ। তাৰ উত্তৰে চক্ৰতীৰ্থ, বশিষ্ঠ, অৰুন্ধতী। তাৰ উত্তৰে ভস্মাচল।

৮৩। ভস্মাচলৰ পশ্চিমে শঙ্কধনুৰ অন্তৰে ইন্দ্ৰাচল আছে।

৮৪। তাৰ অগ্নি কোণাত চাৰিটা শিলা আছে; লোহিত্যৰ মধ্যত। এটাৰ নাম তাল, এটাৰ নাম কর্ণ, এটাৰ নাম নপুংসক, এটাৰ নাম মোক্ষশিলা। সেই শিলাৰ মধ্যতে কুণ্ড আছে। তাতে স্নান কৰিলে এক শত পুৰুষ অখণ্ড পৃথিবীৰ ভোগ কৰে। তাৰ নৈঋত কোণাত তিনিশ ধনুৰ অন্তৰে নিৰ্বাতি শিলা আছে। তাৰ দক্ষিণে ব্ৰহ্মশিলা। তাৰ দক্ষিণে বিষ্ণুশিলা। তাৰ পশ্চিমে বশিশিলা। তাৰ দক্ষিণে সত্যযুগ, তাৰ পূৰ্ব্বে ত্ৰেতাযুগ তাৰ দক্ষিণে ইন্দ্ৰশিলা, তাৰ পূৰ্ব্বে দ্বাপৰশিলা, তাৰ পূৰ্ব্বে অষ্টবজ্ৰ ঋষি, তাৰ পূৰ্ব্বে কলিকুণ্ড, তাৰ পূৰ্ব্বে ৰসৰ-কুণ্ড, তাৰ উত্তৰে মধুশিলা, তাৰ উত্তৰে ত্ৰিবেণী, তাৰ উত্তৰে প্ৰয়াগ, তাৰ উত্তৰে ব্ৰহ্মকুণ্ড, তাৰ উত্তৰে গয়া। সমাপ্ত ॥ ১৮১ ॥

APPENDIX B

কামৰূপৰ দুৱাৰ পৰগনা।

ফুকন ৰাজখোৱাৰ ভাগে কামৰূপৰ বিভিন্ন অঞ্চল।—পূৰ্ব্বে পানী-ফুকনৰ ভাগে আছিল,—চাবিদুৱাৰ ১, ছুমিৰাকোঁৱৰ ১, মৰঙ্গ ১, কবিয়া-পাৰ ১, গড়গাঁৱা ১, বেজিনী ১, বাহবা ১, মনুৱাৰ ১, বাণী ১, বেলতলা ১, সাতবৰা ১, বাগ্ৰ ১, দুঙুৱা ১, পাণ্ডাৰী ১।

পাচে আছি বৰফুকন হলত দক্ষিণপাৰৰ সকলোখানি বৰফুকনে লগে। উত্তৰপাৰৰ সকলখনি পানী ফুকনৰ ভাগে থাকিল। পৰগনাৰ লিখা।—

বৰফুকনৰ ভাগে,—পাতিদৰঙ্গ ১, বৰভাগ ১, বাজনৰ ১।

পানীফুকনৰ ভাগে,—খাতা ১, বৰভাগ ১।

দুৱৰা ফুকনৰ ভাগে,—পূৰপাৰ ১, পচিম পাৰ ১।

ডেকাফুকনৰ ভাগে,—সৰুবংশৰ ১, কাছাৰীমহল ১।

চেতিয়া ফুকনৰ ভাগে,—বাগচা ১, সৰুখেতি ১।

নৈৰুঙীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বৰখেতি ১।

তৰ-শলগুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—ছয়গাঁৱা ১।

গজপুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বাহতি ১।

সিংৰীমুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—চামুৰীয়া ১।

পানী-শলগুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—নগৰবেৰা ১।

পানীদিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—নগৰীগাৰী ১।

তৰবা-দিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বৰপেটা ১।

নামডাঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বৰনগৰ ১।

পানী-আতৰপুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বজালী ১।

বৰ-আতৰপুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—খেতেলি ১।

সৰু-আতৰপুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—গাড়ৈগি ১।

পাচে গদিটৈ বৰফুকনক সকলো ফুকন ৰাজখোৱাই ৰখিব নুজিলত সেই কাইতে সকলো দুৱাৰ পৰগনা ফুকন ৰাজখোৱাৰ হাতৰ পৰা গুচাই বৰফুকনৰ হাতত দিলে। ১৮২॥

APPENDIX C

GENERAL VIEW OF THE HISTORY OF KAMRUPA

BY

DR. FRANCIS BUCHANAN M.D., M.R.A.S.

Editor's note.—[The following chapter has been printed from an old manuscript kindly lent to the editor by the authorities of the India Office Library, London, in September, 1928. It forms part of the huge mass of manuscript records, commonly known as "Buchanan Manuscripts", representing the results of the survey of India made by Dr. Francis Buchanan, *alias* Buchanan-Hamilton, in 1807-1814, on which so much labour and money were spent. This manuscript was presented to the Library of the East India Company by Dr. Charles Wilkins on March 1, 1830. Buchanan's account presents a valuable nucleus of information regarding the history of ancient Kamarupa. The marginalia are ours. Buchanan's spellings have been retained in the text. The MS. is described in the Catalogue of European MSS. in the India Office Library, Vol. II, Part II, pp. 663-664. Buchanan's narrative is supposed to have been prepared for the Royal Asiatic Society.—*S. K. Bhuyan.*]

Boundaries of Kamarupa.—The history of this district is perhaps involved in still greater obscurity than that of Dinajpur. Almost the whole of it is included in the ancient Hindu territory of *Kamrup*, which extends East from the Korotoya where it oined the kingdom of Motsyo, to Dikhorbasini, a

river of Assam, which enters the Brahmaputra a little to the East of the eastern Kamakhya, which is said to be fourteen days' journey by water above Jorhat, the present capital of that kingdom. I have not been able to learn that the ancient Hindus mention any kingdom as intervening between Kamrup and China. Those whom I have consulted seem to think, that Kamrup is bounded on the East by China, by which however it must be observed, is probably meant the country between the Indian and Chinese Empires ; for, as *Abul Fazil* justly observes, the Chinese Empire is the *Maha-chin* of the Hindus. He indeed calls Pegu, the China of the Hindus; but in this, he is only to be considered as mentioning for the whole, what was then the principal kingdom; as now we might say, that the Empire of Ava is the proper China of the Hindus ; and in fact, it now separates Kamrup from the Chinese Empire or *Maha-chin*. On the North, *Kamrup* extends to Kongjogiri, the frontier of Modro, the kingdom of Sailyas which comprehends Bhotan. I have not however been able to learn where this mountain is placed, and the Bhoteeas seem to have made large encroachments on the whole northern frontier of Kamrup. The southern boundary of Kamrup is where the Lakhya river separates from the Brahmaputra, and there it is bounded by the country called Bonggo. Kamrup, according to this description, includes a portion of Moymonsing (North part of Dacca R.) and of Srihotto (Selhet R.) together with Monipur, Jaintia, Kachhar, and Assam. 183.

Narakasur.—The earliest tradition concerning the history of Kamrup is, that it was given by *Krishna* to *Norak*, the son of the earth (Prithivi). This Norak, although an infidel (Osur), was for some time a favourite of the God, who appointed him guardian (Dwarpal) of the temple of *Kamakhya* (granter of pleasure), who naturally presided over the region of desire (*Kamrup*). This deity is by the Hindus considered

as female, and her temple, situated near *Gohati*, the place where *Norak* resided, is still much frequented. 184.

Four divisions of Kamarupa.—*Kamrup* is said to have been then divided into four *Piths* or portions which may naturally be expected to have appellations suitable to its name and tutelary deity. They are, accordingly, called *Kam* P., *Rotno* P., *Moni* P. and *Yoni* P. alluding to desire, beauty, and some circumstances not unconnected with these qualities, which our customs do not admit to be mentioned with the plainness that is allowed in the sacred languages of the East. In fact, the country by the natives is considered as the principal seat of amorous delight, and a great indulgence is considered allowable. I have not learnt the boundaries of these divisions, but am told that *Rotno Pith* is the country now called *Vihar*. 185.

Bhagadatta, ally of Duryodhan.—Norak did not long merit the favour of Krishna. Being a great oppressor, and a worshipper of the rival god *Siv*, he was put to death, and was succeeded by his son, Bhogodotto. At the time of the wars which are said to have placed Yudhishthir on the throne of India, this prince engaged in the great contest on the losing side, and followed the fortunes of *Duryodhon*. There can be little doubt, that this is the same person with the Bhugrut of Mr. Gladwin's translation of the *Ayeen Akbory* "who came to the assistance of Jirjoodhun and gallantly fell in the war of the Mahabharut". By *Abul Fazil*, this prince is said to have been of the Khyetri (Khyotriyo) caste, and this is supported by the opinion of the Brahmans, but here a considerable difficulty occurs: for it is generally allowed that Bhogodotto was the son of Norak, who was not a Hindu. We shall however soon see, that in Kamrup many other personages have been adopted into the princely race, whose claims to a Hindu descent are at best exceedingly doubtful. 186.

Absence of architectural relics.—Bhogodotto is said to have usually resided at *Gohati.* The King of Kamrup is said occasionally to have fled from bustle and cares of his capital, and to have sought the pleasures of retirement at Ranggopur, from whence its name, signifying the abode of pleasure, is derived. No traces of any buildings by Bhogodotto or his family, remain in this district, nor is it probable that any remain in Assam, as the princes of the eastern parts of Kamrup continue, even to this day, to dwell in huts; nor is there any reason to suppose that his accommodation was superior, while his power and probably the thickness of his forests, rendered fortifications towards the West unnecessary. 187.

Bhagadatta's date.—In the great war, *Bhogodotto* fell by the hands of *Orjun*, brother of *Yudhishthir*; but, according to the *Ayeen Akbory*, twenty-three princes of the same family continued to govern after his death. The authority of this work is however disminished by its supposing that these princes governed the whole of Bengal, which seems entirely without foundation. It is however very likely, and is said indeed to be mentioned in the Purans, that for some time, the descendants of *Bhogodotto* retained the government of Kamrup. I cannot indeed adopt the chronology, which places Yudhishthir about 3,200 years before the birth of Christ ; on the contrary I am persuaded that this prince lived considerably after the time of Alexander for, in every part of India, there remain traces of the family of Yudhishthir, or the princes who were his contemporaries, and of many dynasties that have governed since his time, but all these later dynasties so far as I have learned, may be ascertained to be of a comparatively late period, and making every possible allowance for the reigns of the families of *Yudhishthir* and of the dynasties that have succeeded, we shall not be able to place the former much beyond the time of *Augustus.* I am happy to acknowledge, that

I have derived this manner of reasoning on the subject from a conversation with my worthy friend, Major Mackenzie of Madras, who has formed more accurate notions on Indian history, than any person whose opinions I know, notions founded on a careful investigation of the remains of the antiquity, and not on the fictions of Indian poets, who in the extravagance of invention exceed even the fertile genius of Greece. 188.

Yogini-Tantra.—In the part of the *Yogini-Tantro*, which I have procured, and which is considered as the highest authority concerning every thing relating to Kamrup, the Pundit of the mission says that there is no mention of *Bhogodotto*, but that the god *Siv* prophesies, that after the infidel *Norak*, and at the commencement of the era of *Saka*, that is, about the end of the first century of our era, there would be *Sudra* kings of *Kamrup*. The first Raja mentioned is *Divyeswor*, in whose time the worship of *Kameswori* or *Kamakhya*, the knowledge of which had hitherto been confined to the learned, would be published even to the vulgar, and this would happen at the very beginning of the era of *Saka*, or in the year of our era 76. This Raja is said to have been of the tribe called in the Sanscrit language *Dhibor*, which is usually applied to the *Kaibortos* of Bengal; but it may be doubted, whether the prince belonged to that tribe, which is not one of *Kamrup*. The worship of the Linga according to the prophecy, would begin in the 19th year of Saka. Some indefinite time after that period, a Brahman born of the Korotoya river, and named *Nagosongkor*, would be king, and extend the doctrine. After him, but at what interval is not mentioned, would be a Raja, named *Jolpheswor*, who would still further encourage that worship, and who would build the celebrated temple of *Jolpis*. Very considerable ruins are at no great distance from that place, as will be hereafter described, but they

are ascribed to a *Prithu Raja*, who may however have been a person of the same family. 189.

Prithu Raja.—This *Prithu Raja*, from the size of his capital, and the numerous works raised in the vicinity by various dependants and connection of the court, must have governed a large extent of country, and for a considerable period of time. Although he is in some measure an object of worship among the neighbouring Hindus, they have few traditions concerning the place from whence he came, nor at what period he lived; and I heard it only mentioned by one old man, that he governed before the time of the dynasty which will be next mentioned. 190.

The Kichaks.—As usual, he is considered as having been a very holy personage, who was so much afraid of having his purity sullied, that on the approach of an abominable tribe of impure *fakirs*, named Kichok, he threw himself into a tank, and was followed by all his guards, so that the town was given up to plunder, and the family ceased to reign. At present the Kichok are a kind of gypsies, that are thinly scattered in the northern parts of India, and live by snaring game, telling fortunes, and it is usually *supposed*, by stealing. It must however be observed that this tribe, which in the Sanscrit language is called Kirat, would at one time appear to have been really powerful in this vicinity; and, according to the *Yogini-Tantro*, was not reduced to its present miserable state, until the time of *Viswo Singho*, who will be hereafter mentioned. 191.

The Bhoteas.—There is also a tradition in the country that a much greater portion of Kamrup formerly belonged to the *Bhoteas* than does at present. I am inclined to think that these Bhoteas were really the Chinese, whose histories, I believe, mention their conquests in this part of India, and who might naturally be confounded with the Bhoteas; from

their impure feeding, and from having made their attack through the country of that people. 192.

Song of Gopichandra.—It would not appear that during the dynasty of *Adisur*, any part of this district was comprehended in the Hindu Kingdom of Bengal. On the contrary, about that time, or not long after, the western parts of this country, as far as the *Brahmaputra*, seem to have been subject to a family of princes, and the first of whom that has left any traces was *Dhorma Pal*. Whether or not, from his name, we may suppose, that he was one of the *Pal* family, which preceded the dynasty of Adisur, who in the wreck of his family may have saved a portion, I shall not venture to determine. From the works that are attributed to *Dhorma Pal*, he would appear to have been a person of some power, and even the works attributed to relations and dependants of his family possess some degree of magnitude. He said to have had a brother named *Monikchandro*, who seems to have died early, and to have left the management of his son and estate to his wife, *Moynawoti*. This Lady makes a conspicuous figure in the traditions of the natives and is said to have killed *Dhorma Pal* in an engagement near the banks of the Tista ; at least the Raja disappeared during the battle between his troops and those of his sister-in-law. *Moynawoti's* son, *Gopichondro*, succeeded his uncle, and seems to have left the management of his affairs to his mother, and for some time to have indulged himself in the luxury of one hundred wives, among whom the two most celebrated for beauty and rank, were *Hudna* and *Pudna*, one of whom, if not both, was daughter of a person of considerable rank, named *Horischondro*. When *Gopichondro* had grown up, and probably when he had been satiated with the pleasures which women bestow, he wished to interfere in business. His mother had then the art to persuade him to dedicate his life to religion, and having placed him under the tuition of her spiritual guide (*Guru*) *Haripa*, a religious

mendicant (*Yogi*) of remarkable sanctity, this prince changed from voluptuousness to superstition, adopted the same manner of life with his instructor, and is supposed to be now wandering in the forests. The people of Kamrup are still frequently entertained by the songs of itinerant bards of the low caste called (*Yogi*), who repeat the poem called *Sibergit*, which gives an account of *Gopichondro*, of his pious resignation of power, and of the lamentations of his hundred wives, who by no means approved of his change of life. This song is in the vulgar language, and its repetition occupies four or five Hindu hours for two days. 193.

Havachandra.—As the father is praised by the Hindus for his piety, his son *Hovochondro* or *Bhovochondro* as his name is more usually pronounced, is given as an example of stupidity, who with his minister *Govochondro* did nothing like other people, and turned night into day and day into night. Many examples of their stupidity are related to serve as amusement to the youth of Bengal; but the Raja seems to have lived in considerable splendour, and without fear, while the works of his relation, *Lora*, and of his tributary, *Binna*, show that his dependants had considerable power, and did not require fortresses to enable them to live in security. After the death of Bhobochondro, there came a *Pala raja* of the same family, who is said to have been destroyed by a dynasty that I shall have next occasion to mention, although it is more probable that a period of anarchy intervened. 194.

The Yogis.—The princes of the dynasty of *Dhormo Pal* are supposed to have been *Khyotriyos*, yet this seems doubtful. The lady, *Moynawoti* had not a Brahman for a spiritual guide ; but this important office was held by a *Yogi*, that is a *Sudra* dedicated to a religious life; and there is great reasons to believe, that the *Yogis*, who repeat the songs, are descendants

of this kind of priesthood, who were degraded by *Songkor Acharyo*, and who reject the Brahmans, as spiritual guides, although in order to procure a miserable existence they have now betaken themselves to weaving, burning lime, and other low employments. In the South of India, they collect and vend drugs, and pretend to practise physic, but are equally obstinate in rejecting the instruction of the sacred order. 195.

The origin of the Khen Dynasty.—With regard to the next dynasty there is greater certainty, although as usual, the chronology is attended with many difficulties. According to tradition, there was a Brahman whose name is unknown; but who had a servant that tended his cattle, no one knows where. According to some, this servant was an infidel, (*Osur*), most probably from the mountains of Tripura, but concerning this, different persons are not exactly agreed, and some allege, that it was his mother who was of the impure race, and that she bore her a son while in the service of the Brahmin. Many complaints were made against this fellow; and his master one day was desired to view him asleep, while his cattle were permitted to destroy the crops of his neighbours. The Brahman was advancing with a determination to bestow the merited punishment, when he observed the lines on the naked feet of his servant, and immediately, by his profound skill in the most noble science of *Samurdick Jyotish*, knew that the sleeper would become a prince. On this discovery, the Brahman paid him all due respect, rendered it unnecessary for him to perform any low office, and showed him still more kindness by disclosing the certainty of his future greatness ; for the servant in return , promised that when he became a prince, the Brahman should be his chief minister (*Patro*). Accordingly sometime afterwards, it is not known how, he became king, and is said to have

destroyed *Pala*, the successor of *Hovochondro*. This however as I have before observed, is rather doubtful, and Kamrup in the interval had probably fallen into a state of anarchy favourable for an upstart, and was overrun by various rude tribes, Koch, Mech, Garo, Kachari, Rabha, Hajong, Tripura, Bhot, and *Nepcha* who neither spoke the language of Bengal nor had adopted the religion of the Brahmans, although numerous fugitives had taken refuge from the violence of Sultan *Jalaluddin*, as mentioned in my account of Dinajpur, and had diffused some degree of instruction, or at least had preserved the little improvement, that had been made in former dynasties. 196.

Niladhwaj.—The new *Raja* seems to have been much guided by his minister the Brahman, assumed a Hindu title, *Nilodhwoj*, and placed himself under the tuition of the sacred order. For this purpose a colony of Brahmans were introduced from Maithilo, and from thence we may perhaps infer the country of the minister. There is no trace of any earlier colony of Brahman in Kamrup than this from Maithila, and the great merits of the prince were rewarded by elevating his tribe called *Khyen*, to the dignity of pure Hindu. It is indeed contended by the *Rajbongsis*, that *Nilodhwoj* was of their caste, and that the *Khyen* were only his servants begotten by *Rajbongsis* upon prostitutes of *Khyatriyo* tribe, but it seems highly improbable that the *Raja* would procure the dignity of pure birth for the illegitimate offspring of his servants, while his own family remains in the impure tribe of Rajbongsi, the origin of which seems to me of a later date. 197.

Kamatapur.—The *Raja* having settled his government built a city called Komotapur, and he and his successors took the title of *Komoteswor*, or Lords of Komota, while the title of *Komoteswori* or Lady of Komota, was bestowed on the family deity, a female spirit as usual, delighting in blood. 198.

Chakradhwaj.—As each *Raja* of this family claimed his right to govern on the authority of some miracle, it was discovered by *Chakrodhwoj*, the second prince, that Bhogodotto had received from *Sib* an amulet (*Kobaj*) which rendered him invulnerable, and which he usually wore on his arm. In the hurry of preparation for battle this amulet had been left behind on the day when Bhogodotto was killed, and lay concealed near *Hostinapur* until the time of Chokrodhwoj, when this prince was informed in a dream how the amulet might be found and that it was to be worshipped as representing *Komoteswori* as it is to this day. 199.

Insecure Government.—During this dynasty the office of chief minister (*Patro*) seems to have been hereditary, as well as the regal dignity, and the Brahman and his descendants occupied a fortress contiguous to the walls of the city; but the government does not seem to have been very secure, as not only the royal palace and the residence of the minister, but several houses of inferior personages seem to have been fortified, although situated within the immense works by which the city was surrounded. 200.

Nilambor.—*Chokrodhwoj* was succeeded by *Nilambor*, the third and last prince of the family. His dominions are said to have extended over the greater part of Kamrup, and included part of *Motsyo*, for the fort at Ghoraghat is said to have been one of his erecting. Numerous public works, especially magnificent roads, are attributed to this prince, who from these, seems to have governed his country with attention; but the circumstances related concerning his overthrow, are accompanied with traits of the most savage barbarity. 201.

Strategic conquest of Kamatapur.—Whether from a natural suspiciousness of temper, or from an uncommon accuracy of observing such circumstances

the Raja on entering his women's apartments one day, observed traces which convinced him that a man had been there. He was immediately inflamed with jealousy, and having sent people to watch, a young Brahman, son of *Sochi Patro*, the prime minister, was soon caught attempting to enter the royal apartments, and to dishonour his master. He was taken before the King, put privately to death, and part of his body was prepared for food. His father having been invited to a grand entertainment given by the king, ate of his son's body, for in Kamrup the Brahmans are allowed great liberties in their diet. After he had satiated himself with this monstrous food, the king showed him his son's head and informed him of the crime and of what he had been eating. The minister is said to have acted with a presence of mind well suited for such an occasion. He said that his son had no doubt deserved any punishment, but as the king had made him eat such a horrid repast, that he could no longer continue in his service, but would retire from the world and dedicate himself to the duties of a religious mendicant. By this stratagem he was allowed to retire, and having assumed the habit of *sonnyashi*, immediately left Kamrup. His first object now was to procure revenge, and he proceeded without delay to Gaur, where he laid before the Moslem king information, that was followed by an attack on *Nilambor*. For some time however the invasion did not seem likely to terminate in success, for after a siege of twelve years, the Moslem had made no impression upon the works of *Komotapur*. Although the length of the siege is probably exceedingly exaggerated by tradition, its issue probably continued long doubtful, for the invading army has evidently fortified its camp with much care. The place is said to have been taken at length by stratagem, or rather, by the most abominable treachery. The Muhammedan commander informed the king by message, that having lost all hopes of taking the place, he was desirous of making peace, and of leaving

the country on the most friendly terms. This having been accepted, it was proposed, that the ladies of the Moslem chiefs should pay their respect to the queen. This also was received, as a mark of polite attention, and a number of covered litters were admitted into the women's apartments within the citadel. In place of Moslem ladies, these litters contained arms, and the bearers were soldiers, who immediately on gaining admission seized their weapons and secured the person of the *Raja*, who was put into an iron cage in order to afford amusement for the Sultan and populace of Gaur. On the way he contrived to escape, and has ever since remained concealed. 202.

Ishmail Gazi.—The Muhammendans of *Ghoraghat* attribute the destruction of *Nilambor* to their favorite saint *Ishmael Gazi* of whom I have given an account in the report concerning *Dinajpur*. By the Moslems of this district he is considered as the chief of saints, and several places of worship are erected to his memory, or over precious relics that belonged to his person. But this reverence has probably induced them to magnify the conquests of Ismael, who governed Ghoraghat in the reign of Nusrut Shah, a prince whose reign commenced about the year of our era 1523, which seems to be somewhat too late for the destruction of Komotapur. 203.

Hussain Shah's conquest of Kamarupa.—In the manuscript account of Bengal which I procured at Maldeh, it is said that the sultan *Hoseyn*, immediate predecessor of Nasrut, conquered Kamrup, and killed its king *Harup Narayon*, son of *Malkongyar*, son of *Sada Lukhymon*, and I have no doubt that these are the same persons with the three princes of Komotapur, for the Hindu rajas have so many titles that one person may choose to call them by a name totally different from that which another may employ; and the time of the events will not admit of our supposing that a dynasty intervened between that destroyed by Hoseyn,

and the one which now governs the small portion of Kamrup, that retains some degree of independence. In the short account of the Assam published in Vol.2 of the *Asiatic Researches*, which seems to me more accurate than the commentator is willing to admit, it is stated that "Hoseyn Shah, a king of Bengal, undertook an expedition against Assam in which he had at first considerable success. The *raja* retired to the mountains, and the son of the king was left with a large army to keep possession of the country. In the rainy season the raja descended into the plains and destroyed the whole invading army, who were all either killed or made prisoners." (*A. R.* II. 180.) It was probably this rash expedition, which frustrated the conquest of Komotapur, and rendered it necessary for the Moslems to retire after a possession of one or two years. Indeed the tradition of the Hindus states that they made no stay at Komotapur, but retreated immediately with what booty they could procure. This however seems improbable, and I shall have occasion to show, that within the walls of Komotapur there are probable traces of the Moslems having begun very considerable works, which have been broken off unfinished. It is therefore probable that Nilambor was destroyed by *Hoseyn Shah* in person and he began to reign about forty years before the usurpation of *Sher Shah*, or about the year 1496 of our era. The conquests therefore of *Ishmael Gaji* must be confined to the vicinity of Ghoraghat, and perhaps, he did no more than retain these small portions of the conquests made by the sultan *Hoseyn* where he founded the city named after Nusrut, the successor of that prince. 204.

Vasistha.—The overthrow of Nilambor is looked upon by the natives as a most unfortunate event. In the *Yogini-Tantro* it is told that in the time of Norak, a most holy person *Vosishtho Muni* went to the temple of Kamakhya and was refused admittance by the infidel guardian. As such persons,

conscious of their worth, are sometimes apt to be a great deal too irrascible, *Vosishtho* prayed that the temple might be deprived of all dignity, which accordingly would have immediately happened had not the goddess of love (*Kamakhya*) made a complaint to *Siv*, who although he could not entirely prevent the effects of the holy man's imprecation (*sangpon*), yet postponed the completion until the destruction of Komotapur; and he ordered, that this degradation should continue only until the restoration of the *Komoteswor*, who, as I have said, is supposed to be still alive, and his return is anxiously and eagerly expected by the people of Kamrup, as some of the events which are prophesied to precede the restoration, have already come to pass. On that happy occasion, the goddess of delight will be restored to full glory, and the four nations of usurpers who now share Kamrup, will be extirpated by mutual slaughter. These nations are the *Plov* or *Bhoteas*; the *Saumar* or Assamese; the *Kuvach* or Koch, who govern Vihar; and the *Yovon* or barbarians of the west, who according to the authority of the *Yogini-Tantro*, are descendants of *Haihoyo* and *Talojonggho*, two Khyotriyos who on account of cowardice were degraded, and prohibited from eating pure food, and from following the doctrine of the Vedas. 205.

Chandan, Madan and Hajo.—Two brothers named *Chondon* and *Modon*, after the overthrow of Nilambor, established a short government of eight years at a place called Morolavas, which is now under the government of the Deo Raja, and is about thirty miles north from Komotapur. Their power was not only transient, but seems to have extended to no great distance, and the parts of Kamrup that were not retained by the Moslems seem to have fallen again into anarchy under the chiefs of the rude tribes which I formerly mentioned. Among these, by far the most powerful were the Koch, who had a number of chiefs, at first independent, but who gradually

united under the authority of one of themselves named *Hajo*. He seems to have been a person of great vigour, and reduced under his government the whole of this district except Ghoraghat, together with most of that portion or Assam, which is included in the government of Gohati or Kamrup. He had no children except two daughters, *Hira* and *Jira*. 206.

Hira and Jira; their sons Visu and Sisu.—*Hira* before the rise of her family had been married to a certain Herya, who is said to have been of the impure tribe called Mech. Whether *Jira* was married or not is not known, but she had a son named *Sisu*, while her sister bore a son named *Visu*. The former is said to be ancestor of several branches of the family that are now subject to the Company, but *Visu* succeeded to the whole power of his grandfather. As he was not contented with the instruction of the Kolitas, who seem to have been the original priesthood of his tribe, nor with the learning of the Brahmans of Maithilo who had been formerly introduced, he procured some men of piety (*Baidiks*) from Srihotto, and gave them the title of Kamrupi Brahmans, and these form the second colony of the sacred order that has settled in this country. 207.

Publication of the Tantras.—To this era may probably be referred the composition , or as the Hindus would say, the publication of many or most of the books called Tantras, which are supposed to have been communicated by the god *Sib* to his wife *Parbati* about 5,000 years ago. One of the most celebrated of these compositions, the *Yogini-Tantra*, I am indeed informed, mentions the amours of *Hira* and the government of her son ; nor is there any doubt that Kamrup is usually considered as the grand source of this system of magic, and the period between the time of *Visu* and of his great grandson *Porikhyit* seems to have been the only period when the learning

of the Brahmans flourished in that country. The doctrines contained in these works, admits of many indulgences necessary for new converts, and to enable the Brahmans to share in the pleasures of a most sensual people; and they inculcate chiefly the worship of the female spirits that are appeased with blood, which was the original worship of the country, and which has now become very generally diffused among the Brahmans of Bengal, with whom these Tantras are in the highest request. 208.

Viswa Singha's divine origin.—It was now discovered, that the Raja, was not a son of the poor barbarian *Herya*, but that his mother, although a Koch, was not only of a celestial origin, but had been the peculiar favourite of the god *Sib*, who had passed much of his time in amorous dalliance with the damsel, and was the actual father of the prince, who took the name of *Viswo Singho*, and bestowed on the son of his aunt *Jira* that of *Sib Singho*, and this prince also claimed for his mother the honour of the most intimate favour of the god whose name he bore. 209.

The Origin of the Koch.—Although the *Yogini-Tantro* calls the father of Hira a barbarian (Melechchho), yet it has been discovered that the Koch were not in fact an impure tribe, as had been in general supposed, but were descended from some Khyotriyos, who had fled into Kamrup and the adjacent country of Chin, in order to escape from the violence of Porosuram, when that deity pursued the kings of the earth, and gave their territories to the Brahmans. In this exile the descendants of the Khyotriyos had departed from many parts of the Hindu law and on this account were considered impure. This seems to be exactly the same story, which Sir W. Jones quotes (*As. Res.* II. p. 368) from the institutes of *Menu*, and on the authority of which he deduces the origin of the Chinese from the Hindus. The features both of

Chinese and Koch seem to me insuperable objections against that theory, and I have no doubt that both the passage of *Menu* and the fable of the Koch are equally founded on national vanity, which however unbecoming in a lawyer or philosopher like *Menu*, is excusable enough in the Koch, who among the people with whom it is their fortune to live, are naturally desirous of procuring some means of being raised from the drags of impurity. On this pretended descent the Koch, or at least all of them that have adopted the Hindu religion, and have relinquished their impure practices, assume the title of Rajbongsis, or descendants of princes; and the other rude tribes of Kamrup and Chin, such as Mech and Hajong, who have followed their example in religion, have assumed the same title. All the descendants of Hira, still further related by their supposed divine origin, assume the title of *Dev* or Lord, and all the reigning princes of the family claim the title of Narayon, which among the Hindus is one of the names of the supreme deity. 210.

Naranarayan and Sukladhwaj.—*Viswo Singho* was so weak as to divide his dominions between two sons, *Noro Narayon* and *Sukladhwoj.* The former obtained the country west from the Chhounokosh, the latter obtained the country east from that river, together with both sides of the Brahmaputra. I shall now proceed to give an account of this branch of the family, which was the most considerable. 211.

Raghudeo and Parikshit.—*Sukladhwoj* seems to have governed without any remarkable event and left his dominions to his son *Raghu Deo Narayon.* He had two sons, *Parikshit Narayon* and another who as an appanage obtained Dorong, which his descendants still retain under the Kings of Assam. *Porikshit*, however, prudently retained the sovereignty of the whole, and lived at Gilajghar, on the west side of the Godadhor, where the only remains to be seen

although the place is also called *Atharo Kotha*, or eighteen castles, clearly evince the small improvement which his people had made in the arts; but his court seems to have flourished in learning, and seven hundred Brahmans are said to have resided at his capital. 212.

Abul Fazl's account of the Koches.—When *Abul Fazil* composed the *Ayeen Akbery*, the subdivision of the kingdom of *Viswo Singho* was not known at Delhi, although in all probability it had recently taken place. From prudential motives it had perhaps been carefully concealed, and the two branches of the family lived in an amity that was absolutely necessary for their own safety. *Abul Fazil* says that "north from Bengal is the province of Coach (Koch), the chief of which commands 1,000 horse and 100,000 foot (the usual oriental exaggeration). Kamrup, which is also called *Kamtah* (*Komota*, the old capital) makes a part of his dominion." Soon after this, however, it is said, that the Muhammedan governor of Dhaka discovered the real state of affairs, and became very urgent with Parikhyit for tribute. The Raja being afraid did not absolutely refuse to comply, but in order to procure favorable terms was advised to undertake a journey to *Agra*, where he was kindly received, and procured an order from the king, directing the governor to take whatever tribute the Raja chose to offer. On returning to *Dhaka*, the Raja, who was totally ignorant of human affairs, and of the immensity of the sum, offered 200,00,000 of rupees, and returned to his capital highly satisfied with his conduct. When his minister (Patro) explained to him the nature of the promise which he had made the poor *Raja* was thrown into consternation, and again set out for Agra, taking his minister with him, in order to avoid such mistakes. Unfortunately he died by the way, and the Moslems in the meantime took possession of the country, in order to recover the money that had been promised. The

minister proceeded to court, where after some trouble he was appointed *Kanungoe* or register of the country, which was divided into four sirkars *Uttor Kul* or *Dhengkiri* north of the Brahmaputra, *Dokhyinkul* south of the same, *Banggalbhumi* west of the Brahmaputra, and *Kamrup* proper, so called as containing Gauhati the most ancient capital of the country. The brother of *Porikhyit* was confirmed in his government of Dorong, and *Chondro Narayon*, the son of the unfortunate *Raja* received very large estates, which his descendants still retain as subjects. These I shall afterwards have occasion to mention. Large estates were also given to the new Kanungoe, from whose family papers these accounts are taken. 213.

Mirjumla's invasion of Assam.—The Moslem army took possession of the country about the year 1009 of the Bengal era, that is A.D. 1603, or two years before the death of *Akber*. A Mogul general (Fouzdar) resided at *Ranggamati*, and the country is said for many years to have undergone considerable improvements, especially under the Government of a certain noble Hindu, named *Manosingha*. The usual desire of encroachment, however, induced the Moslems, in the reign of *Aurengzebe*, to invade Assam, the limits of which were then very narrow; but the people were fierce of their independence, were invigorated by a nourishing diet and strong drink, and their princes still retained their energy of mind, and had not sunk under the enervating and unceasing ceremonies of the Hindu doctrines. The Mogul army under *Meer Jumla* was completely destroyed, and they were compelled to cede to the Assamese the whole of the Sirkar Kamrup, and a portion of *Uttorkul* and *Dokhiynkul*, which have ever since been placed under the management of a great Assamese officer, and form the government of Kamrup, which is about a third part of the whole kingdom. After a residence of seventy-three years, the Muhammedans withdrew the (Fouzdari) government of

Ranggamati, and placed the station of the governor of the frontier at Ghoraghat as I have mentioned in my account of Dinajpur. Still however, an officer dignified with the title of Nawab, resided at Ranggamati, with some troops, but it seemed to have been the wish of the Mogul government to encourage the growth of forests and reeds, which might serve as a check to the incursions of the Assamese, and nothing was required to the chiefs descended from *Porikhyit* nor from the zemindars of the hilly countries, but a tribute in a great measure nominal. 214.

The Bhutanese.—The conversion of the kings of Assam to the doctrines of the Brahmans of Bengal, which happened soon after the overthrow of *Meer Jumla*, seems to have put a total stop to their enterprise, and the petty chiefs who remained nominally under the authority of the Nawab of Ranggamati, would have been entirely uninterrupted in cutting each other's throats and in reducing the country to a desert, had not they been assisted by the Bhoteas, who brought several of them under their authority, and continued advancing, when the Company's gigantic power put a stop to all petty attacks of that nature. A tolerably settled frontier has been obtained, there are some appearances of a regular government and cultivation is again beginning to revive, although it is still much retarded by the constant squabbles of the chiefs, and the liberty which they take of dictating to all who reside on their property.215.

Cooch Behar.—I shall now finish this historical view with an account of the western division of *Viswo Singho's* dominions, which fell to the share of his son *Noro Narayon*. This division comprehended the whole northern parts from the *Chhounokosh* to the *Mohanonda* and from Sirkar Ghoraghat to the mountains of Bhotan, being a very fertile tract of country about ninety miles from N. W. to S. E., and sixty

miles from N.E. to S.W. The N.W. extremity of this territory, was settled on the descendants of *Sib Singho*, the son of *Jira*, the grand-aunt of *Noro* N. from among whom the Raja was ever bound to choose their chief ministers (Raykot). This portion, as producing an income of Rs. 32,000 a year, was called Bottrishazari (Bootis Hazary R), but the general name given to the principality was *Vihar*, as having been the scene of the voluptuous intercourse between *Sib* and the daughters of Hajo. In order to distinguish this Vihar from the large territory of the same name near Patna, it has been usual to call it *Koch Vihar*, (Coos Beyhar R), but all remembrance of the Koch is disagreeable to its princes, and at their capital all additional appellations given to Vihar are considered as exceedingly uncourtly. 216.

Kings of Cooch Behar.—The following is the succession of these princes; but among these after the fifth generation are some sons by adoption, and some collateral, and, it is alleged, illegitimate successions of which I have been able to procure no satisfactory account.—

1. Noro N.
2. Lokhymi N.
3. Vir N.
4. Pran N.
5. Mod N.
6. Vosudeo N.
7. Mohindro. N.
8. Dino N.
9. Rupa N.
10. Upendro N.
11. Devendro N.
12. Dhairjyendro N.
13. Rajendro N.
14. Dhorendro N.
15. Vijendro N.
16. Khogendro N.
17. Horendro N., the reigning prince. 217.

Harendranarayan.—By the natives he is considered as a very pious person, for he pays no attention to business, but passes the whole of his time in retirement, and as is supposed, much of it in prayer, and as he lays out much money in supporting men dedicated to a religious life. Of course his temporal affairs are not flourishing; and his people would probably suffer less, were he more attentive to their government for he is said to be desirous of rendering justice. At present, the whole management of the country is left to strangers who are alleged to be mere sharks; but all the chiefs of the Rajbonggsis are like their prince, and no one is said to be either able or willing to attend to business. It is supposed by the natives that the gods have bestowed an extraordinary reward on the virtue of the *Raja*. He has fifty wives, and it is commonly reported, and gravely asserted to be believed that all these ladies have often, in the course of one day, received the most intimate proof of the *Raja's* affection and extraordinary vigour. The accounts which I have heard of this chief from Europeans who were well acquainted with him differ a good deal from the above, and represent him as a poor creature exhausted by drunkness and debauchery. 218.

Viswa Singha's date.—The *Vihar Rajas* reckon by the era of their ancestor Viswo and suppose, that he began to govern in the Bengal year 916 or A.D. 1509. This is scarcely reconcilable with the supposition that *Hoseyn Shah* destroyed *Komotapur*, after a long siege, as he began to govern about 1496; especially if we suppose that a long anarchy took place between the government of *Nilambor* and *Viswo* I can only suppose that Hajo immediately after the retreat of the Moslems began to acquire great power, and that the era begins with the independence of the country, in place of being reckoned from the reign of *Viswo*, the impure *Hajo* being considered by the

descendants of the gods, as an unworthy connection. It must further be observed, that from an inscription on a temple erected by *Pran Narayon*, the great great-grandson of *Viswo*, that prince was alive in the year of *Sakadityo* 1587 or A.D. 1665, so that five reigns according to the era of *Viswo* occupied 156 years, while the thirteen following reigns have only occupied 144 years. It must also be observed that the era of Viswo does not appear to have been in use in the year 1665, and is a recent invention which can have no great authority ; yet I do not think it much antedated as the government of Porikhyit, a great grandson of *Viswo*, was destroyed in the year 1603. 219.

Koch fortifications.—After the division of their territory into two principalities, the *Koch* sensible of their weakness are said to have erected a line of fortifications along their southern frontier. This still remains, and is attributed to *Mod*, the fifth prince of *Vihar*, but it proved an effectual protection to his part of the country for only a very short period. 220.

Boodah and Rungpoor.—About the beginning of the 18th century the Muhammedans, under the command of a certain *Ebadut Khan*, were able to wrest from his descendants the districts which in the Bengal Atlas are called *Boodah* and *Rungpour*, and as if they had conquered the whole, erected them into a new Sirkar, called *Koch Vihar*, or Kochar. Indeed, it comprehends at least a third of the whole principality, and that by far the most improved, although this is probably owing in a great measure to its change of masters. 221.

E. I. Company's intervention in Cooch Behar.—The confusion that ensued in the Mogul government, secured the *Vihar* family from further encroachments on that side; but their reduced state now exposed them to the depredations of the *Dev Raja*, who deprived them of one half of their remaining

territories. The attack indeed was on the point of proving entirely *ruinous* when *Dorpo Deo,* the Raykot or hereditary minister, having laid aside all regard to his duty, rebelled against his sovereign and kinsman. He entered into an alliance with the *Deo Raja,* and ceded to him a considerable portion of the *Bottrish-hazari,* on condition of being supported in overthrowing the *Raja,* to whose title, there were, in fact, some objections. Having procured troops from Bhotan, he invaded Vihar. The Raja in despair applied for assistance to the Company, and to secure protection engaged to pay one-half of his revenue. Accordingly in 1772, Capt. Jones with a battalion of sepoys routed *Dorpo Deo,* who took refuge in Bhotan. Capt. Jones followed, and in 1773 took the fortress of *Dalim Koth,* on which the *Deo Raja* and *Dropo* sued for peace. This was granted, and the parts of *Bottrish-hazari* that had not been ceded to Bhotan were restored to *Dropo* but he was placed on exactly the same footing as an ordinary Zaminder, and a revenue was fixed on his lands; while he lost all authority in the remnant of *Vihar,* which does not now exceed one third of its original dimensions and pays, as a tribute what is supposed to be one half of its net revenue. In settling the frontier, great favour and lenity seems to have been shown to the Bhoteas, probably with a view of gaining their friendship in an expectation of commercial advantages that would appear to be chimerical. Some favour however, has also been shown to the *Raja.* When the Moslems settled their new conquest of Sirkar Koch Vihar, they gave the zemindaries or management of the soil to various officers, and servants of the *Raja,* by whose treachery they had probably been assisted. Among these, three considerable estates were in the possession of a branch of the family, from among the members of which the *Nazirdeo* or commander of the troops, was always appointed; and these estates had been granted as a part of the means by which the expense of the army was to be defrayed. The descendants of the *Nazirdeo,*

had enjoyed these estates from time of the Moslem conquest; but on the British army being bound by treaty to defend the country, the *Raja* represented that he had no occasion to support a military establishment, and that therefore the general had no pretence for keeping lands to enable him to maintain Soldiers. It has been thought just to allow the *Raja* to enjoy these estates as a zeminder, and to receive Whatever profits may be derived from their management. The possession which *Nazirdeo* had obtained from the Moslems, seems to render the case doubtful but the claim of the *Raja* is certainly possessed of great weight. 222.

THE END